

ISSN 2409 3238

Міністерство освіти і науки України
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ЛІНГВІСТИКА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ

Збірник наукових праць

Том 11

2017

м. Дніпро

Министерство образования и науки Украины
Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ЛИНГВИСТИКА ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯ

Сборник научных работ

Том 11

2017

г. Днепро

The Ministry of Education and Science of Ukraine

Oles Honchar Dnipro National University

LINGUISTICS. LINGUACULTUROLOGY

Collection of scientific works

Volume 11

2017

Dnipro

УДК 811(082)

ББК 81:0; я 5

Л 59

Входить до «Переліку наукових фахових видань, в яких можуть друкуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук», затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України № 1604 від 22.12.2016 року (додаток № 9)

*Друкується за рішенням Вченої ради
факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства Дніпровського
національного університету імені Олеся Гончара*

Рецензенти:

д-р філол. наук, проф. **Поповський А. М.** (Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара);

д-р філол. наук, проф. **Приходько А. М.** (Запорізький державний технічний університет);

Редакційна колегія: д-р філол. наук, проф. **Ю. О. Шепель** (відп. ред.), д-р філол. наук, проф. **О. І. Панченко** (заст. відп. ред.); д-р філол. наук, проф. **В. В. Зірка**; д-р філол. наук, проф. **В. І. Ліпіна**; д-р філол. наук, проф. **Н. В. Підмогильна**; д-р філол. наук, проф. **І. І. Меньшиков**; д-р філол. наук, проф. **Г. В. Ходоренко**; д-р філол. наук, проф. **Т. В. Філат**; д-р філол. наук, проф. **Т. С. Пристайко**; д-р філол. наук, проф. **В. А. Глущенко**; д-р філол. наук, проф. **О. Лещак** (Польща); д-р філол. наук, проф. **В. А. Маслова** (Білорусь), канд. філол. наук, доц. **Д. П. Амічба** (відп. секр.).

Л 59 Лінгвістика. Лінгвокультурологія : зб. наук. пр. / редкол. : Ю. О. Шепель (відп. ред.) та ін. – Дніпро : Акцент ПП, 2017. – Т. 11. – 270 с.

Розглядаються актуальні проблеми сучасної лінгвістики, теоретичні аспекти когнітивної лінгвістики, прагмалінгвістики, лінгвокультурології, етнолінгвістики, лінгвістики тексту.

Рассматриваются актуальные проблемы современной лингвистики, теоретические аспекты когнитивной лингвистики, прагмалингвистики, лингвокультурологии, этнолингвистики, лингвистики текста.

The urgent problems of modern linguistics, theoretical aspects of cognitive linguistics, pragmalinguistics, linguoculturology, ethnolinguistics, text linguistics are regarded.

Збірник зареєстровано у міжнародних наукометричних базах даних:

Все науки

AE Global Index

JIFACTOR

Open Academic Journals Index

Index Copernicus International

Scientific Indexing Services

Наукова періодика України

Українські наукові журнали

Calaméo

УДК 811(082)

ББК 81:0; я 5

© ДНУ імені Олеся Гончара, 2017

© Автори статей, 2017

**"Язык, каким бы богатым
в художественном отношении
и логичным он ни показался
последующему наблюдателю,
не является ни универсально-
историческим творением духа,
ни звеном культуры;
он доисторичен, внеисторичен.
Он есть источник духа или,
во всяком случае, связан
с источником духа
теснейшим образом"**

Ханс Фрайер

ПЕРЕДМОВА ДО ВИДАННЯ

+++++

Предлагаемый читателям сборник научных работ уделяет большое внимание актуальным вопросам современной лингвистики и лингвокультурологии, исследует неразрывную взаимосвязь ряда наук.

Первая часть сборника дает общее представление о круге проблем современной лингвистики. При отборе материала учитывались ведущие парадигмы научного знания, развиваемые в рамках современной отечественной и мировой лингвистики: генеративное, функциональное и когнитивное направления. При этом уделяется внимание и лингвистическим теориям. Каждое из направлений рассматривается в двух аспектах: с точки зрения современного уровня развития их теоретической базы (аспект фундаментальных знаний) и с точки зрения возможностей практического применения этих теорий (аспект прикладных знаний).

Вторая часть сборника освещает вопросы лингвокультурологии. Лингвокультурология анализирует мыслительные, культурные и психические особенности представителей разных этносов, что позволяет выявить особенности их культурных ценностей, специфику концептов материального и внутреннего мира человека. Особое внимание акцентируется на понятиях «концепт» и «концептосфера»; через концепт у человека возникает образ родного языка, создается его тезаурус, а через концептосферу человек реализует себя как языковую личность.

Авторы статей исходят из того, что современный мир характеризуется тенденцией к расширению и углублению международных контактов в различных сферах экономической, общественно-политической, социальной и культурной жизни. Это определяет необходимость обращения к проблемам межкультурной коммуникации. Однако при наличии взаимного интереса представителей разных культур друг к другу коммуниканты нередко недостаточно знакомы с представителями другой культуры, с особенностями коммуникативного поведения представителей иной лингвокультурной общности.

Как известно, современная философия пытается выйти на уровень, способствующий разрешению проблем, захватывающих планетарное сообщество в целом, обращаясь к наднациональным, кросскультурным, общечеловеческим ценностям. В условиях мозаики культур народов, населяющих нашу планету, общечеловеческие ценности не могут пониматься однозначно. Они должны рассматриваться каждый раз с учетом уникальных национальных культур, а для этого их значимость должна осознаваться людьми, живущими в несхожих культурах. Как справедливо отмечает Б. Л. Губман, «вся совокупность проблем, волнующих сегодня человечество, настоятельно вызывает к осознанию роли общегуманистических ценностей, на базе которых герменевтический разум призван воссоздавать и переосмысливать культурно-исторический процесс, современную ситуацию и рисовать возможные контуры грядущего» [1, с. 25]. Чрезвычайно актуально данное понимание важности кросскультурного взаимодействия в условиях сегодняшней действительности, когда людям, живущим в многонациональном, мультикультурном обществе, необходимо не просто осознавать ценность культуры разных народов страны, но и строить свое взаимодействие, руководствуясь кросскультурными плюралистическими предпосылками, а также, что представляется первоочередным в аспекте настоящего сборника научных работ, учиться пониманию «чужих» ценностей и передавать эти знания и этот ценный опыт общения с иными культурами из поколения в поколение, способствуя единству поликультурного пространства не только Украины, но и других стран.

Нельзя говорить о том, что язык формирует физическую реальность, он только проецирует эту реальность в социум, инсталлируя образ мироздания. Язык является своего рода кодом физической, предметной, материальной реальности, то есть собственно естественной действительности, дающим возможность осмысления этой реальности и ее элементов. Язык выступает в качестве не просто кода физической реальности, а в качестве метафизического кода физической действительности. Каждый язык отражает определенный способ восприятия и кодирования мира. Выражаемые в языке значения складываются в единую систему взглядов.

«Современные процессы глобализации общественных отношений все более выходят за рамки национального самосознания: такие атрибуты нации, как общность территории, языка, экономики и культуры, обуславливающие национальное самосознание, интенсивно размываются» [3].

Как отмечает В. М. Шаклейн, новый опыт мировидения, связанный с процессами глобализации и интернационализации, ставит культурные смыслы и символы всех эпох и народов в состояние бесконечного диалога. Преодоление этноцентризма в плюралистическом мире станет жизненно важным [5]. Таким образом, междисциплинарность, кроссдисциплинарность, кросскультурность станут основными методологическими предпосылками познания окружающей действительности. Уже сейчас много людей в современном мире владеют более чем одним языком, например, в объединенной Европе. Переезжая из одной страны в другую, люди волей-неволей сталкиваются в повседневной жизни с необходимостью освоить несколько языков, хотя бы на примитивном уровне. Именно поэтому главным предметом прикладной лингвокультурологии XXI века представляется в дальнейшем более глубокое и всестороннее исследование билингвизма / трилингвизма и монолингвизма.

Литература

1. Guirdham M. Communicating across cultures. — West Lafayette: Bloomsbury, 1999. — 383 p.
2. Алиева Н. Н. Лингвокультурология, межкультурная коммуникация и кросскультурная лингвистика. — Режим доступа: <http://www.studmed.ru/docs/document22938/алиева-нн-лингвокультурология-межкультурная-коммуникация-и-кросскультурная-лингвистика>.
3. Черниенко В. А. Об исторически прогрессивной роли маргинальности в становлении самосознания человека // Збірник робіт IV Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Людина, культура, техніка в новому тисячолітті». — Харків: Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «ХАІ», 2003. — С. 68.
4. Шаклейн В. М. Лингвокультурология: традиции и инновации [Электронный ресурс] : монография / В. М. Шаклейн. — М. : Флинта, 2012. — 301 с.

*Главный редактор доктор филол. н. ,
профессор, академик АНВО Украины
Шепель Ю. А.*

ЛІНГВІСТИКА

+++++

УДК 81'42

ст. викладач Гончарова Т. В.

Національна академія Служби безпеки України, м. Київ

ДИСКУРС ФУТБОЛЬНИХ ФАНАТІВ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ

ст. преподаватель Гончарова Т. В.

Национальная академия Службы безопасности Украины, г. Киев

ДИСКУРС ФУТБОЛЬНЫХ ФАНАТОВ КАК ОТОБРАЖЕНИЕ СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ

Senior Lecturer Goncharova T. V.

National Academy of Security Service of Ukraine

FOOTBALL FANS DISCOURSE AS A REFLEKTION OF THE SOCIOLINGUISTIC SITUATION

Розглядаються соціолінгвістичні і лінгвокультурні особливості дискурсу футбольних фанатів та засоби реалізації актуальних іллокутивних настанов, які формуються під впливом суспільно-політичних подій, у комунікативному навколофутбольному середовищі. Аналізуються особливості організації комунікативної діяльності фанатських угруповань, спільні і відмінні риси оцінки футбольних подій у трьох типах дискурсу – дискредитуючому агресивному ліворадикальних фанатів, дискурсі підтримки, соціально-політичному.

Ключові слова: агресивна комунікація, війна дискурсів, дискурс, іллокутивна настанова, комунікативне середовище, комунікативні дії, креолізований текст, фанат.

Рассматриваются социолингвистические и лингвокультурные особенности дискурса футбольных фанатов и способы реализации актуальных иллокутивных установок, которые формируются под влиянием общественно-политических событий, в коммуникативной околофутбольной среде. Анализируются особенности организации коммуникативной деятельности фанатских групп, общие и отличительные черты оценки футбольных событий в трех видах дискурса – дискредитирующем агрессивном леворадикальных фанатов, дискурсе поддержки и социально-политическом.

Ключевые слова: агрессивная коммуникация, война дискурсов, дискурс, иллокутивная установка, коммуникативная среда, коммуникативные

действия, креолизированный текст, фанат.

The sociolinguistic and linguistic-cultural peculiarities of the football fans discourse as well as the means of implementation of actual illocutionary guidelines formed under the influence of socio-political events in the communicative football environment are reviewed. The main features of organization of fan groups communicative activity, common and distinctive peculiarities of football events evaluation in three types of discourse - discredited aggressive of left radical fans, discourse of support, sociopolitical - are analyzed.

Key words: *aggressive communication, war of discourse, discourse, illocutionary guideline, communicative environment, communicative actions, creolized text, fan.*

“Die Welt ist zwar kein Fußball, aber im Fußball findet sich eine ganze Menge Welt“, — так звучать німецькою мовою рядки з вірша відомого німецького митця Рора Вольфа [17]. Українською мовою їх можна передати так: “Світ — це зовсім не футбол, але у футболі знаходить своє відображення велика кількість відносин світу”. Цей вислів визначає актуальність і доцільність лінгвокультурних та соціолінгвістичних досліджень дискурсу навколофутбольного оточення і футбольних фанатів. Трансформаційні процеси, які відбуваються сьогодні у суспільстві сприяють переосмисленню ролі фанатських угруповань, що об'єднують людей певними соціальними зв'язками і цілями, у реалізації суспільно-політичних акцій. Дискурс футбольних фанатських організацій зазнає значного впливу соціально-політичних комунікацій сьогодення.

Темі футбольних фанатів присвятили низку робіт вітчизняні і зарубіжні психологи (Д. Я. Богданова, А. О. Реан, Е. Р. Салахетдінов, О. В. Сервачок), соціологи (Я. Ю. Соловійова, П. М. Артьомов, І. В. Новікова, А. Д. Лаго), лінгвісти (І. Р. Процик, Я. Таборек, Д. П. Марш, Д. Брімсон) та інші. Аналіз цих робіт довів суттєву різницю між поняттями фанат і вболівальник на рівні іллокутивних настанов. Футбольні фанати вирізняються особливою відданістю своїй команді, відвідують усі матчі за її участю, в той час як для вболівальників сенс перегляду матчів полягає у приємній організації вільного часу з сім'єю чи друзями. Фанатів умовно можна розділити на дві групи: офіційні фан-клуби та хуліганс і ультрас. Чіткий поділ не є можливим, оскільки і представники другої групи можуть бути членами офіційних фан-клубів.

Фан-клуби футбольних команд є громадськими організаціями, діяльність яких відбувається у тісній співпраці з керівництвом самих футбольних клубів. У першу чергу, мета їхніх комунікацій — популяризація своєї футбольної команди та спорту в цілому. Більш радикальними комунікативними діями і ширшим спектром завдань вирізняються хуліганс і ультрас, навіть незважаючи на їх членство в офіційних фан-клубах. Хоча, досить часто вони засновують свої фан-організації. Наприклад, фан-клуб “Динамо Ультрас”, “Дніпро Ультрас” та інші. Слід зазначити, що комунікативна поведінка фанатів відрізняються стилем підтримки своїх фаворитів. Так, в цілому під “хуліганс розуміються ті, хто пріоритетним для себе у підтримці улюбленої команди бачить відстоювання її інтересів за допомогою сили (кулаками), а потім вже на трибунах. Для ультрас пріоритетною є підтримка на стадіоні, а всі інші аспекти навколофутбольного життя — вторинні” [9].

У сучасному інформаційному суспільстві все більшого розвитку набуває саме ультрас-рух. Тому зупинимося на його аналізі більш детально. Перші 2 ультрас угруповання “Commandos Tigre” (1966) та “Fossa del Leoni” (1968) з’явилися в Італії, в Мілані. Вони стали засновниками культури підтримки і створення відповідної особливої атмосфери на стадіоні. Звичайно, інколи стихійно виникали події, які виходили за рамки вболівання і спричиняли безладдя, але вони не мали системного характеру. Управління футбольних клубів налагоджує партнерські відносини з ультрас, оскільки під час проведення футбольних матчів вони певною мірою сприяють контролю за безпекою, хоча дуже часто неможливо повністю керувати емоційною реакцією ультрас-фанів під час матчів. Вона може мати як позитивні наслідки, так і стати причиною агресивної комунікативної поведінки. “Агресивність — це якість особистості, яка проявляється в готовності до агресії” [3, с. 4]. Д. Я. Богданова зазначає, що перебування на стадіоні під час гри “породжує дивне відчуття — могутності і сили мас, єдності, навіть зрівнялівки, анонімності і колективної безвідповідальності” [7]. Все це стає підґрунтям для агресивної комунікації, метою якої є створення негативного емоційного враження про суперника та яку можна розглядати як один із засобів маніпулювання та підкорення. Вона сприяє формуванню суб’єктивної думки про суспільні явища, людей, події. “Надзвичайно високим є сьогодні рівень агресивності в

мовленнєвій поведінці людей. Дуже активізувався жанр мовленнєвої інвективи, який використовує різні образні засоби негативної оцінки поведінки і особистості адресата – від експресивних слів і зворотів, що лежать в межах літературного слововживання, до грубої просторічної і знеціненої лексики. ...це наслідок негативних процесів, що відбуваються у позамовній дійсності; вони тісно пов'язані з загальними деструктивними явищами в галузі культури і моралі” [2, с. 385-386].

Важливою при цьому є роль усіх комунікаторів даного середовища — угруповань фанатів, керівних підрозділів футбольних організацій (керівництво клубів, управлінські структури), вболівальників, громадськості, правоохоронних органів, тощо.

Для досягнення найбільшої ефективності комунікацій кожне фан-угруповання використовує свої лінгвосугестивні техніки задля психологічного єднання аудиторії і підтримки фаворитів. Відповідний комунікативний ефект досягається шляхом передачі інформації у вигляді креолізованих текстів, “фактура яких складається із двох негомогенних частин (вербальної (мовної) мовленнєвої і невербальної (належить іншим знаковим системам)” [4, с. 180-181]. Слушним є доповнення О. Є. Анісімової про те, що в “письмовій комунікації до креолізованих текстів відносяться тексти, домінанту поля паралінгвістичних засобів яких утворюють іконічні (образотворчі засоби)” [1, с. 8]. Хоча досить часто для однозначного розуміння іконічного знаку виникає необхідність у вербальному тексті. Крім того, прагматичний потенціал вербальних і невербальних компонентів (до них відносяться як образотворчі знаки, так і “слухові”, “нюхові” та інші) креолізованих текстів реалізується по-різному. Якщо вербальна частина відносно незалежна, а іконічні елементи є теж автономними або факультативними, то мова йде про тексти з частковою креолізацією. Стійкі синсемантичні відносини між вербальними і образотворчими складовими є ознакою текстів з повною креолізацією. У комунікативній практиці футбольних фанатів останні є найбільш характерними: банери з написами і малюнками, яскраві шоу, прапори, предмети одягу, флешмоб, перформанс, фаєр-шоу, димові завіси, графіті, гімн, пісні, речівки, скандування.

Наприклад, так звучать рядки із гімну фанів збірної України з футболу:

О-У-О! Україно, вперед!

О-У-О! Україно, давай!
О-У-О! Україно, вперед!
О-У-О! Перемагай!

Експресивність меседжу досягається імперативними за побудовою реченнями, повторами, ритмічним звучанням і лаконічністю. Особлива сугестивна роль належить поєднанню голосних О-У-О – це “введення в транс незрозумілими словами, які ритмічно повторюються та мають ритуально-міфологічне підґрунтя” [5, с. 56].

Популярним і дієвим каналом комунікації серед фанатів є Інтернет, де створені спеціалізовані форуми угруповань для міжгрупового та міжособистісного швидкого обміну інформацією, для координування дій колективу фанатів, для здійснення маніпулятивного впливу на їхню свідомість. Кожне фан-угруповання має свої сторінки у Facebook та інших соціальних сітках, що дозволяє охоплювати все більшу кількість людей. Висока ефективність інтерпретації інформації досягається шляхом креолізованої комунікації. Аналіз сайтів найбільших фан-угруповань українських футбольних клубів, таких як ФК “Динамо” Київ (див. Рисунок 1), ФК “Металіст” Харків (див. Рисунок 2), ФК “Шахтар” Донецьк, ФК “Карпати” Львів дав змогу зробити висновок, що офіційне оформлення сайтів та більша кількість коментарів дописувачів містять вдало підібрані вербальні компоненти (наприклад, новини про матчі, побажання перемог, обмін враженнями, сподіваннями, зауваженнями, коментарями, тощо) та супроводжуються графічним оформленням (карта розміщення фан-клубів, фотографії матчів, кольорові банери з лозунгами, зображення атрибутики клубу, смайлики, тощо).

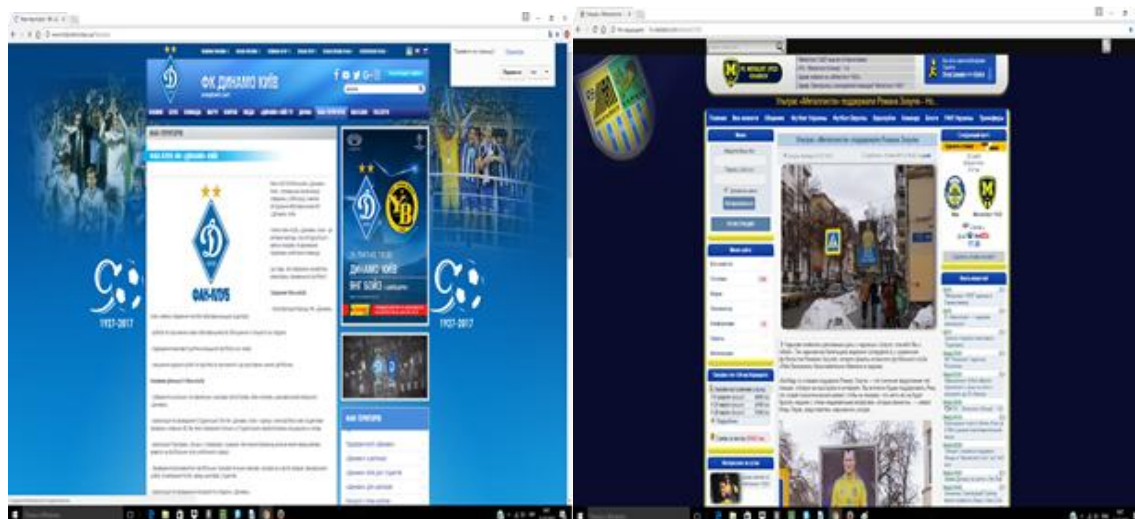
За останні десятиліття відбулися суттєві зміни в культурі і в дискурсі футбольних фанатів. Так, свого часу психолог А. Грамші дійшов до висновку, що “спортивна гра під назвою футбол найбільш підходить для маніпуляції свідомістю молоді, об'єднуючи її в співтовариство, яке не призводить до єднання на тлі соціальних і політичних вимог” [15]. Сьогодні це твердження уже не є аксіомою. Якщо раніше більшість ультрас-угруповань були аполітичними, то наразі з'являються ультрас із чіткою градацією політичних поглядів, тобто ультраправі і ультраліві. В Італії це, наприклад, “Лаціо” (Irriducibili Lazio) і “Рома” (Roma Boys), в Німеччині до ультралівих

належить “Сант Паулі” (St. Pauli).

Рисунок 1. Скрін-шот сайту
фанатів ФК “Динамо” Київ

Харків

Рисунок 2. Скрін-шот сайту
фанатів ФК “Металіст”

На комунікативні практики фанатів у будь-якій країні все більше впливають події, що відбуваються у самому суспільстві. І очевидним є той факт, що комунікатори навколофутбольного оточення намагаються маніпулювати свідомістю комунікативів. Мова йде про навіювання або сугестію – “процес впливу на психіку людини, пов'язаний зі зниженням свідомості й критичності при сприйнятті навіяного змісту, який не вимагає ні розгорнутого особистого аналізу, ні оцінки спонукання до певних дій. Суть навіювання полягає у впливі на відчуття людини, а через них – на її волю і розум” [6, с. 16]. Роль сугестивного впливу у комунікативному середовищі футбольних фанатів зростає пропорційно ролі самих фан-угруповань у суспільстві. Ступінь впливовості ультрас-угруповань наразі не викликає сумнівів. Як зазначає К. І. Сергацкова: “Дедалі більше у середовищі футбольних фанатів мусується теза про те, що вони в подальшому можуть стати впливовою силою, яка буде виходити за межі футбольної тематики” [13]. Національний інститут стратегічних досліджень теж вказує на той факт, що “сьогодні ультрас мають змогу донести власну позицію шляхом багатолюдних виступів, що є впливовою, але й рудиментарною формою консультацій громадськості з владою” [11].

Події на Сході України сприяли об'єднанню дій ультрас щодо підтримки соборності держави під гаслом “За єдину Україну”. Але

через зовнішні чинники патріотичний задум призвів до масових заворушень. Наприклад, 27 квітня 2014 року у Харкові відбулася сутичка проросійськи налаштованих громадян з ультрас-фанатами ФК “Металіст” і ФК “Дніпро”; пізніше схожа ситуація розігралася 2 травня 2014 р. у м. Одеса між ультрас ФК “Чорноморець” та ФК “Металіст” і проросійськи налаштованими представниками громадськості.

Гібридна війна в Україні зумовила певні особливості дискурсів як ультрас всередині країни, так й іноземних фан-клубів за її межами.

Наприклад, події навколо відомого своєю волонтерською діяльністю та патріотичними поглядами Романа Зозулі викликали величезний резонанс. Український футболіст став заручником провокаційної ситуації, що склалася у лютому 2017 року і була спровокована проросійськими іспанськими ліворадикальними ультрас “Райо”.

Головними причинами цього інциденту є добродійна діяльність футболіста-патріота на Сході України та допомога українській армії. Дії розвивалися поетапно. Ще влітку Р. Зозуля прилетів до Севільї у футболці з гербом України та віршами Тараса Шевченка. “Майкою неонацистського угруповання” назвав її один із іспанських журналістів. Згодом, на прохання “Бетису”, статтю прибрали, а її автор вибачився за свої слова. Але справа на цьому не завершилася, а навпаки, інформацію про “нациста”, який має виступати за команду “Райо Вальєкано” підхопили її ліворадикально налаштовані ультрас фанати і на їхній інтернет-сторінці з'явилася фотографія Р. Зозулі зі зброєю в руках, підпис під цією фотографією був такий: “Контракт з гравцем, який має націоналістичні погляди, суперечить нашій ідеології” [12]. Далі у соціальних мережах слідували обговорення і “розпалювання” фанатами ситуації навколо так званої “екстремістської” діяльності футболіста. Результатом цих дискусій став лист-звернення до президента клубу Рауля Мартіна Преси, у якому говориться: “Ми не хочемо бачити в команді таких гравців, як Зозуля. Через його нацистські погляди йому не можна дозволяти надягати червоно-білу форму. Не можна дозволити йому бруднити її. Ми не будемо раді його приходу” [8].

Займенник “МИ” у цьому зверненні вживається два рази і має семантику узагальнюючого суб'єкта – “кола своїх”, яке вважає Р. Зозулю “чужим” і транслює думку більшості. Повторення

заперечної частки “не” наголошує на важливості висунутої вимоги: не хочемо, не можна, не будемо раді.

На сторінці фанів клубу у Twitter з'являється фото Р. Зозулі поруч із прапором зі зображенням Степана Бандери. Коментарі до фотографії будувалися на прийомі навішування ярликів: лідер ОУН безапеляційно іменувався “нацистським колабораціоністом, який вбив тисячі людей” [18].

У той же час ліворадикальні ультрас клубу “Райо Вальєкано” зустріли футболіста Р. Зозулю на тренуванні неприємним банером. Вони написали: “Вальєкас — не місце для нацистів. Забирайся!” [16].

Представники Платформи ADRV (об'єднання вболівальників клубу) провели прес-конференцію на вулиці перед стадіоном і роздавали листівки з матеріалами, які доводили “радикальні націоналістичні погляди” гравця з України. Перехожим роздавали плакати з перекресленою фотографією Зозулі з написом “Not welcome” [16].

Через кілька днів спостерігалось відлуння цих подій у Німеччині, де фанати німецького клубу підтримали вболівальників іспанського “Райо Вальєкано” у розпалюванні скандалу з українським футболістом-патріотом. Фанати “Баварії” на матчі кубку Німеччини вивісили на кілька хвилин на трибунах банери з наказовими реченнями “Нацисти, геть із футболу” та “Зозуля, йди геть!”.

Порівняємо прагматичні аспекти протестних дискурсів радикально налаштованих фанатів та тих, що підтримали українського футболіста.

ПРОТИ	ЗА
1. Радикально налаштовані фанати іспанського клубу “Райо Вальєкано”: <i>“Забирайся, ти огидний!”; “Не хочемо бачити нациста!”; “Нацисти, геть із футболу!”; “Якщо ти нацист, це не твоя форма!”; “Зозуля, йди геть!”; “Контракт з гравцем, який має націоналістичні погляди, суперечить нашій ідеології”; “Вальєкас – не місце для нацистів. Забирайся!”; “Uno di noi” (“Один із нас”) та “Franco vive, la lucha sigue!” (“Франко (фашистський диктатор Іспанії в 1939-75 роках) живий, боротьба продовжується!”); “... майка</i>	1. Інші іспанські фанати (на основі коментарів читачів видання “Marca”): <i>“Тримайся, Зозуля, ти досі залишаєшся гравцем клубу з Прімери, а вони скоро опустяться в Сегунду Б”; “Це велика ганьба для нашого футболу. Гравця дискримінують за герб його країни”; “Те, що вони роблять з хлопцем – ганьба”; “Ніхто не заслуговує на таке, тим більше, коли ця людина прийшла, щоб захищати честь твоєї футболки. Ганьба”; “Ганьба, що ця група неписьмених нав'язує свою думку</i>

неонацистської воєнізованої групи, символіка якої схожа на герб України”; “Преса (президент клубу), зроби ласку “Райо” і йди геть. І захопи із собою свого нового друга – нациста, який “усього лише ультранаціоналіст”; “Ми не хочемо бачити в команді таких гравців, як Зозуля. Через його нацистські погляди йому не можна дозволяти надягати червоно-білу форму. Не можна дозволити йому бруднити її. Ми не будемо раді його приходу”; “Український гравець давав гроші фашистським батальйонам, демонстрував символи фашистських батальйонів, у більшості випадків активно підтримував радикальних правих у своїй країні. Трибуни „Райо Вальєкано“ проти цього типу, де б він не знаходився: на полі чи в секторі”. 2. Вболівальники “Баварія” Мюнхен: “Наці, забирайтеся з футболу. Зозуля, йди геть”.	керівництву клубу“ (https://football24.ua/tse_velika_ganba_dl_ua_nashogo_futbolu_gravtsya_diskriminuyut_z_gerb_yogo_krayini_yak_ispantysi_reagu_yut_na_skandal_navkolo_zozuli_n363628/). 2. Українські фанати: “Зозуля, дякуємо! Ми з тобою!”; “Роман показав себе патріотом своєї країни” (http://fcmetalist.com/lenta/41320). “Романе, головне, що Ви справжня людина і патріот”; “Ми гордимся Вами”; “Тримайся! Дякуємо!”; “Ми з тобою!”; “Тримайся, патріоте!”; “Підтримує Свою країну і армію Своєї держави!” (МИВСІЗОЗУЛЯ: https://www.radiosvoboda.org/a/28277389.html).
---	---

Комунікативні стратегії, представлені у таблиці, принципово протилежні – дискредитація (ліворадикальні ультрас іспанського клубу “Райо Вальєкано” та німецькі вболівальники “Баварія”) і підтримка (групи вболівальників). Опозиційні групи для доведення власної точки зору використовують однакові стратегії, що є свідченням формування “війни дискурсів”:

□ Імперативні конструкції, які апелюють до свідомості, волі і почуттів людини або цілої групи людей. У висловлюваннях іспанських ліворадикальних ультрас ключовими компонентами є лексеми: “Геть” і “Забирайся”, що виражають крайню міру незадоволення ситуацією, яка склалася, й вимогу її припинити. Лексема “Тримайся” у промовах інших фанатів вказує на підтримку гравця при обставинах, що склалися.

□ Емоційно-оцінне співвіднесення інформації адресата зі шкалою цінностей і принципами моралі адресанта: “ти огидний”, “контракт з гравцем суперечить нашій ідеології”, “гравець буде “бруднити” її (форму)”, – ліворадикальна спільнота; та “Ганьба, що ця група неписьмених нав'язує свою думку керівництву клубу” – угруповання інших іспанських та українських фанатів.

□ Навішування ярликів: Зозуля — “нацист”.

□ Опозиція “свої” — “чужі”: Якщо ти нацист, це не твоя

форма!”

У той же час актуальності набув дискурс підтримки Зозулі, що сформувався на рівні офіційних соціально-політичних комунікацій: “Ситуація з Романом Зозулею є результатом ретельно спланованої пропагандистської кампанії у дусі гібридної війни Росії проти України” (Президент України Петро Порошенко. Фан спорт. – <http://football.sport.ua/news/339657>); “Вашу країну аж ніяк не можна назвати якоюсь екстремістською державою”; “Змішали все до купи, перекрутили” (Посол Іспанії в Україні Херардо Бугайо Оттоне. Укрінформ. – <https://ukrinform.ua/rubric-world/2180656-herardo-bugajo-ottone-posol-ispanii-v-ukraini.html>); “Ці акції – вони керовані, це є частиною гібридної війни ... Треба підтримати Романа” (Посол України в Іспанії Анатолій Щерба. НВ: <http://nv.ua/ukr/sport/football/zozulja-i-natsizm-podrobitsi-skandalnozirvanogo-perehodu-ukrajinskogo-futbolista-v-ispanskij-lub76377.html>); “Сам клуб разом із гравцями команди хочуть відзначити зразкову поведінку гравця з самого початку його переходу”, “Ми всі – Зозуля”, “Бетіс” глибоко шкодує” (Севільський клуб Бетіс. УНІАН. – <https://sport.unian.ua/football/1756786-betis-vistupiv-z-ofitsiynouyuzayavoyu-napidtrimku.zozuli.html>); “Точно знаю, що він не є неонацистом”; “... помилкові звинувачення фанатів останнього у нацистських поглядах гравця” (Глава Федерації футболу України Андрій Павелко. УНІАН : <https://sport.unian.net/football/1756602-prezident-ffu-vyistupil-v-podderjku-zozuli-tochno-znayu-chto-on-ne-avlyaetsyaneonatsistom.html>); “Роман для всіх нас завжди був і є професіоналом, патріотом, чудовою людиною. Звинувачення в адресу Романа носять провокаційний характер ... Рома став заручником політичних інтриг, і це неприпустимо, враховуючи міжнародні футбольні норми. Партнери і тренерський штаб команди висловлюють повну підтримку Роману Зозулі” (Головний тренер збірної України по футболу Андрій Шевченко. Сьогодні. – <http://ukr.segodnya.ua/sport/football/andrey-shevchenko-zozulyaokazalsya-zalozhnikom-politicheskikh-intrig-794358.html>); “Зозуля – чудовий хлопець. Герб України, він немає нічого спільного з нацизмом. Зозуля немає нічого спільного ані з нацизмом, ані з ультраправими чи ультралівими” (Помічник головного тренера збірної України Рауль Ріанчо. Високий замок. – <http://wz.lviv.ua/sport/192426-zozulia-zachepyly-ne-mene-a-moiu-krainu-bilshe-ia-tudy-ni-nohoiu>); “Він справжній патріот та професіонал,

справжня гордість України!” (Національна збірна України серед ветеранів. Високий замок. – <http://wz.lviv.ua/sport/192426-zozulia-zacheryly-ne-mene-a-moiu-krainu-bilshe-ia-tudy-ninohoiu>); “Засуджуємо прояви неповаги та безпідставних звинувачень з боку фанатів флагмана світового футболу як на адресу українського гравця Романа Зозулі, так і на адресу усіх патріотів України” (Генеральне консульство України в Мюнхені. – <https://www.facebook.com/UKRinMunich/posts/1445543142131798>); “Виявляється, можна грубо порушувати трудові права цієї людини через її патріотичні переконання” (Міністр молоді та спорту України Ігор Жданов. Еспресо.http://espresso.tv/article/2017/02/03/zozulya_proty_komunistiv_ya_kukrayinci_pidnyalysya_nazakhyst_patriotynogo_futbolista);

“Він патріот своєї держави”, “Фанати «Райо Вальєкано» виставили себе неадекватними”, “Хочу підтримати свого друга і просто хорошу людину і футболіста!” (Футболісти: напівзахисник Михайло Кополовець, захисник Артем Федецький, воротар Денис Бойко. Синдром Зозулі. – <https://www.ukrinform.ua/rubric-sports/2176584-sindrom-zozuli.html>); “Дорогі ультрас “Райо Вальєкано”. Схоже, що ви неосвічені й обмежені особистості. Ваш клуб не заслуговує на такого гравця, як Зозуля” (Український тенісист Сергій Стаховський. Гордон. – http://gordonua.com/ukr/news/sport/isp_anski-ultras-zirvali-perehid-zozuli-v-rajo-valjekano-172032.html); “Зозуля – український патріот, а ультрас “Райо Вальєкано” – поза епохою” (Шеф-редактор видання AS, журналіст Альфредо Рельяно. Футбол 24.https://football24.ua/zozulya_ukrayinskiy_patriot_a_ultrasrayo_valyeka_po_poza_epohoyu_shefredaktor_az_n363879).

Усім наведеним дискурсивним фрагментам притаманні спільні риси організації:

□ наявність лексем позитивної конотації, що іменують Зозулю (патріот, справжній патріот, український патріот, гордість України, хороша людина, не є неонацистом, чудовий хлопець) або характеризують його поведінку і переконання (немає нічого спільного з нацизмом, зразкова поведінка, патріотичні переконання);

□ лексеми підтримки (ми всі – Зозуля, хочу підтримати, повна підтримка);

□ лексеми негативної конотації, що характеризують комунікативну діяльність ліворадикальних іспанських фанатів (ганьба, неосвічені і обмежені особистості, неадекватні, змішали все

докупи, перекрутили, грубе порушення трудових прав, засуджуємо, прояв неповаги, безпідставні звинувачення, Ваш клуб не заслуговує на такого гравця, неприпустимо, помилкові звинувачення, спланована пропагандистська кампанія у дусі гібридної війни).

У комунікативному середовищі футбольних фанатів за допомогою системи найменувань формується війна дискурсів:

Іллокутивна настанова	Дискредитує агресивний дискурс ліворадикальних іспанських ультрас клубу "Райо Вальскано"	Дискурс підтримки		
		іспанських та українських ультрас-фанатів	на рівні офіційних комунікацій	українських і іспанських клубів і їх гравців
Формування спільного емоційного настрою / емоційної єдності / створення кола "своїх"	Протест проти членства українського футболіста у їх команді: не будемо раді, не хочемо, не можна дозволити, не хочемо бачити, трибуни „Райо Вальскано“ проти цього типу, контракт суперечить нашій ідеології	Тримайся! Дякуємо! Тримайся, патріоте! Ми з тобою! Ми гордимся Вами!	Повна підтримка, треба підтримати	Ми всі — Зозуля! "Бетіс" глибоко шкодує
Імперативність і категоричність вимог	Геть з футболу! Йди геть! Забирайся! Забирайся з футболу!	-	-	-
Закріплення у свідомості аудиторії значимого символу-ярлика, що формує уявлення аудиторії про ситуацію	Нацист, націоналістичні погляди, майка неонацистської воєнізованої групи, нацистські погляди, давав гроші фашистським батальйонам, символи фашистських батальйонів	-	-	-
Стратегія реальності —	-	Дискримінують за герб його країни;	Результат спланованої пропагандистської кампанії у дусі	-

розкриття справжніх причин комунікативної ситуації, що склалася		підтримує Свою країну і армію Своїєї країни	гібридної війни, звинувачення носять провокаційний характер, заручник політичних інтриг, Герб України немає нічого спільного з нацизмом, Зозуля немає нічого спільного з нацизмом, частина гібридної війни	
Оцінка комунікативних дій	-	Осуд дискредитуючого агресивного дискурсу		
		Ганьба, група неписьмених, нав'язують думку клубу, ніхто не заслуговує на таке	Змішали все до купи, перекрутили, помилкові звинувачення, засуджуємо, безпідставні звинувачення, грубо порушили трудові права, прояви неповаги	Неадекватні
Спростування навішаного символу-ярлика	-	Патріот	Патріот, не є неонацистом, гордість України, патріотичні переконання, український патріот	Патріот

Як видно з таблиці, прагматика впливу всіх видів проаналізованих дискурсів реалізується через використання структур спільності, проявляється в опозиції навішування ярликів-символів – спростування навішаних ярликів-символів. При цьому безапеляційній наказовості вимог дискредитуючого агресивного дискурсу протидіє стратегія підтримки.

Отже, роль і впливовість фанатських угруповань у комунікаціях сьогодення видозмінюються і прагматика їх дискурсу не обмежується лише активною підтримкою своєї футбольної команди, але й віддзеркалює соціолінгвістичні події, створює взаємодію з іншими дискурсами, причому у міжнародному масштабі.

Подальший аналіз впливу суспільних факторів на комунікативну практику футбольних фанатів є важливою умовою профілактики неприємних інцидентів в умовах гібридних впливів у навколофутбольному середовищі.

Література

1. Анисимова Е. Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов) : [учебное пособие]. – М. : Академия, 2003. – 128 с.
2. Крысин Л. П. Эвфемизмы в современной русской речи / Л. П. Крысин // Русский язык конца XX столетия 1985-1995). – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 385-405.
3. Реан А. О. Агресія та агресивність особистості / А. О. Реан // Психологічний журнал. –1996. – Т. 7. – № 5. – С. 3-18.
4. Сорокин Ю. А. Креолизованные тексты и их коммуникативная функция / Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов // Оптимизация речевого воздействия. – М. : Наука, 1990. – С. 180-186.
5. Слухай Н. В. Суггестия и коммуникация: лингвистическое программирование поведения человека : [учебно-методическое пособие] / Н. В. Слухай. – К. : ИПЦ “Киевский университет”, 2012. – 319 с.
6. Сугестивні технології маніпулятивного впливу : [навчальний посібник] / [В.М.Петрик, М.М.Присяжнюк, Л.Ф.Компанцева, Є.Д.Скулиш, О.Д.Бойко, В.В.Остроухов]. – К. : ЗАТ “ВІПОЛ”, 2011. – 248 с.
7. Зритель-болельщик как группа [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://def.kondopoga.ru/2008/09/15/zritelbolelshhik_kak_gruppa.html.
8. Еспресо: Як іспанські комуністи ліплять з українського футболіста “неонациста”: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://espresso.tv/article/2017/02/01/yak_iskanski_komunisty_liplyat_z_ukrayinskogo_patriota_zozuli_quotneonacystaquot.
9. История и национальные особенности фанатского движения Украины и России: [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://dynamo.kiev.ua/blog/91566.html>.
10. Кореспондент [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ua.korrespondent.net/sport/football/3759945-fanaty-dynamo-zaspivaly-krychalku-pro-motorolu>.
11. Національний інститут стратегічних досліджень: Рух футбольних фанатів в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://niss.gov.ua/artikles/1569>.
12. РИА Новости Украина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rian.com.ua/analytics/20170206/1021171545.html>.
13. Сергацкова К. І. Украинские ультрас: глобальное перемирие / К. І. Сергацкова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://life.pravda.com.ua/society/2014/05/19/168875>.
14. Факты: Посол Испании об инциденте с футболистом Зозулей [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://fakty.ua/230961-posol-spanii-ob-inzydente-s-zozulej-fanaty-smeshali-vse-v-kuchu-perkutili-i-v-rzultate-eto-vylilos-v-dnnuyu-istoriyu>.
15. Футбольні фанати як субкультура. Відмінні риси уболівальників [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://poradumo.com.ua/227218-fytbolni-fanati-ia-k-sybkyltyra-vidminni-risi-ybolivalnikiv>.
16. 24 футбол [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://24tv.ua/ru/my_vse_zozulja_novye_podrobnosti_gromkogo_futbolnogo_skandala_n781202.
17. Wolf R. Ohne Fans nichts los / R. Wolf [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bpb.de/gesellschaft/sport/bundesliga/167422/kleine-geschichte-organisierter-fankulturen?p=all>.
18. ЗІК Ліві іспанські ультрас звинувачують українського футболіста у «неонацизмі»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://zik.ua/news/2017/02/01/livi_ispanski_ultras_zvynuvachuyut_ukrainskogo_futbolista_u_neonatsyzmi_1035859.

УДК 811.161.2'367

к. філол. н., доцент Гурко О. В.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ СТВЕРДЖЕННЯ В ЕПІСТОЛЯРНОМУ СТИЛІ

к. филол. н., доцент Гурко Е. В.

Днипровский национальный университет имени Олеся Гончара, Украина

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ УТВЕРЖДЕНИЯ В ЭПИСТОЛЯРНОМ СТИЛЕ

candidate of Science (Philology), associate professor Hurko O. V.

Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine

VERBALIZATION OF AFFIRMATION CATEGORY IN THE EPISTOLARY STYLE

У статті проаналізовано значення ствердження в контексті епістолярного стилю мовлення. З'ясовано, що стверджувальні конструкції почасти домінують у листах, щоденниках, мемуарах, нотатках. Виявлено, що стверджувальний мовленнєвий акт здебільшого у формі розповідних висловлень відбиває постскриптум, у якому автор повідомляє додаткову інформацію, зауваження, доповнення. Виокремлено основні вербалізатори репрезентації ствердження в епістолярному стилі, зокрема: лексико-граматичні та синтаксичні. Систему лексико-граматичних маркерів реалізують передусім модальні слова, прикметникові лексичні одиниці, фразеологізми. Арсенал синтаксичних засобів формують риторичні питання, висловлення, що відбивають абсолютну переконаність щодо певної інформації, речення зі значенням одностайності думок. Перспективу подальших розвідок вбачаємо в дослідженні категорії ствердження у науковому стилі мовлення.

Ключові слова: значення, ствердження, засіб вираження, лексико-граматичний, синтаксичний, вербалізація, епістолярний стиль.

В статье проанализировано значение утверждение в контексте эпистолярного стиля речи. Выяснено, что утвердительные конструкции доминируют в письмах, дневниках, мемуарах, заметках. Выявлено, что утвердительный речевой акт преимущественно в форме повествовательных высказываний отражает постскриптум, в котором автор сообщает дополнительную информацию, замечания, дополнения. Выделены основные вербализаторы репрезентации утверждения в эпистолярном стиле, в частности: лексико-грамматические и синтаксические. Систему лексико-грамматических маркеров представляют прежде всего модальные слова, прилагательные лексические единицы, фразеологизмы. Арсенал синтаксических средств формируют риторические вопросы, высказывания, отражающие абсолютную убежденность в некой информации, предложения

со значением единомыслия. Перспективу дальнейших работ видим в исследовании категории утверждения в научном стиле речи.

Ключевые слова: значение, утверждение, средство выражения, лексико-грамматический, синтаксический, вербализация, эпистолярный стиль.

The article analyzes the meaning of affirmation in the context of epistolary style. Found that affirmative constructions are partly dominated in letters, diaries, memoirs, notes. Established that the affirmative speech act mostly reflects a post-script in the form of narrative utterings, in which the author submits additional information, comments, complements. It distinguishes the main verbalizers of expressing affirmation in the epistolary style, in particular, lexical, grammatical and syntactic. The system of lexical and grammatical markers is implemented primarily by modal words, adjective lexical units, phraseologisms. Arsenal of syntactic means forms rhetorical questions, expressions that reflect absolute conviction in relation to certain information, sentences with the significance of unanimity of thoughts. The prospect of further research can be seen in investigating of statement in the scientific style.

Key words: meaning, affirmation, epistolary style, means of expression, lexical, grammatical, syntactic, verbalization.

Постановка питання. Упродовж останніх десятиліть спостерігаємо посилену увагу мовознавців до інтерпретації структурно-функційних стилів мовлення (С. Я. Єрмоленко [4], В. В. Німчук [5], Л. І. Мацько [11], О. Д. Пономарів [16] та ін.). На нашу думку, питання, пов'язані з реалізацією та відбиттям категорії ствердження в контексті стилів мовлення належать до переліку тих, що потребують докладного вивчення. У межах цієї наукової розвідки маємо на меті проаналізувати основні засоби вираження стверджувального значення в епістолярії. Саме тому об'єктом нашого дослідження є категорія ствердження в контексті епістолярного стилю мовлення. Матеріалом для аналізу послуговували листи українських письменників ХІХ та ХХ століть.

Виклад основного матеріалу. Епістолярний стиль потрактовують як стиль, у якому відбито особистісний світ автора. Основна функція епістолярного стилю – поінформувати адресата про що-небудь, наприклад, повідомити про факти, події із власного життя, репрезентувати емоційний стан адресанта, констатувати роздуми автора про дійсність тощо. Саме тому мисленнєвий акт ствердження є досить зручним способом для реалізації спілкування в епістолярному стилі.

В епістолярних текстах стверджувальний зміст передусім зреалізовують листи, щоденники, мемуари, нотатки тощо. Зокрема, листи-повідомлення, листи-підтвердження, листи-подяки, Інтернет-листи інформують про певні події: «Люба моя Лідочко! ... Питаєш,

як ми проводили свята. Утомительно і... скучувато. **Гості були зрання до вечора**, й часом такі, яких ми по цілих століттях не бачимо. **Йолки для дітей ми не робили**, досить було і так заметні. Після Нового року (з котрим я забула тебе поздоровити, ну, та я і без Нового року бажаю тобі всього найкращого) **приїздив Миша** і пробув у нас до 16-го, та за гостями і всякою біганиною я його мало бачила... От іще одну новину забула: **наш Микось уже поступає в гімназію**, вчора і сьогодні держав екзамен і завтра ще держатиме ... **Леся»** [26]; підтверджують істинність певних фактів «Друже мій єдиний! **На другий день, як від Вас поїхав, арештували мене в Києві, а вже на десятий посадили в каземат у Петербурзі, і через три місяці я опинився в Орській кріпості в солдатській шинелі. Чи не диво, скажете! Отже, воно так. І я тепер точнісінький, як той москаль, що змалював Кузьма Трохимович панові, що дуже кохався в огородах. От вам і кобзар! Позабирав грошики та й шморгнув за Урал до киргиза гуляти. Гуляю! Бодай нікому не довелось так гуляти. А що маємо робити? Треба хилитися, куди нагинає доля. Т. Шевченко»** [31]; повідомляють про одностайність у поглядах: «...Коли д-р Мартін Лютер незадовго до своєї кончини усамітнився від усього світу, щоб спокійно вмерти, єзуїти випустили друком книжку, в якій вельми правдиво зображувалося, як легіон чортів забрав душу Лютера до пекла та яких страшних мук мала вона там зазнати. Книжка випадково потрапила до рук Лютера і страшенно розсмішила його. Щоб отримати повне задоволення, він в кінці книжки власноручно написав: **«Цю книжку я, д-р М. Лютер, прочитав особисто і повністю з нею погоджуюсь»**. Ну, як Вам ця вправа зі стилу? Який жаль! Ваш брат так гарно пише по-німецьки, а закінчив лише з третім ступенем. Але Вам я не скажу, що сам продиктував цей лист (хоча це правда), а тільки допишу в кінці: **«Цей лист я прочитав особисто і повністю з ним погоджуюсь. І. Ф.»** [29, с. 13]; містять подяку: «Милая бабушка, поздравляю Вас з празником і **дякую Вам за подарки**. Із чулків на мене прийшлась всього одна пара, бо другі не налазять; тії смушки чорнії, що ви прислали, почали облазити, бо, мабуть, були покрашені, то папа їх продав і купив замість тих другі, сиві, і зробив мені муфту і шапку. Лілі дали червоний шарф, а мені сивий; Ліля дуже хвастає своїм шарфом і надіває його часто зверху шуби. У Лілі єсть біленька шапочка з пушком і біла муфта. ... Леся» [26].

Записи у щоденниках здебільшого представлені стверджувальними конструкціями, оскільки констатують особисте життя мовця, його емоційний стан, роздуми над певними історичними подіями, наприклад: *«Сьогодні я знову в Москві. Привіз з Києва стареньку свою матір. Сьогодні ж узнав од Большакова і тяжку новину: моя повість «Україна в огні» не вподобалася Сталіну, і він її заборонив для друку і для постановки. Що його робити, ще не знаю. Тяжко на душі і тоскне. І не тому тяжко, що пропало марно більше року роботи, і не тому, що возрадуються вразі і дрібні чиновники перелякаються мене і стануть зневажати. Мені важко од свідомості, що «Україна в огні» – це правда. Прикрита і замкнена моя правда про народ і його лихо. Значить, нікому, отже, вона не потрібна і ніщо, видно, не потрібно, крім панегірика»* [2]; *«Я хочу з переконанням сказати, що одним з найбільш яскравих явищ революційних подій було те, що наші люди повернулися до співпереживання, подібності емоцій. Якщо останні роки кожен сидів у своїх проблемах, то з революцією усе змінилося. ... Довгий час тебе нічого не зворушувало, а потім переповнили емоції... Ти раптом плачеш, смієшся, боїшся, страждаєш... Той, хто стоїть біля тебе, він переживає те саме, і ви розумієтеся з півпогляду...»* [17].

Мемуари мають на меті інформувати, висновковувати, оповідати у формі записок від імені автора про реальні події минулого, учасником або ж очевидцем яких він був: *«Був 1918 рік. Властиво, кінець його. Грудень. А, може, вже й січень 1919-го року. Гетьманські війська вже покинули були Київ, ще обсаджений німцями. Я повернувся на Україну, маючи за собою 4 роки вигнання на Архангельщині. Чотири роки відірваності від культурного життя. Чотири роки серед сніжних полів, дрімливих лісів ялинових з білими літніми ночами і довгими зимовими, в яких тремтіли миготливі блиски північного сяйва»* [7].

У нотатках зазвичай митець констатує теми, основні думки, ідеї, наприклад: *«Я відкриваю вечір молодих. Дехто ще з них спотикається, дехто ще несміливо ноти бере, але в деяких я чую вже майбутні владні ноти дужого таланту...»* [25]; *«24.VII. Відкриття конференції. Дискусії (Дещо я записав у конференційному блокноті). Vanitos Vanitatum. Великих слів велика сила. Які люті є у нас вороги»* [18].

Крім того, стверджувальний мовленнєвий акт здебільшого у формі розповідних висловлень відбиває постскрипtum, у якому автор повідомляє додаткову інформацію, зауваження, доповнення: *«В Нью-Йорку, нібито в архівах Державного департаменту деякі особи розкопали купи радянських журналів та газет за 1930 рік і за раніші й пізніші роки, а в числі їх і журнал «Критика», а в тім журналі погромну статтю О. Правдюка про мене під Куркульським шляхом. Ви пригадуєте цю статтю? І американці нібито дуже зацікавилися моєю особою. Я потім Вам про це напишу, якщо буде щось цікаве. А може, Ви й так визнаєте з преси»* [13, с.11]. Категорія ствердження в епістолярному стилі послуговується передусім лексико-граматичними та синтаксичними засобами.

До основних лексико-граматичних засобів експлікації ствердження в епістолярному стилі зараховуємо такі: 1) модальний прикметник *повинен* у поєднанні з інфінітивом *бути*; 2) модальні слова із семою впевненості (*правда, справді, звісно, звичайно, без сумніву*); 3) прислівники з відтінком схвалення (*добре, гарно, похвально, неоцінимо*); 4) прикметникові лексичні одиниці з домінантою *найкращий*; 5) стверджувальну частку *так*; 6) емоційно-оцінну лексему *слава богу* в значенні «так», «добре»; 7) лексеми, якими мовець стверджує захоплення та констатує позитивні емоції (*дуже радий, дуже подобається, щиро радію*); 8) фразеологізми, що спеціалізуються на підтвердженні виконання певних дій; 9) лексеми, що репрезентують інформацію авторизовано (*на мою думку, мені думалось, як на мене, правду кажучи*); 10) слова, що повідомляють чужу ствердну думку (*кажуть, ходять чутки, чув*); 11) лексеми, що констатують джерело повідомлення (*Rapaski виражався, за Шекспіром, за Гоголем*).

Значення ствердження з відтінком потреби в епістолярії репрезентує модальний прикметник *повинен* у поєднанні з інфінітивом *бути*. Наприклад: *«... зміст і форма повинні бути докладно обдумані, студійовані і введені в якнайповнішу гармонію. Минув час нонішальності [недбалості] в формі, розлізлості в вираженню, ба, ні, такого часу в епохах розцвіту поезії ніколи й не було»* [29]; *«Освіта потрібна людині не для іспиту і вступу до технікуму, а для неї самої. Ти повинен бути освіченою людиною, бо теперішня людина – тільки освічена. Людина – це обов'язок, а не титул (народився – і вже людина). Людина твориться,*

самонароджується» [23, с. 53]; «Книжка все-таки мусить розійтися серед галицької публіки, значить, мова **повинна бути** хоч і чисто українська, та, проте, не надто «озвірянська», вживаючи Вашого терміну» [30]. Підґрунтям таких речень є наявність фактів, що служать підставою для висновковості.

Услід за М. М. Телекою та В. Д. Шинкаруком, уважаємо, що ствердження в епістолярному стилі зреалізують модальники утвердження й упевненості на зразок без сумніву, правда, справді, звісно, звичайно, безперечно, очевидячки, в основі яких лежить знання фактів та подій [24, с. 19]: «Я дуже радий, що Вас зацікавила творчість мого покійного приятеля Валеріяна Підмогильного. Це була **справді** неабияка творча сила, письменник-європеець у тодішній українській майже суто селянській (якщо не брати до уваги Винниченка) літературі» [27, с. 342]; «За могилою, де похований Ромчик і Катерина Іванівна, а також умовно Валеріян Підмогильний (там його барельєф), я доглядаю. Зараз там, **звичайно**, все вкрите снігом, ну а влітку я вже дбаю, щоб хоч після смерти їм усім усміхалися квіти» [27, с. 445].

Ствердження в епістолярії представляють прислівники з відтінком схвалення, якими автор послуговується для підтвердження власної думки чи констатації й аргументації певного факту: «З Вашого листа бачу, що Ви пишете листи й тепер. Це **добре!**» [13, с. 9]; «Дуже тішуся, що Ви (також мого віку) все ще бушуєте по видавництвах. **Гарно, похвально, неоцінимо.** Австралія (українська) Вас не забуде!» [13, с. 186]; «Пишу Вам із місця роботи, куди щойно добився. Я дуже журюсь Вами, своїми батьками. Валю, напиши, як там було мамі після побачення зо мною. В мене все **гаразд**» [22, с. 101].

В епістолярному жанрі на ствердженні спеціалізується також прикметникова лексична одиниця з домінантою *найкращий*, яка слугує для констатації внутрішніх позитивних рис, особливостей людини та зовнішніх характеристик подій, явищ, предметів тощо. Наприклад: «Так було і з мамою Валею — **найкращою, найлюдянішою, найцнотливішою** моєю дівчинкою: я став кращий од неї, вона – од мене» [23, с. 34]; «Тоді ти бачитимеш **найкращий** світ, у тебе буде **найкраща** кохана, **найкращі** друзі... Бо будеш як світлий вогник, чистий промінь, до якого все тягнеться з **найчистішими** поривами» [23, с. 36]; «...для Тебе збираю по лісах і

полонинах карпатських **найкращі** краєвиди, шум лісів, запахи землі нашої» [14, с. 12].

Ствердження в епістолярному стилі нерідко вербалізує частка так, за допомогою якої мовець підтверджує істинність попередніх висловлень: «**Так**, Іване, ти загубився в самому собі. Великий Іван Дзюба закінчився, почався гомункул із країни ліліпутів, чиїм найбільшим щастям залишиться те, що він колись мав до великого Дзюби дуже безпосереднє відношення» [22, с. 67]; «**Так**, маємо видавництво, але воно хоче перевидавати старі речі, щоб не попала яка копійка авторів, — так вони висловлюються: “видавництво — це не для того, щоб утримувати письменників”» [1].

Крім того, до маркерів ствердження в епістолярному дискурсі належить емоційно-оцінна лексема слава богу в значенні «так», «добре», якою послуговуються для підтвердження досягнутого результату: «**Отож**, Іван грішний тим, що колись увічливо поступився місцем таким як Ліна, Василь, Іван. А тепер, **слава Богу**, він, чемно перепросивши наперед забіглих, вийшов з-поміж юрби каліфів на час, сказавши: досить я давав Вам часу, тепер дайте ж і мені (фігура ввічливості: під настрій я б на Івановому місці вжив би інакших, гострих слів)» [22, с. 78] та констатації якого-небудь факту «**Слава Богу**, що наше знайомство має за собою скоро 30-річний стаж випробування і початок нашої прекрасної все ж таки молодості» [13, с. 7].

Особливо виразно стверджувальну семантику відбивають лексеми, якими мовець стверджує захоплення та констатує позитивні емоції, наприклад: «**Дуже радий**, що Магдалина Андріївна листовно познайомилася з Вами» [27, с. 362]; «Принесли мені Вашу телеграму. Лесю, люба, доброго ранку! Кричу Вам у Москву. Олесю, дуже дивна в мене кімната. Коли я кричу, в кімнаті страшно резонують труби для опалення. Це мені **дуже подобається**, милі труби, і дуже я вас люблю» [3]; «**Щиро радію**, що на підставі Вашої картки до мене можу в цьому листі звати Вас не офіційно “добродієм” — титулом, котрий тягне звичайно за собою певну сухість, нещирість і конвенціональність» [9, с. 723].

Стверджувальну функцію нерідко в епістолярних текстах виконують фразеологізми, підґрунтям яких є підтвердження виконання певної дії «**А потім прайдеться розкусити другий, такий же непочатий горіх** — цілий комплекс корсунської легенди» [29,

с. 78] чи констатація значущості певної особи *«Виявляється ж, є на світі так званий рахунок, за яким людина порядна й мусить вимірювати себе... Я тут майстер на вагу золота»* [10, с. 237]. Порівняймо: фразеологізм *розкусити другий, такий же непочатий горіх* означає «впоратися з великими труднощами, тобто розв'язати яке-небудь складне завдання, аналогічне першому» [15, с. 258], а фразеологізм *на вагу золота* реалізує значення «надзвичайно значущий, дуже потрібний» [15, с. 13].

Крім того, ствердження в епістолярному дискурсі зреалізують, по-перше, лексеми, що репрезентують ставлення автора до повідомлюваного: *«Правда кажучи, то мене на старість жаргон в моїх писаннях трохи іритує»* [21], по-друге, слова, що повідомляють чужу думку: *«Говорять, що на сесії Верховної Ради стоятиме питання про скорочення строку служби»* [22, с. 113]; *«Кажуть, витратили 8 тис. доларів, а після всіх повернень витрат мали думку заробити ще 2 тисячі»* [1], а по-третє, лексеми, якими митець послуговується для констатації джерела повідомлення: *«Сам навіть Рапаські виражався о ній з великим признанієм і з «повним респектом». Казав також, що був в редакції «Слова», закидав їм там, що не вміють порядної рецензії написати, й указував їм яко на взір, на Вашу статтю»* [8]; *«...млю тобі блаженні часи – ба радше той ефемерний відтінок часу, — коли перші дві перлини [«Українська душа», «Філософія української ідеї»] репрезентували в основному діаспору, то третя представляла сучасну україно-теренну філософську мисль — то було справжнє інтелектуальне раювання, бенкет думок, «admiration» за Шекспіром, «именины сердца», за Гоголем...»* [6, с. 332].

Арсенал засобів, що зреалізують ствердження в епістолярному стилі на синтаксичному рівні, формують: 1) риторичні питання; 2) висловлення, що відбивають абсолютну переконаність щодо певної інформації (*твердо вірю, все буде гаразд, запевняю*); 3) речення зі значенням одностайності думок (*наші погляди збігаються, готов всюди підписатися*).

В епістолярних текстах риторичні питання функціонують здебільшого як речення-ствердження, «в основі яких лежить судження і в яких реальність факту встановлена нібито наперед» [19, с. 104], зокрема: *«Як же мені не любити того, хто чарами свого співучого слова натхнув і мені “духа свята?”»* [20, с. 134]; *«Зміст же*

віршу зовсім сумний та журливий. Що ж робить, як наша піч тільки таке пече, та й обставини не сприяють веселошам?» [12, с. 345]; «Я повернувся до камери і запитав у Бога: навіщо весь цей світ, якщо страждає така людина, як Ти? Навіщо тоді існую я, щоб завдавати болю найкоханішій істоті?» [22, с. 113].

Для реалізації стверджувального мовленнєвого акту автори послуговуються також висловленнями, що експлікують абсолютну переконаність щодо повідомлюваної інформації: *«...якби у нашої мови були такі права в Росії, які є в Галичині, то я **твердо вірю**, що й ми не zostалися б позаду, а тепер нехай хто хоче кидає камінь на українців, пригнічених школою, урядом, громадськими інституціями, тільки я сього каміння не зважуся зійняти» [26, с. 134]; «**Все буде гаразд**, і я ще колись візьму тебе за підборіддя і скажу Вертерові слова: «Така вже моя доля – прикрити тих, кому я мусів би дарувати радість. Скажу, обіцяючи надалі дарувати лише радість усупереч фатумові» [22, с. 113]; «Дякую за поздоровлення. Я завжди радий Вашим листам, і Ви в цьому певні. А як ні, то мусите бути певні. **Я вас в цьому запевняю**» [13, с. 16].*

Значення ствердження відбивають також конструкції, якими мовець підтверджує одностайність поглядів: *«Мені дуже приємно, що **наші погляди на творчість В. Підмогильного збігаються**» [27, с. 393]; «Оця книжечка... належить до тих дуже нечисленних в нас видань, які призначені в першу чергу для духовної еліти нашого громадянства, себто для тих, що активно працюють над збагаченням української культури. Хоч невелика за обсягом, за тем тим багатша змістом, де нема ні одного зайвого слова, де кожне речення висловлює таку повноту думок, що можна би його розвинути в окрему статтю... **Я повністю підтримую автора [В. Липинський]**» [27, с. 456].*

Висновки. Отже, широке використання стверджувальних конструкцій в текстах епістолярного стилю свідчить про те, що вони є найзручнішими для експлікації світовідчуття автора, зокрема, констатації власних думок, підтвердження одностайності поглядів, аргументації фактів, документування місця подій, хронологічності записів. Перспективу подальших розвідок вбачаємо в дослідженні категорії ствердження у науковому стилі мовлення.

Література

1. Гуменна Д. Листи Докії Гуменної до Дмитра Нитченка [Електронний ресурс] / Д. Гуменна. – Режим доступу: <http://www.yatran.com.ua/articles/563.html>
2. Довженко О. П. Сторінки щоденника (1941 – 1956) / О. П. Довженко. – Київ : Вид-во гуманітарної л-ри, 2004. – 383 с.
3. Довженко О. Щоденникові записи / О. Довженко. – Харків : Вид-во Фоліо, 2015. – 717 с.
4. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / С. Я. Єрмоленко. – Київ : Наук. думка, 1982. – 210 с.
5. Жанри і стилі в історії української літературної мови / В. В. Німчук, В. М. Русанівський, І. П. Чепіга та ін. [Відп. ред. С. Я. Єрмоленко]. – Київ : Наук. думка, 1989. – 288 с.
6. Забужко О. Вибране листування на тлі доби 1992–2002 / О. Забужко. – Київ : Факт, 2011. – 504 с.
7. Клен Юрій. Вибрані твори. Поезія. Спогади. Листи / Ю. Клен. – Дрогобич : Каменярь, 2003. – 616 с.
8. Листи Ю. Романчука до В. Навроцького [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Kukhar_Valentyna/Lysty_M_Hrushevskoho_z_fondu_Yu_Romanchuka_TsDIA_Ukrainy_u_Lvovi/
9. Листування В. Липинського / ред. Я. Перенський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т. 1. – Київ : Смолоскип, 2003. – 960 с.
10. Марченко Валерій. Листи до матері / Валерій Марченко. – Київ : Фондація ім. О. Ольжича, 1994. – 472 с.
11. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – Київ : Вища шк., 2003. – 462 с.
12. Мирний Панас. Зібрання творів : у 7 т. / Панас Мирний. – Київ : Наукова думка, 1971. – Т. 4. – 663 с.
13. Нитченко Дм. Листи письменників / Дм. Нитченко. – Мельборн, 1992. – 187 с.
14. Плеяда нескорених: Алла Горська. Опанас Заливаха. Віктор Зарецький. Галина Севрук. Людмила Семикіна : бібліогр. нарис / авт. нарису Л. Б. Тарнашинська; бібліограф-упоряд. М. А. Лук'яненко; наук. ред. В. О. Кононенко; М-во культури України, ДЗ «Нац. парлам. б-ка України». – Київ, 2011. – 200 с.
15. Полюга Л. М. Повний словник антонімів української мови / Л. М. Полюга. – Київ : Вид-во «Довіра», 2006. – 351 с. (СФАУМ)
16. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови : підручник. – 3-тє вид., перероб. і доповн. / О. Д. Пономарів. – Тернопіль : Навчальна книга. – Богдан, 2000. – 248 с.
17. Прохасько Т. Ознаки зрілості / Т. Прохасько. – Львів : Тріада плюс, 2014. – 120 с.
18. Рильський М. Зібрання творів у 20 т. / М. Рильський. – Київ : Наукова думка. – Т. 19: Автобіографічні матеріали. Записні книжки. Листи (1907–1956). – 1988. – 704 с.
19. Серый Н. П. Элементы разговорного синтаксиса в украинском эпистолярном стиле XIX в. / Н. П. Серый // Вопр. восточнославянского языкознания : сб. научн. тр. – Днепропетровск : ДГУ, 1985. – С. 101–104.
20. Старицький М. Твори у 8 т. / М. Старицький. – Київ : Дніпро, 1965. – Т. 8. – 751 с.

21. Стефанник В. Листи [Електронний ресурс] / В. Стефанник. – Режим доступу: <http://www.ukrcenter.com/Література/Василь-Стефаник/39586-1/Лист>
22. Стус В. Листи до рідних. Твори в 4 томах 6 книгах /В. Стус. – Львів : Просвіта, 1997. – Т. 6. – 261 с.
23. Стус В. Листи до сина / В. Стус. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. – 192 с.
24. Телека М. М. Соціальні категорії модусу в текстах епістолярного жанру / М. М. Телека, В. Д. Шинкарук. – Київ : Миколаїв, 2007. – 172 с.
25. Тичина П. Листи до поета [Електронний ресурс] / П. Тичина. – Режим доступу: <http://ukrclassic.com.ua/katalog/t/tichina-pavlo/834-pavlo-tichina-listi-do-poeta-triptikh>
26. Українка Леся. Листи 1876–1897 / Леся Українка. – Київ : Комора, 2016. – 512 с.
27. Українська література : Хрестоматія нововведених творів : у трьох частинах / упорядн. Р. В. Мовчан. – Київ : Генеза, 2003. – Ч. 3. – 576 с.
28. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 45 / І. Франко. – Київ : Наук. думка, 1986. – 571 с.
29. Франко І. Я. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 48 / І. Франко. – Київ : Наук. думка, 1986. – 767 с.
30. Франко І. Я. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 50 / І. Франко. – Київ : Наук. думка, 1986. – 703 с.
31. Шевченко Тарас. Листи Т. Шевченко до А. Лизогуба [Електронний ресурс] / Тарас Шевченко. – Режим доступу: http://lib.ru/SU/UKRAINA/SHEVCHENKO/do_lizog.txt

УДК 811.161.1'37

к. філол. н., доцент Клименко Т. А.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна

**ПРОБЛЕМА ВИВЧЕННЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ**

к. філол. н., доцент Клименко Т. А.

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара,
Украина

**ПРОБЛЕМА ИЗУЧЕНИЯ ПЕРЕВОДЧЕСКИХ
ТРАНСФОРМАЦИЙ**

Candidate of Science (Philology), Associate professor Klimenko T. A.

Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine

**THE PROBLEM OF STUDYING
OF TRANSFORMATIONS IN TRANSLATION**

У статті розглядаються різні підходи до класифікації перекладацьких трансформацій. Теоретичною базою статті служать роботи відомих науковців, в яких є і протиріччя, і узгодженість. Основою для багатьох класифікацій є один з показників –

смисловий або формальний, – за яким групуються різноманітні види перекладацьких перетворень. Проте такий головний принцип не єдиний. У загальному вигляді описується проблема визначення одиниці перекладу.

Ключові слова: класифікація, трансформація, смисловий показник, формальний показник, одиниця перекладу, лексична одиниця, семи.

В статье рассматриваются разные подходы к классификации переводческих трансформаций. Теоретической базой статьи послужили работы известных лингвистов, в которых есть и противоречия, и согласованность. Основным принципом для многих классификаций служит один из показателей – смысловой или формальный, – на основании которого группируются различные виды переводческих преобразований. Однако, такой основной принцип не единственный. В общем виде рассматривается проблема выделения единицы перевода.

Ключевые слова: классификация, трансформация, смысловой показатель, формальный показатель, лексическая единица, единица перевода, семи.

This article deals with the problem of classification of transformations. The theoretical basis of the article is the work of well-known linguists. They have contradictions and consistency. The basis for classifications is the semantic or formal indicators. Different types of translation grouped on the bases of these indicators. Language units under the research can be investigated in different volumes. The problem of isolating the unit of translation is considered in general.

Keywords: classification, transformation, semantic indicator, formal indicator, unit of translation, lexical unit,emes.

Дослідження та вивчення різних видів перекладацьких трансформацій – одна з найбільш актуальних тем сучасного перекладознавства. Ця тема цікавить вітчизняних і зарубіжних дослідників, серед яких В. Н. Комісаров, Л. К. Латишев, Л. С. Бархударов, І. В. Корунець, В. І. Карабан, Я. Й. Рецкер, О. Д. Швейцер та інші.

За В. Н. Комісаровим «перекладацькими (міжмовними) трансформаціями називаються перетворення, за допомогою яких можна здійснити перехід від одиниць оригіналу до одиниць перекладу зі збереженням указанного змісту» [3].

На сьогоднішній день не існує єдиної системи класифікації перекладацьких трансформацій. Оскільки вони здійснюються відносно мовних одиниць, які мають план змісту і план вираження, то трансформації носять формально-семантичний характер, і у процесі перекладу перетворюються їхня форма і зміст. Розглянемо деякі класифікації міжмовних трансформацій.

Л. К. Латишев розрізняє морфологічні, синтаксичні, стилістичні й лексичні трансформації.

Л. С. Бархударов пропонує звести всі трансформації до чотирьох елементарних на основі формальних показників: перестановка, заміна, додавання, опущення.

І. В. Корунець розробив ознаки, в залежності від яких виділяє типи, види і способи перекладу:

«1. Форма передачі зовнішньої структури одиниць перекладу.

2. Рівень повноти відтворення значення у перекладі.

3. Спосіб відтворення форми чи структури і значення одиниць перекладу оригіналу засобами мови перекладу.

4. Повнота відтворення значення у перекладі.

5. Спосіб чи форма презентації тексту, його змісту та стилістичних особливостей мови перекладу» [6, с. 224].

Після чого науковець пропонує розглянути одиниці перекладу, які відповідають одиницям різних мовних рівнів: переклад на рівні фонем, морфем, слів і т. ін.

В. І. Карабан пропонує розділяти трансформації на способи перекладу лексичних одиниць і лексичні трансформації.

Я. Й. Рецкер пропонує розрізняти лише два види трансформацій: граматичні та лексичні.

Слід зауважити, що будь-яка класифікація є досить умовною, тому що при перекладі лексичний і граматичний рівні мови підлаштовуються один під одного, і класифікація Н. В. Комісарова є найактуальнішою з огляду на це. Всі трансформації науковець умовно поділяє на лексичні, граматичні і лексико-граматичні, в залежності від рівня мови, на якому відбувається трансформація. Лексичні трансформації «працюють» зі значеннями одиниць перекладу, граматичні – з морфологією, синтаксисом. Лексико-граматичні забезпечують адекватне поєднання граматичного і лексичного рівнів мови при перекладі. Також будь-яка трансформація майже не існує у чистому вигляді. Наприклад, інколи неможливо розрізнити транскрипцію і транслітерацію без звернення до етимології, й інколи, якщо не треба вдаватися в подробиці їх називають загальним терміном «транскодування».

Існує багато причин, які зумовлюють використання трансформацій у процесі перекладу. Розглянемо деякі з них.

1. Один і той самий об'єкт у мові оригіналу і мові перекладу може мати різні прямі значення, які є несхожими для двох культур. Наприклад: *Hot milk with skin on it.* – *Гаряче молоко з пінкою.* Значення слова *skin* в англійській мові «1. Шкіра. 2. Шкура. 3.

переносне. Плівка на молоці». З дефініції видно, що денотат пов'язаний зі шкірою. В рос./укр. мовах денотативне значення: «1. *Непрозора легка пухирчаста маса, утворена на поверхні рідин від сильного коливання, збовтування, нагрівання, бродіння і т. ін.».* Перше значення дефініції пов'язане з процесом нагрівання.

Отак, ми бачимо, що для оригінального слова архісемою є «орган», а для перекладеного слова – «маса на поверхні рідин».

Наведемо ще один приклад. У слів *glasses* – *окуляри* досить прозора внутрішня форма, ми можемо бачити, що для мови оригіналу значущим є матеріал, з якого виготовлені окуляри (*glass* – скло), а в мові перекладу – функція (*окуляри* – око).

2. Асиметрія змісту лексичної одиниці у мові оригіналу і мові перекладу. Найчастіше збігаються прямі значення слів, а переносні – ні, тому що у мовах оригіналу і перекладу розвиток переносних значень може йти різними шляхами. Також цей факт пов'язаний з різним функціонуванням слова у мовах, а також різною сполучуваністю.

Наприклад. Якщо зробити семантичний аналіз дієслова *mellow*, ми побачимо наступне. В перекладному словнику даються такі значення слова: «1. Пом'якшуватися. 2. Робитися стиглим, соковитим. 3. Дозрівати. 4. Ставати витриманим (про вино)».

Як ми бачимо, словом визначають дії широкого кола об'єктів: плодів, голосу, вина, людей. Семантична структура слова визначає вибір саме цього слова у якості еквівалента, а контекст допомагає визначити лише один варіант значення.

3. Ще однією причиною необхідності лексичних трансформацій є різниця у сполучуваності слів мови оригіналу і мови перекладу. Слова оригіналу і перекладу знаходяться у характерних для окремих двох мов зв'язках, тому і сполучуваність слів може бути різною. Чим більша кількість значень у слова, а відповідно ширший і його семантичний вміст, тим більш різноманітна сполучуваність слова.

Наприклад: *The participating States intend to further the development of contacts and exchanges among young people by encouraging...the further development of youth tourism and the provision to this end of appropriate facilities.* - *Держави-учасники мають намір сприяти розвитку контактів і обмінів між молоддю,*

заохочуючи...подальший розвиток молодіжного туризму та надавати для цієї мети відповідні *пільги*.

Слово *facilities* має широке коло значень: *можливості, об'єкти, споруди, виробничі потужності, виробничі об'єкти*. Але у перекладі слово набуває значення, не зафіксованого словниками *пільги*, саме це значення у якості еквіваленту підказує контекст.

Можна зробити висновок, що дослідники класифікують трансформації за різними показниками один з яких – одиниця оригіналу, яка підлягає трансформації. Такі мінімальні мовні одиниці, що підлягають перекладу називають одиницями перекладацької еквівалентності або одиницями перекладу.

Сам термін «одиниця перекладу» був запропонований Ж. Вине і Ж. Дарбельне. Загальне визначення дається в нотатках Л. С. Бархударова: «Під одиницею перекладу ми маємо на увазі таку одиницю у вихідному тексті, якій можна підшукати відповідність в тексті перекладу, але складові частини якої по окремої не мають відповідностей у тексті перекладу» [2].

Найбільш універсальне визначення одиниці перекладу дає В. Н. Комісаров, який вважає, що одиницею перекладу може бути що завгодно:

«1. Мінімальна мовна одиниця тексту мови оригіналу, яка перекладається, як єдине ціле.

2. Мінімальний набір лексем і грамем мови оригіналу, який має деяку спільність з лексичною і граматичною категоріями мови перекладу.

3. Мінімальна одиниця виключно плану змісту тексту мови оригіналу, яка буде відтворюватися у мові перекладу» [3].

У сучасних дискусіях про різні аспекти й характеристики одиниці перекладу вчені дійшли висновку, що її розміри не стабільні, вона може варіюватися в широких межах від звуку до складного синтаксичного цілого, сама ж одиниця перекладу може змінюватися у процесі перекладу.

Наприклад: аналізуючи оригінал і переклад речення *My younger sister can't stand classical music*. – *Моя молодша сестра не виносить класичну музику*. ми бачимо, що у якості одиниці перекладу використовуються як слова (*my* – моя, *younger* – молодша, *sister* – сестра, *classical* – класичну, *music* – музику), так і словосполучення (*can't stand* – не виносить).

Однак багато чого в характеристиці одиниці перекладу поки не з'ясовано. Не поясненими, наприклад, залишаються випадки, коли різні перекладачі при перекладі одного і того ж тексту обирають неоднакові одиниці перекладу, які співвідносяться з різнорівневими лінгвістичними одиницями. Це свідчить про те, що вибір одиниці перекладу має психолінгвістичний характер, та її вибір залежить лише від міркувань викладача.

I. С. Алексєєва розрізняє чотири підходи щодо визначення одиниць перекладу. Ознайомимося з загальними положеннями цих підходів.

1. В основі **способу**, орієнтованого на оригінал, лежить сам процес перекладу. Одиницею перекладу тоді буде вважатися мінімальний відрізок тексту, який виступає в якості самостійного об'єкта процесу перекладу. Такий спосіб призначений для усного перекладу та передбачає лінійне односпрямоване розгортання тексту в часі, як при усному мовленні. Мінімальною одиницею перекладу в цьому випадку найчастіше виявляється речення. Одиниця перекладу буде коротша при синхронному перекладі, коли перекладач перетворює текст майже одночасно з його надходженням, і, як правило, вона тримається в межах смислової групи.

2. В основі поданого способу – орієнтація на текст перекладу. За одиницю перекладу приймається мінімальний набір лексем або граєм мови оригіналу, який можна поставити у відповідність із граматичною категорією мови перекладу. При такому підході система лексичних і граматичних категорій мови перекладу проектується на мову оригіналу. У тексті оригіналу виявляється, таким чином, певна сукупність мовних одиниць, і щоразу їхня поява в тексті мови оригіналу сигналізує про те, що необхідно використовувати певну лексичну або граматичну категорію мови перекладу. Наприклад: у мові оригіналу *розмістити за алфавітом* – у мові перекладу *alphabetize*.

3. Цей спосіб – найскладніший, орієнтований тільки на план змісту оригіналу. При такому принципі дуже важливий аналіз складу змісту оригіналу, залежний від функції тексту. Далі пропонується розчленувати весь зміст на «елементарні змісти», однак в цьому випадку відсутня єдина об'єктивна мовна основа такого розчленування. Іншими словами суб'єктивність тут відіграє головну роль.

4. Поданий спосіб найбільш актуальний для практики перекладу, також орієнтований на оригінал, ґрунтується на принципі семантичної єдності. Одиницею перекладу тут вважається мінімальна мовна одиниця тексту оригіналу, що сприймається як єдине ціле з точки зору семантики і форми вираження. Такий спосіб має безпосередній зв'язок з визначенням компонентів змісту та інваріанта перекладу. Одиницею перекладу такого типу може бути одиниця будь-якого мовного рівня відносно ієрархічного порядку рівнів мови [1, с. 148].

Найчастіше одиниці перекладу збігаються з одиницями різних рівнів мови: фонема / графема, морфема, слово, словосполучення, речення, складне синтаксичне ціле, текст. Однак, у співвідношенні одиниць мови оригіналу та мови перекладу можуть бути відхилення через різницю будови мов. Наприклад: *Вона повертається.* – *She comes back.* Одиницею перекладу поданого речення виступає слово, однак у перекладі дієслова *повертається* – *comes back* ми бачимо дві одиниці.

Одиницею перекладу виступає фонема або графема при перекладі власних назв, топонімів, екзотизмів, неологізмів.

Переклад на рівні морфем відбувається рідко, тому що морфологічна структура семантично еквівалентних слів у різних мовах зазвичай не збігається. Наприклад, переклад англійських композитів, які складаються з декількох основ, словосполученням у мову перекладу *moonlight* – *місячне світло*.

Дуже часто в якості одиниці перекладу виступає слово. *Він вміє плавати.* – *He can swim.* У прикладі ми бачимо послівну відповідність. Одиницею перекладу є слово і тоді, коли в мові перекладу йому відповідає не одне, а декілька слів, наприклад, будова дієслівних часових форм в англійській мові, де 2-3 англійських слова перекладаються одним словом української мови.

До перекладу на рівні словосполучення відноситься переклад фразеологізмів. Існує декілька способів перекладу усталених словосполучень, який саме вибрати залежить від типу фразеологічної сполуки. *Once in a blue moon* – *дуже рідко* на цьому прикладі видно, що значення семантичної єдності виражається зовсім іншими одиницями у мові перекладу, але з подібним значенням. При перекладі *sun light* – *сонячне світло* ми бачимо, що значення фразеологізму складається зі значень слів, які входять до нього.

Переклад на рівні речення розглянемо на прикладі прислів'їв або паремій. Одиницею перекладу є речення при перекладі сталих кліше і штампів ввічливості. У даних прикладах речення виступає, як одна неподільна одиниця перекладу: *Wet paint. – Обережно, пофарбовано! There's a good boy. — От розумниця.* Ми бачимо, що у мові перекладу дібрані еквівалентні вирази з тотожним значенням.

Між рівнем речення та рівнем тексту, як одиницею перекладу, немає виразної межі: і заборонні написи, і формули ввічливості, прислів'я можна з певних точок зору розглядати, як тексти. Безпосередньо текст є одиницею перекладу, коли не можна знайти відповідностей на рівні окремих слів, словосполучень, речень і т. ін. Текст, як одиниця, при перекладі прози зустрічається рідко. Однак, це звичайне явище при перекладі поезії, коли жодне речення мови оригіналу, взяте окремо, не може вважатися відповідністю будь-якому реченню у мові перекладу. Головними причинами є те, що поетичний твір має семантичну єдність і римовану організацію, яку важко передати такою самою формою. Слід зауважити, що схожу семантичну єдність мають тексти реклами.

Коли перекладач аналізує текст на предмет встановлення параметрів одиниці перекладу, він звертає увагу, в першу чергу, на те, наскільки контекстуально незалежною є та чи інша одиниця. Чим більше одиниця має контекстуальну незалежність, тим швидше вона є одиницею перекладу. Наприклад, якщо слово залежить від найближчого контексту, то одиницею перекладу виступає словосполучення або просте речення, а якщо слово залежить від безлічі текстових компонентів, то одиниця перекладу – текст оригіналу.

Переклад – цікавий творчий процес. Прикладом вибору різних одиниць перекладу та різних поглядів на перекладацькі трансформації з боку практичного втілення бачення окремого перекладача є переклади віршованого твору Едгара Алана По «Ворон». Він настільки цікавий для перекладачів, що існує близько ста перекладів.

Тема перекладацьких трансформацій є актуальною і перспективною, тому що у процесі перекладу вся робота відбувається задля забезпечення міжмовної культурної комунікації. Знання мови оригіналу, мови перекладу, здібність розглядати окремо і знаходити

загальні риси в унікальності і неповторності обох культур є розвитком у роботі перекладача.

Література

1. Алексеева И. С. Введение в перевод : Учеб. пособие для студ. филол. и лингв. фак. высш. учеб. заведений. СПб.: Филологический факультет СПбГУ. М. : Издательский центр «Академия», 2004. С. 148-150.
2. Бархударов Л. С. Язык и перевод. [Електронний ресурс] / Л. С. Бархударов. Режим доступу: http://samlib.ru/w/wagarow_a_s/barhud-trdoc.shtml (дата звернення 1.08. 2017)
3. Комиссаров В. Н. Общая теория перевода. [Електронний ресурс] / В. Н. Комиссаров. Режим доступу : http://www.classes.ru/grammar/113.komissarov_obshaya_teoriya_perevoda/html/unnamed_1.html (дата звернення 1.08. 2017)
4. Латишев Л. К., Семенов А.Л. Перевод: теория, практика и методика преподавания: Учеб. пособие для студ. перевод. фак. высш. учеб. заведений. М., 2003. С. 116-120.
5. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980). [Електронний ресурс] . Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/pina> (дата звернення 1.08. 2017).
6. Korunets I.V. A course in the Theory and Practice of Translation. Kyiv, 2006. С. 224-230.

УДК 378.147:811.111'246.3

Викладач Лоба С. О.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна

ПОЛЬОВА СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ “МУЛЬТИЛІНГВАЛЬНА ОСВІТА”

Преподаватель Лоба С. О.

Днипровский национальный университет имени Олеся Гончара, Украина

ПОЛЕВАЯ СТРУКТУРА КОНЦЕПТА “МУЛЬТИЛИНГВАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ”

Lecturer Loba S. O.

Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine

FIELD STRUCTURE OF THE CONCEPT “MULTILINGUAL EDUCATION”

У дослідженні представлені різні визначення поняття “концепт”, а також його основні характеристики. Крім того, в статті розкривається теоретична основа “польового моделювання”, досліджується концепт “Мультилінгвальна освіта”, виявляються особливості польової структури даного концепту. Окрім вищезазначеного, в процесі дослідження в структурі концепту “Мультилінгвальна освіта” було виділено ядро – “Мультилінгвальна освіта, як процес”, 3 когнітивні ознаки, які було віднесено до зон ближньої периферії: “мультилінгвальні спільноти”, “навчальні заклади”, “мультилінгвальні програми”, а також низка когнітивних ознак, притаманна дальній периферії концепту. У якості фактичного матеріалу для даного дослідження було виділено 150 лексичних одиниць. Ці лексеми вербалізують різні аспекти концепту “Мультилінгвальна освіта”.

Ключові слова: концепт, польове моделювання, когнітивна ознака, мультилінгвізм, мультилінгвальна освіта.

В исследовании представлены различные определения понятия “концепт”, а также его основные характеристики. Кроме того, в статье раскрывается теоретическая основа “полевого моделирования”, исследуется концепт “Мультилингвальное образование”, выявляются особенности полевой структуры данного концепта. Кроме вышеупомянутого, в процессе исследования в структуре концепта “Мультилингвальное образование” было выделено ядро – “Мультилингвальное образование, как процесс”, 3 когнитивных признака, которые были отнесены к зонам ближней периферии: “мультилингвальные сообщества”, “учебные заведения”, “мультилингвальные программы”, а также ряд когнитивных признаков, присущих дальней периферии концепта. В качестве фактического материала для данного исследования было выделено 150 лексических единиц. Эти лексеми вербализуют различные аспекты концепта “Мультилингвальное образование”.

Ключевые слова: концепт, полевое моделирование, когнитивный признак, мультилингвизм, мультилингвальное образование.

The research represents various definitions of the notion “concept” as well as its main characteristics. Besides, the article also reveals the theoretical background of “field modeling”, examines the concept “Multilingual education”, elucidates the peculiarities of the field structure of the given concept. Moreover, the lexemes which are used to represent the concept “Multilingual education” have been singled out. In addition to the above, in a course of study of the structure of the concept “Multilingual education”, we have identified the core – “Multilingual education as a process”, 3 cognitive features which were assigned to the near periphery: “multilingual communities”, “educational institutions”, “multilingual programs”. Besides, a number of cognitive features inherent to the far periphery of the concept have been outlined. About 150 lexical units have been singled out to be the factual material for the current research. These lexemes verbalize different aspects of the concept “Multilingual education”.

Key words: concept, field structure, cognitive feature, multilingualism, multilingual education.

Поняття “концепт” є складним та багатограним, викликаючим полеміку серед дослідників у сучасній лінгвістиці. Дане поняття розглядається багатьма дослідниками [1–3], які по-різному дають тлумачення “концепту”. У нашому дослідженні ми погоджуємося з визначенням, що “концепт” є першочерговою одиницею ментальної

репрезентації, абстрактною ідеєю, яка представляє фундаментальні характеристики поняття, одиниці нашої пам'яті, ментального словника, концептуальної системи, всього світосприйняття та набір думок [2, с. 112]. Більше того, концепт також може розглядатися як скупчення культури в свідомості: шлях, який він входить у психічний світ людини, а також спосіб, в який людина входить до культури, впливаючи на неї [5, с. 43]. В сучасній лінгвістиці існують різні підходи до вивчення поняття "концепт", одним з яких є визначення польової структури [3, с. 10].

Метою дослідження є вивчення теоретичного підґрунтя таких понять, як "концепт", а також "польове моделювання", аналіз концепту "Multilingual education", виявлення особливостей його польової структури.

За останні роки питання мультилінгвальної освіти досягло рівня міжнародної значущості, як предмет полеміки, теоретичних та практичних досліджень. Незважаючи на появу в наш час наукових праць, присвячених дослідженню в галузі лексикології, концепт "Multilingual education" ще не став вивченим на достатньому рівні. Саме в цьому полягає актуальність нашого дослідження.

Теоретичною основою даної роботи є наукові праці таких дослідників, як З. Д. Попова [3], Й. А. Стернін [3], К. Бейкер [6], Дж. Едвардс [8], Д. Лазагастер [10] та інші.

З метою розкриття концепту "Multilingual education", опису структури та визначення особливостей вербалізації, ми застосували польову модель концепту. З. Д. Попова та Й. А. Стернін пропонують будувати вищезазначену модель за аналогією з польовою організацією значення слова. Виходячи з того, що значення слова має польову структуру (архісема у ядрі, диференційні семи на ближній периферії, скриті семи на дальній периферії) [2, с. 111].

Як відомо, концепт має *багатошарову організацію*, яка може бути виявлена через аналіз мовних засобів її репрезентації. До ядра концепту належать прототипічні шари з найбільшою чуттєво-наочною конкретністю, первинні, яскраві образи; більш абстрактні ознаки складають периферію концепту. Щодо периферії, то у деяких концептів вона може бути відсутньою. Тим не менш більшість концептів є багаторівневими, тобто такими, що містять декілька когнітивних шарів, які відрізняються один від одного за

рівнем абстракції і послідовно нашаровуються на базовий центр [1, с. 32].

Поняття "Multilingual education" тісно пов'язане з поняттям "Multilingualism". Вивчення поняття "Мультилінгвізм" як соціокультурного явища відстежується має свій початок у ХХ столітті [7, с. 10]. Відповідно до словникового визначення, *мультилінгвалізм* полягає в: використанні декількох мов у межах певної соціальної спільноти (держави); використання людиною (групою людей) кількох мов, вживання яких залежить від конкретної комунікативної ситуації [4; 11]. Актуальність мультилінгвізму, як соціокультурного феномену, полягає в тому, що оперування кількома мовами є необхідною умовою успішної життєдіяльності людини і спільнот в епоху глобалізації, так як глобалізація передбачає в якості свого елемента взаємопроникнення матеріальних і духовних компонентів різних соціальних культур.

Важливо зазначити, що під поняттям "Мультилінгвальна освіта" ми маємо на увазі різноманітні освітні програми, які передбачають використання декількох мов як засобу навчання та спрямовані на комунікативний рівень володіння більш ніж двома мовами. Характерною особливістю ХХ–ХХІ століття є поява різних моделей мультилінгвальної освіти. Даний феномен є складним завданням, яке вимагає приділяти увагу складному комплексу взаємодіючих освітніх, соціолінгвістичних, економічних та політичних факторів [5; 6].

Нами було виявлено 150 лексичних одиниць, які становлять фактичний матеріал для даного дослідження. Ці лексеми вербалізують різні аспекти концепту "Multilingual education". Проаналізований нами фактичний матеріал, дозволяє стверджувати, що даний концепт не тільки має складну ментальну форму, але також має багатофункціональну структуру.

Застосувавши польове моделювання, нам вдалося з'ясувати структуру концепту "Multilingual education": ядро й периферії (ближня та дальня), за асоціативними ознаками представити особливості лексичного відображення даного концепту. *Ядром* концепту "Multilingual education" постає архісема, яка репрезентує концепт в сучасній англійській мові – *multilingual education* (*мультилінгвальна освіта*). Крім того, сюди можна також віднести основну когнітивну класифікаційну ознаку концепту "Multilingual

education" – the process of imparting or acquiring general knowledge, applying a variety of educational programs which presuppose the usage of more than one language as media of instruction, aiming at communicative proficiency in more than two languages [11, с. 220] (процес поширення або отримання загальних знань, застосування різноманітних освітніх програм, які передбачають використання більше ніж однієї мови як засобу навчання, спрямованого на комунікативну компетенцію у більш ніж двох мовах).

Зону ближньої периферії концепту "Multilingual education" становлять концептуальні ознаки, що співпадають з архісемами лексико-семантичних варіантів, які складають семантичну структуру одиниці "Multilingual education" та є її когнітивними класифікаційними ознаками: *multilingual communities*, *educational institutions*, *multilingual programs*.

Першою когнітивною класифікаційною ознакою концепту "Multilingual education", яку ми зазначаємо в зоні ближньої периферії концепту, є *multilingual communities* (мультилінгвальні спільноти). Саме вони, тобто групи людей, що мають можливість використовувати декілька мов, створюють потребу та необхідність існування феномену мультилінгвальної освіти. Отже, дана когнітивна ознака є першочерговою відправною точкою.

Другою когнітивною ознакою концепту "Multilingual education", що ми виділяємо, є *educational institutions* (навчальні заклади), адже саме вони (їх структура та адміністрація) займають проміжне положення задля реалізації феномену мультилінгвальної освіти.

Похідними від ознаки *educational institutions* та змістотворними процесу мультилінгвальної освіти є *multilingual programs* (мультилінгвальні програми), які ми також відносимо до зони ближньої периферії.

Стосовно зони дальньої периферії концепту "Multilingual education", до них ми відносимо когнітивні класифікаційні ознаки, які є складовими тих когнітивних ознак концепту, які належать зоні ближньої периферії концепту "Multilingual education".

У зв'язку з тим, що перша когнітивна ознака концепту "Multilingual education" – *multilingual communities* (зона ближньої периферії) є замовником та причиною існування мультилінгвальної освіти, ми можемо навести наступні складові вищезазначеної когнітивної ознаки. Низка опрацьованих нами лексем пов'язана з

місцем та оточенням мультилігвальних спільнот: *homogeneity of country/region, heterogeneity of country/region, region, setting та інші* [5-11].

Домінантна кількість складових дальньої периферії репрезентує мовні особливості: *home language, minority language, societal multilingualism, individual multilingualism, addictive multilingualism, majority language, national language, multilingual individual, monolingual prejudice, monolingual community, plurilingual society, language user, immigrant, resident та інші* [5-11].

Крім того, нами було виявлено лексеми, що представляють національні ідеї, прагнення та ідентичність спільнот: *specific social or religious attitudes, national identity, national minority, national aspiration, sociolinguistic context, parental support, community support, national cohesiveness, communities, cognitive maturity, ideological paradox, cultural patterns та інші* [5-11].

Ще однією лексемою, що була нами зустріта в зоні дальньої периферії, є "*myriad factors*" [9]. Вона є досить своєрідною, оскільки є полісемантичною та осягає широкий спектр значень – сприяння національної ідентичності; сприяння збереженню мови культурної спадщини або релігійних традицій; сприяння професійній та соціальній мобільності. Вищезазначена категорія містить достатньо велику кількість лексем, адже значна їх кількість є полісемічними. Нами було виявлено та проаналізовано 40 прикладів.

Наступна виділена когнітивна ознака – *educational institutions*, яку ми віднесли до зони ближньої периферії концепту "Multilingual education", дозволяє виділити в структурі концепту ще декілька ознак, які ми відносимо до зони дальньої периферії. Вербалізаторами адміністрації навчального закладу є наступні: *central University administration, language educator, curriculum developer, administrative staff, Administrator, Principal, Policy maker, Congregation, Privy Council, University Council, Governing Body, Faculty Board, Council Secretariat, Cadre та інші* [5-11].

Крім того, нами було визначено низку лексем, що репрезентують структуру навчального закладу: *faculty, department, institute, school, division, research centre, academic divisions, elementary school, secondary school та інші* [5-11]. Зазначена категорія включає 25 лексем, що становить найменшу кількість серед всіх, опрацьованих нами. Це може пояснюватися тим, що наведені вище приклади є

загальними поняттями, часто вживаними в усій проаналізованій нами літературі.

Що стосується ознаки *multilingual programs* (зона ближньої периферії), вона дозволяє додати доповнити зону дальньої периферії концепту "Multilingual education" наступними когнітивними ознаками. Лексеми, пов'язані з організацією навчально-виховного процесу: *basic subjects, profile subjects, profile disciplines, repertoire, post-secondary educational options, specific courses, academic year, core curriculum, syllabus, guideline, classes, term, admission, academic disciplines, examinations, part-time courses, curricular activities, extracurricular activities, tutorials, seminars, lectures, levels, post-secondary educational options, longitudinal evaluation* та інші [5-11].

Варто зазначити, що когнітивними ознаками дальньої периферії, що безпосередньо репрезентують феномен мультилінгвальних програм, як засобу здійснення мультилінгвальної освіти, є наступні вербалізатори: *multilingual literacy, medium of instructions, multilingual instruction, multilingual acquisition, communicative competence, native speaker, simultaneous acquisition of the language, consecutive acquisition, cognitive flexibility, metalinguistic awareness, communicative sensitivity, multilingual development, optimal conditions, outcomes, educational extension, instructional strategy, immersion classroom, indigenous language, educational alternatives, foreign language, cross-language transfer, educational planning, educational program* та інші [5-11]. Нами було виявлено 90 когнітивних ознак. Дана категорія є найбільш чисельною. Згідно з нашою думкою, це може пояснюватися тим, що, як вже зазначалося вище, поняття мультилінгвальна освіта та мультилінгвальні програми тісно зв'язані.

Отже, проаналізувавши теоретичний матеріал та застосувавши польове моделювання концепту, ми дісталися висновку, що концепт "Multilingual education" в сучасній англійській мові є досить складним феноменом та має розвинену польову структуру. Проведене дослідження дозволяє виділити в структурі концепту низку когнітивних ознак, які було віднесено до зон ближньої (три когнітивні ознаки) та дальньої (сто п'ятдесят п'ять) периферії концепту. Крім того, нам вдалось виявити деякі унікальні лексеми, що рідко використовуються, та за допомогою яких концепт "Multilingual education" репрезентується в мові. З метою досягнення більш узагальненого, надійного та дієвого аналізу під час наших

подальших досліджень ми будемо визначати "фреймову структуру" концепту.

Література

1. Дейк Т. А. ван Язык, познание, коммуникация / Т. А. ван Дейк. – М.: Прогресс, 1989. – 311 с.
2. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова. – М. : Филологический факультет МГУ, 1997. – 245 с.
3. Попова З. Д. Язык и национальное сознание. Вопросы теории и методологии / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж, 2002. – 313 с.
4. Семотюк О.П. Сучасний словник іншомовних термінів / О.П. Семотюк. – Харків: Веста-Ранок, 2007. – 464 с.
5. Anisimova A. I. Clil and development of students' multilingual competence / A. I. Anisimova. – Dnipro: Актуальні проблеми філологічної науки та педагогічної практики, 2016. – Р. 10-15.
6. Baker C. Foundations of Bilingual Education and Bilingualism: 5th edition / C. Baker. – Clevedon: Multilingual Matters, 2011. – 484 p.
7. Cenoz J., Genesee F. Beyond Bilingualism: Multilingualism and Multilingual Education / J. Cenoz, F. Genesee. – Clevedon : Multilingual Matters, 1998. – 269 p.
8. Edwards J. Multilingualism: understanding linguistic diversity / J. Edwards. – London: Continuum International Pub. Group, 2012. – 256 p.
9. Heine B. The Oxford Handbook of Linguistic Analysis / B. Heine. – Oxford: Oxford University Press, 2015. – 1048 p.
10. Lasagabaster D., Huguet A. Multilingualism in European Bilingual Contexts: Language Use and Attitudes / D. Lasagabaster, A. Huguet. – Clevedon: Multilingual Matters, 2007. – 251 p.
11. Stevenson A. Oxford Dictionary of English 3rd Revised Edition / A. Stevenson. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – 2069 p.

УДК 811. 161. 1' 367

д. филол. н., профессор Меньшиков И. И.

Днепропетровский национальный университет имени О. Гончара

**СОВМЕЩЁННАЯ АЛЬТЕРНАТИВА В СИСТЕМЕ
СЛОЖНОСОЧИНЁННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ С
РАЗДЕЛИТЕЛЬНЫМИ СОЮЗАМИ**

д. філол. н., професор Меньшиков І. І.

Дніпровський національний університет імені О. Гончара, Україна

**ПОЄДНАНА АЛЬТЕРНАТИВА В СИСТЕМІ
СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕНЬ З РОЗДІЛОВИМИ
СПОЛУЧНИКАМИ**

Doctor of Science (Philology), Full professor Menshikov I. I.

Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine

**COMBINED ALTERNATIVE IN SYSTEM OF COMPOUND
SENTENCES WITH DISJUNCTIVE CONJUNCTION**

Складносурядні речення, частини яких з'єднані розділовими сполучниками, традиційно поділяються на два основні типи: речення чергування, в яких перераховується низка подій, що чергуються, але не поєднуються в часі, і речення взаємовиключення, коли здійснення будь-якої однієї з альтернативних подій виключає всі інші. Якщо ж екстраполювати твердження математичної логіки, що, поряд з суворою диз'юнкцією, може мати місце і диз'юнкція слабка, то можлива побудова складносурядних розділових речень, в яких здійснення події, зазначеної в одній їх частині, не виключає здійснення і альтернативної їй події, описаної в іншій частині. Загальна ж система складносурядних речень з розділовими сполучниками буде включати в себе три їх основні типи: 1) речення чергування, 2) речення взаємовиключення, 3) речення з поєднаною альтернативою.

Ключові слова: розділове складносурядне речення, слабка диз'юнкція, суворая диз'юнкція, речення чергування, взаємовиключення. поєднана альтернатива.

Сложносочинённые предложения, части которых соединены разделительными союзами, традиционно подразделяются на два основных типа: предложения чередования, в которых перечисляется ряд чередующихся событий, но не совмещающихся во времени событий, и предложения взаимоисключения, когда осуществление какого-либо одного из альтернативных событий исключает все иные. Если же экстраполировать утверждения математической логики, что, наряду со строгой дизъюнкцией, может иметь место и дизъюнкция слабая, то возможно построение сложносочинённых разделительных предложений, в которых осуществление события, указанного в одной их части, не исключает осуществления и альтернативного ему события, описанного в другой части. Общая же система сложносочинённых предложений с разделительными союзами будет

включать в себя три их основных типа: 1) предложения чередования, 2) предложения взаимоисключения, 3) предложения с совмещённой альтернативой.

Ключевые слова: Разделительное сложносочинённое предложение, слабая дизъюнкция, строгая дизъюнкция, предложения чередования, взаимоисключение, совмещённая альтернатива.

Compound sentences, the parts of which are joined with disjunctive conjunctions, are traditionally divided into two main types: sentences of alternation, where is given a list of alternating events that do not coincide in time, and sentences of mutual exclusion, when the implementation of any of the alternative events excludes all the others. If, however, to extrapolate the statement of mathematical logic, along with a strict disjunction, the weak disjunction can also take place, then it is possible to construct compound sentences in which the implementation of an event specified in one part does not exclude the implementation of an alternative events described in the other parts. The general system of compound sentences with disjunctive conjunctions will include three main types: 1) sentences of alternation, 2) sentences of mutual exclusion, 3) sentences with a combined alternative.

Keywords: disjunctive compound sentence, weak disjunction, strict disjunction, sentences of alternation, mutual exclusion, combined alternative.

Постановка проблемы. В нормативных грамматиках и вузовских учебниках русского языка сложносочинённые предложения, части которых соединены разделительными союзами, как правило, подразделяются, по В. А. Белошапковой, на два основных типа: предложения взаимоисключения, когда осуществление какого-либо одного из перечисляемых событий исключает все другие, и предложения чередования, в которых перечисляется ряд событий, повторяющихся, чередующихся, но не совмещающихся в одно и то же время [6, с. 529]. Два типа разделительных сложносочинённых предложений: взаимоисключения и чередования — выделяет Ю. И. Беляев [1, с. 382].

Такое же их членение в Грамматике современного русского литературного языка [2, с. 661—663], в учебнике Н. С. Валгиной [3, с. 285] и у многих других лингвистов, хотя иногда и с некоторыми нюансами.

Так, в Русской грамматике под редакцией Н. Ю. Шведовой и В. В. Лопатина предложения с разделительными отношениями подразделяются на два типа: собственно разделительные, акцентирующие взаимоисключение, несовместимость, и соединительно-разделительные, т. е. несобственно разделительные, предполагающие одновременно тождество (равнозначность) и

разграничение (выбор), — с той или иной конкретизацией каждого из этих типов [5, с. 604]. В учебнике же «Современный русский литературный язык» под редакцией П. А. Леканта указано, что сложносочинённые предложения с разделительными союзами объединяются общим значением взаимоисключения, но семантика и номинация таких предложений может быть конкретизирована и осложнена, а это, надо полагать, и дало возможность автору соответствующего раздела указанного учебника выделить такие разновидности предложений взаимоисключения, как разделительно-вопросительные, разделительно-временные, разделительно-мотивировочные и разделительно-уточнительные [8, с. 357].

Изложение основного материала. Н. А. Николина расширяет систему сложносочинённых предложений с разделительными союзами до трёх основных компонентов этой системы, вводя в неё, наряду с предложениями взаимоисключения и предложениями чередования, предложения альтернативной мотивации, предикативные части которых связаны союзами *а то, а не то, или* и указывают на связь двух альтернативных ситуаций, одна из которых оценивается как менее предпочтительная для говорящего, как нежелательное для говорящего и/или адресата следствие: *Ты, Тиша, скорее приходи, а то маменька браниться станет* (А. Островский) [7, с. 437]. Однако предикативные части предложений альтернативной мотивации можно, по-видимому, соединить и базовым разделительным союзом *или* с сохранением семантики и функционального назначения соответствующей конструкции: *Ты, Тиша, скорее приходи, или маменька браниться станет*. Тогда практически любое предложение альтернативной мотивации может быть, очевидно, интерпретировано как предложение взаимоисключения и отнесено к первому типу разделительных предложений. Тем не менее, третий компонент в систему сложносочинённых предложений с разделительными союзами, причём компонент, который, не являлся бы ни предложением взаимоисключения, ни предложением чередования, а, будучи дизъюнктивным (разделительным) суждением, соотносился бы с иной коммуникативной ситуацией и имел бы свой особый лингвистический смысл, ввести, как нам кажется, нужно.

В математической логике дизъюнкция в зависимости от функциональной ориентации разделительного союза может быть

двух видов и соответственно может квалифицироваться в качестве **слабой**, когда из двух и более альтернативных событий осуществляется, как правило, только одно, но могут при этом произойти и какие-то другие, и в качестве **строгой**, когда осуществление какого-то одного из перечисленных событий полностью исключает возможность осуществления всех остальных [4, с. 477—478, 500]. В обыденной речи, по Н. И. Кондакову, дизъюнкции соответствует соединение двух или более предложений (суждений) с помощью союза *или*. Различие в сущности и особенностях построения соответствующих высказываний в логике и лингвистике состоит в том, что союз *или* в дизъюнкции не предполагает квалификации связи между высказываниями по смыслу, как это имеет место в обыденной речи, а связывает их между собой только по истинности или ложности [4, с. 131], т.е. категориям нелингвистическим. Отсюда, надо полагать, и обусловленность строгой дизъюнкции сразу двумя законами исчисления высказываний: законом противоречия и законом исключённого третьего [4, с. 193-194]. В повседневной же речевой практике законы математической логики далеко не всегда актуальны, и вот, например, обычная житейская ситуация.

Отец семейства в первой половине сентября получает от дочери-студентки, которая учится и живёт в другом городе (скажем, в Сумах), письмо с просьбой прислать (или как-то передать ей) демисезонное пальто. Он даёт прочитать это письмо своей жене (матери студентки) с таким вполне естественным, на наш взгляд, словесным сопровождением: *«В Сумах, наверное, похолодало, или дожди начались. Надо дочке, чтобы не простудилась, какие-нибудь тёплые вещи скорее подготовить»*.

Первое предложение в приведенном высказывании является безусловно сложносочинённым, части которого соединены между собой с помощью разделительно союза *или*. Соответствующую конструкцию при этом мы не можем отнести ни к предложениям чередования, поскольку в ней не идёт речь о смене понижения температуры воздуха дождливой погодой или о чередовании этих явлений, ни к предложениям взаимоисключения, так как осуществление какого-то одного из указанных событий (похолодания или дождя) не исключает осуществления другого, и похолодание может, конечно, сопровождаться дождями, а дождливая погода —

похолоданием. При этом родители нашей студентки так или иначе соотнесут скорее всего вербальный смысл связанных между собой словосочетаний *плохая погода (дождливая, холодная)* и *тёплые вещи (демисезонное пальто)* со своим дальнейшим поведением. Вряд ли они вообще заинтересуются тем, что в письме дочери, а главное, в комментарии её отца, т. е. в конкретном сложном предложении с разделительным союзом *или*, следует квалифицировать в терминах дизъюнктивных суждений как ложь или истину.

И ещё одна иллюстрация. Экзаменационная сессия в вузе. Студенту задан вопрос. Он сидит перед преподавателем и молчит. Преподаватель какое-то время ждёт и, наконец, говорит экзаменуемому: «*Или Вы будете отвечать, или я Вам поставлю неудовлетворительную оценку*». Налицо, как и в предыдущей коммуникативной ситуации, слабая дизъюнкция. Осуществиться в принципе могут оба названных преподавателем события. Студент после предупреждения преподавателя в принципе мог что-то отвечать на заданный ему вопрос, но не по существу или с массой неточностей и ошибок, его ответ не удовлетворил преподавателя, и экзамен так и не был сдан. Таким образом, произошли оба альтернативных события: 1) студент отвечал на заданный вопрос, 2) преподаватель поставил ему неудовлетворительную оценку.

В математической логике истинность сложного высказывания, полученного в результате дизъюнкции как функции, определённой на области, состоящей из двух объектов – «истина» и «ложь», прямо обусловлена истинностными значениями исходных высказываний и задаётся следующей таблицей:

A	B	A V B
и	и	и
и	л	и
л	и	и
л	л	л , где A и B –

исходные высказывания, **V** — символ дизъюнкции, **и** означает истинность высказывания , а **л** — ложность [4, с. 132].

Синтаксис же как раздел грамматики может оперировать категориями, соотносимыми с самыми разными понятиями, закреплёнными в сознании человека и связанными с его

мыслительной деятельностью. Суть же того, что квалифицируется как «истина» и «ложь», можно выразить другими, в большей степени близкими к лингвистике, чем к математической логике, понятиями, такими в частности, как **«ВОЗМОЖНО»** (обозначаем буквой **В** и соотносим с термином «истина»), когда заданная синтаксическая конструкция осмыслена и ей соответствует какая-то реалья, имеющая место в объективной действительности или созданная нашим воображением и вербально выраженная той или иной лингвистической фигурой, приемлемой нормами данного языка, и **«НЕВОЗМОЖНО»** (обозначена буквой **Н**, соответствует термину «ложь»), когда соответствующее сложное высказывание противоречит здравому смыслу. Сколько-нибудь существенных, как нам кажется, потерь при этом в логике образования сложных высказываний из простых не будет, а приведенную выше таблицу мы можем представим так:

А	В	А V В
В	В	В
В	Н	В
Н	В	В

Теоретически, таким образом, получается, что могут существовать, а значит, и быть построены разделительные сложносочинённые предложения с союзом типа *или*, в которых осуществление какого-либо события, указанного в одной из частей такого предложения, не исключает одновременного осуществления и альтернативного ему события, описанного и в другой его части.

В повседневной речевой практике фактически та же ситуация, а о невозможности реализации в одно и то же время нескольких альтернативных, да при этом ещё и чётко маркированных разделительным союзом, событий можно говорить, если руководствоваться законами математической (а равно традиционной и формальной) логики, только тогда, когда невозможно ни одно из указанных альтернативных событий.

Сложное предложение с разделительным союзом *или* в первом из приведенных нами примеров построено из двух простых высказываний (простых предложений): *В Сумах, наверное, похолодало* и *Дожди начались*. Оба высказывания возможны, возможно, значит, и осуществление обоих указанных событий,

представляющих собой слабую дизъюнкцию. Описанная в этом примере ситуация может иметь такое, скажем, продолжение в рамках разделительных сложносочинённых предложений:

Запрашиваемое демисезонное пальто студентка не получила и поделилась с подругой своими на этот счёт соображениями такого плана: *Или моё письмо родители не получили, либо они решили самим привезти мне нужные вещи, либо ждут моего приезда на день рождения бабушки.*

Три альтернативных события: 1) *родители не получили письма*; 2) *родители сами привезут пальто*; 3) *родители ждут приезда дочери*. Каждое из них как одно из возможных может осуществиться и исключить все остальные. Но возможно при определённых условиях и осуществление разу двух и даже всех трёх из указанных в приведенном высказывании студентки событий, причём в различных их комбинация: 1 и 2; 1 и 3 (оба варианта возможны как при получении письма, так и тогда, когда оно не получено); 2 и 3 (родители привезли дочери демисезонное пальто, но она и сама может при случае приехать домой ещё за какими-то вещами, в том числе и за другим пальто; 1, 2 и 3 (родители письма не получили, сами привезли дочери пальто, и тем не менее ждут её приезда на день рождения бабушки в особенности если об этом уж была договорённость).

Выводы. Итак, в современном русском языке, наряду с двумя основными типами разделительных сложносочинённых предложений: взаимоисключения и чередования — существуют предложения, разделительный союз между частями которых может указывать не только на строгую дизъюнкцию, имеющую место в разделительных сложносочинённых предложениях взаимоисключения, но и на дизъюнкцию слабую, когда осуществление какого-то одного из альтернативных событий не исключает осуществление и других событий, описываемых в частях соответствующего сложносочинённого предложения. Такого рода предложения уже по определению не могут быть квалифицированы как предложения взаимоисключения и требуют, по нашему мнению, своего собственного терминологического обозначения. Мы предлагаем называть их сложносочинёнными разделительными предложениями с совмещённой альтернативой, или проще — совмещено альтернативными предложениями. Тогда общая система

сложносочинённых предложений с разделительными союзами будет включать в себя следующие три их основных типа:

- 1) предложения чередования,
- 2) предложения взаимоисключения,
- 3) совмещено альтернативные предложения.

Литература

1. Беляев Ю. А. Синтаксис современного русского литературного языка: Учебное пособие. – Изд. 2-е, дополн. и перераб. / Ю. И. Беляев. – Херсон: Изд-во ХГУ, 2003. – 496 с.
2. Грамматика современного русского литературного языка / под ред. Н.Ю.Шведовой. – М.: Наука, 1970. – 768 с.
3. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка. Учебник для вузов. – М.: Высш. школа, 1973. – 424 с.
4. Кондаков Н. И. Логический словарь / Н. И. Кондаков. – М.: Наука, 1971. – 638 с.
5. Русская грамматика / под ред. Шведовой Н. Ю. и Лопатина В. В. – 2-е изд. испр. – М.: Рус. Яз., 1990. – 639 с.
6. Современный русский язык / под ред. В. А. Белошапковой. – М.: Высш. шк., 1981. – 560 с.
7. Современный русский язык. Теория. Анализ языковых единиц: учебник для студ. учреждений высш. образования. В 2 ч. – Ч. 2. Морфология. Синтаксис. / под ред. Е. И. Дибровой. – 5-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2014. – 624 с.
8. Современный русский литературный язык / под ред. П. А. Леканта. – 2 изд., испр. – М.: высш. шк., 1988. – 416 с.

УДК 81'373.6

старший викладач Мільо А. В.

Національна академія Служби безпеки України, Україна

**ЛЕКСЕМИ *FLÜCHTLING* / *БИЖЕНЕЦЬ*
В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ
(ДІАХРОННИЙ АСПЕКТ)**

старший преподаватель Мильо А. В.

Национальная академия Службы безопасности Украины, Украина

**ЛЕКСЕМЫ *FLÜCHTLING* / *БИЖЕНЕЦЬ* (БЕЖЕНЕЦ)
В НЕМЕЦКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ
(ДИАХРОННЫЙ АСПЕКТ)**

Senior lecturer of the Department of Translation Theory and Practice

Senior Lecturer Milio A.V.

National Academy of Security Service of Ukraine, Ukraine
LEXEMES *FLÜCHTLING* / *BIZHENETS* (REFUGEE)
IN GERMAN AND UKRAINIAN LANGUAGES
(DIACHRONIC ASPECT)

У статті здійснюється етимологічна реконструкція лексем «Flüchtling і біженець»; визначаються їхні спільні та відмінні значення на матеріалі етимологічних та історичних словників. Незважаючи на більшу сформованість німецькомовної парадигми лексеми «Flüchtling», лінгвокультурна історія становлення слова «біженець» в українській мові є унікальною і національно специфічною. Стимулом розвитку лексем «Flüchtling» і «біженець» є розгалуженість причин біженства і відповіді суспільства на це явище. Слово «біженець» набуло особливої актуальності і статусу «слово 2015 року» у Німеччині, Польщі, Угорщині та Росії.

Ключові слова: Flüchtling, біженець, етимологічна реконструкція, етимологічний аналіз, діахронний аспект, слово року.

В статье осуществляется этимологическая реконструкция лексем «Flüchtling» и «біженець»(беженец); определяются их общие и отличительные значения на материале этимологических и исторических словарей. Невзирая на большую сформированность немецкоязычной парадигмы лексемы «Flüchtling», лингвокультурная история становления слова беженец в украинском языке является уникальной и национально специфической. Стимулом развития лексем «Flüchtling» и «біженець» является разветвлённость причин беженства и ответы общества на это явление. Слово «беженец» приобрело особенную актуальность и статус «слово 2015 года» в Германии, Польше, Венгрии и России.

Ключевые слова: Flüchtling, біженець (беженец), этимологическая реконструкция, этимологический анализ, диахронный аспект, слово года.

Etymological reconstruction of the «Flüchtling» and «bizhenets» (refugee) lexemes is carried out in the article; their common and different meanings are determined on the basis of etymological and historical dictionaries. Despite the greater formation of the German-speaking paradigm of the «Flüchtling» lexem, the linguistic and cultural history of the formation of the word «bizhenets» in the Ukrainian language is unique and nationally specific. The incentives for the development of the «Flüchtling» and «bizhenets» lexemes are the ramification of the reasons of refugees and the response of society to this phenomenon. The word «refugee» has become very relevant and has got the status of «word 2015» in Germany, Poland, Hungary and Russia.

Key words: «Flüchtling», «bizhenets» (refugee), etymological reconstruction, etymological analysis, diachronic aspect, word of year.

Як багато, наприклад, різних мов є на світі, і жадна з них не без значення!

І коли я не знатиму значення слів, то я буду чужинцем промовцеві, і промовець чужинцем мені.

Перше послання святого апостола Павла до корінфян, 1:14:10, 1:14:11

Глибина значення окремого слова є унікальною і неповторною, вона відображає національний менталітет, глибокі традиції культури, визначає стиль мислення цілої епохи. Лексема *біженець* має давню лінгвокультурну історію. Першими біженцями на Землі можна вважати Адама і Єву, які попри свою волю вимушені були покинути рай. Ще одна біблійна згадка про вимушену втечу і поневірення стосується виходу ізраїльтян з Єгипту під проводом Мойсея (Вихід, 11:2—3). Історію про вимушену втечу Йосипа і Марії з Віфлеєму знаходимо у Біблії в українському перекладі І. Огієнка. «...*Ангол Господній з'явивсь у сні Йосипові та й сказав: Уставай, візьми Дитятко та матір Його, і втікай до Єгипту, і там зоставайся, аж поки скажу тобі, бо Дитятка шукатиме Ірод, щоб Його погубити. І він устав, узяв Дитятко та матір Його вночі, та й пішов до Єгипту*» (Матвія, 2:13, 2:14).

Мета цієї статті — визначити спільні та відмінні значення лексем *Flüchtling* і *біженець* у діяхронному зрізі. **Завдання** статті: здійснити етимологічну реконструкцію лексем *Flüchtling* і *біженець*; означити їхні спільні та відмінні значення на матеріалі етимологічних та історичних словників.

До сутності поняття *Flüchtling/біженець* зверталися науковці різних галузей знань, зокрема соціології та юриспруденції. Більшість сучасних наукових досліджень, присвячених аналізу міжнародно-правового статусу біженців, презентує переважно західну наукову думку (Л. Барнетт, М. Белл, Г. Борхельт, С. Вайдліх, Дж. Вернант, Р. Дженнінгс, С. Едмінстер, Т. Кларк, Дж. Макадам, К. Мусало, Р. Хансен та ін.). Останніми роками українські науковці теж зробили значний внесок у розробку норм міжнародного права щодо статусу біженців, а саме: М. Буроменський, С. Бритченко, О. Гончаренко, Д. Іванова, Т. Квашилава, О. Малиновська, В. Новік та ін.

Лінгвістичні праці, в яких осмислюється поняття *біженець*, малочисельні, хоча цей напрям досліджень набуває особливої актуальності в умовах глобалізації та сучасних реалій гібридної війни. Серед лінгвістичних досліджень щодо концепту **БІЖЕНЕЦЬ** у німецьких медіатекстах та особливостей висвітлення проблеми біженців у німецьких ЗМІ слід згадати наукові праці Ю. Мальцевої [10, 11]. У Німеччині сутність поняття *Flüchtling* (*біженець*) висвітлювали Ф. Епперт, К. Беке та Д. Шульце [24, 30, 43]. П. Бюман (Швеція) у магістерській роботі досліджує вживання поняття

біженець у внутрішньополітичному дискурсі Німеччини у 1989 році [25].

Останніми роками продукується думка щодо калькування української лексеми *біженець* з російськомовної *беженец*. Так, О. Пономарів наголошує, що «нерідко трапляється, що в близькоспоріднених мовах слова не збігаються в кількості значень. Наприклад, рос. *бежать* означає «прискорено пересуватися, швидко рухатися» (укр. *бігти*) і «рятуватися від небезпеки, поспішно відступати, самовільно лишати когось або щось» (укр. *тікати*). Від *тікати* походять *утеча* (*втеча*), *утікач*, *утікачка* (*втікач*, *втікачка*) тощо. З дієсловом *бігти* пов'язане й *біженець*, проте воно утворене не в нашій мові, а без достатніх підстав запозичене з російської. Його треба вилучити з ужитку, бо в українській мові на позначення цього поняття здавна існує семантично закономірніше *втікач* (*утікач*). Двозначне рос. *бежать* на кожне із своїх значень має окремий український відповідник. Невдалий вибір цих відповідників спричинює лексичні помилки на зразок «Чому *біжать* солдати?». У газетному повідомленні з таким заголовком ідеться не про змагання з бігу, а про втечу солдатів з будівельних батальйонів війська. Отже, правильний варіант – «Чому *тікають* солдати?» [15]. С. Караванський вважає, що «поруч із каліченням питомих українських слів продовж останніх десятиліть нашу мову засмічено неоковирними динозаврами – кальками, живцем здертими з російської мови, і наводить у списку «мовних динозаврів» лексему *біженець* та пропонує «нашу форму – краще *втікач*» [9, с. 77].

Аналіз етимологічних та історичних словників довів хибність зазначених позицій.

Етимологія німецької лексеми *Flüchtling* пов'язана зі субстантивованим словом *Flucht* (‘бігство’, ‘втеча’), яке утворилося від сильного дієслова *fliehen* (‘бігти’, ‘тікати’). Лексема *fliehen* виникла у VIII ст. і має таку етимологічну історію: *vliehen* (середньовісньонімецька, далі — *свн*), *fliohan* (давньовісньонімецька, далі — *двн*), *fliohan* (давньосаксонська або давньоніжньонімецька, далі — *днн*), утворені від основи **fleuha* = (північногерманська/західногерманська, далі — *пнгерм/зхгерм*). Лексема *Flucht* виникла у XIX ст. і походить від *fluht* (*свн*), *vlut* (*свн*), *fluht* (*днн*), *flecht* (давньофризька, далі — *дфриз*), *flyht* (давньоанглійська, далі — *дангл*), що утворені від основи **fluhti* =

ж. р. (зхгерм.) [38, с. 301, 304, 305]. Лексема *Flüchtling* утворена шляхом додавання продуктивного суфіксу =ling, який (як і український суфікс =ець) слугує для утворення іменників, що позначають осіб чоловічого роду за типом діяльності чи як носія певної процесуальної дії. Граматична категорія форми жіночого роду для лексеми *Flüchtling* відсутня. Однак, граматична категорія жіночого роду *die Flüchtlingin* фіксується у «Німецькому словнику Якоба і Вільгельма Грімм» (1854—1961pp.) у значенні `fliehendes mädchen` (‘дівчина, яка тікає’) і вважається застарілою формою, що зустрічалася у художній літературі [34].

Аналіз кількох видань «Етимологічного словника німецької мови» Ф. Клуге (1899, 1915, 1948 року) свідчить про відсутність лексеми *Flüchtling* як питомої одиниці, фіксуються тільки лексеми *fliehen* і *Flucht*. Отже, можна зробити висновок, що зазначена лексема не була частотною, а тому не виокремлювалася у фундаментальних працях в області етимології вказаного періоду [36; 39; 40].

Згідно з «Етимологічним німецьким словником» В. Пфайфера (1989 р.), перша згадка щодо лексеми *Flüchtling* у значенні `wer sich auf der Flucht befindet oder geflohen ist` — (‘той, хто перебуває у втечі чи втік’ (*переклад – наш*)) припадає на XVII ст. Лексема *Flucht* вперше з’являється у VIII-IX ст. і означає `втеча`. Її давніми формами були: *fluht* (двн) *vluht* (свн), *fluht* (днн). Іменник *Flucht* походить від сильного дієслова *fliehen* у значенні `ausreißen, sich schnell (und heimlich) entfernen` — (розм. `драпати, тікати, швидко (і таємно) віддалятися/утікати, йти геть`), давніми формами якого були *fliohan* (двн — VIII-IX ст.), *vliehen*, *vlien* (свн), *fliohan* (днн). Починаючи з IX ст., виникають лексеми *flüchten* у значенні `sich oder etw. retten, in Sicherheit bringen, Schutz suchen, fliehen` — (‘рятувати себе або щось, рятуватися безпекою, шукати захист / прихисток, тікати`), давні форми: *fluhten* (двн) у значенні `vertreiben, austreiben` — (‘проганяти, видворяти`), *vluhten* (свн) у значенні `fliehen` — (‘тікати`) [42, с. 455, 449].

У «Німецькому етимологічному словнику» Г. Кеблера (1995 р.) зафіксовано значення лексеми *Flüchtling* `wer sich auf der Flucht befindet oder geflohen ist` (‘той, хто втік зі своєї місцевості`), що походить від іменника жіночого роду *Flucht*: *vluht*, (свн), *fluht* (двн), *fluht* (днн), що утворені від основи *fluhti*, *fluhtiz* (зхгерм). Г. Кеблер посилається на «Загальну німецьку юридичну енциклопедію»

Т. Гайме 1738 року, в якій, на його думку, вперше зафіксована лексема *Flüchtling* [35; 41, с. 131]. Згідно з Т. Гайме, лексема *Flüchtling* (лат. *Fugitivus*) мала значення 'Schuldner, so auf flüchtigen Füßen steht, Debitor fugitivus, S. Gefängniss' ('боржник-утікач' (лат. – 'утікач (раб), дезертир, боржник' з посиланням на лексему *в'язниця*). У цьому ж джерелі фіксується також лексема *flüchten* у значенні 'fugam capeffere, Diffugere' (лат. — 'провина, що зумовила втечу, розбігатися') [20, с. 45; 48; 77; 35, с. 167].

У «Німецькому словнику Якоба і Вільгельма Грімм» (1854-1961 pp.) перше значення лексеми *Flüchtling* визначено латинською мовою як 'profugus, fugitivus' ('втікач, перебіжчик, вигнанець, віровідступник, утікач (=раб), дезертир'), та наведено приклади: «wir sind flüchtlinge und bitten um ein obdach; ihr sollt dem flüchtling herberge geben» ('ми біженці і просимо притулку; ви повинні надати біженцю (застар.) гостинний двір'), а також на прикладі художньої літератури зафіксовано друге значення 'leichtsinniger mensch, landstreicher' ('легковажна людина, бродяга'): 'dann gibts flüchtlinge und üble spaszvögel, die sich herabzulassen scheinen, um ihren übermuth dem armen volke desto empfindlicher zu machen' ('тоді є біженці і інші весельчаки, які видають себе за гордовитих, щоб своєю зарозумілістю зробити бідний народ ще більш чутливим'), *Gothe 16, 11*» [20, с. 77; 211; 34 (3, Sp. 1835)].

Отже, лексема *Flüchtling* з'явилася в німецькій мові у XVII ст. і є субстантивованим похідним словом від *Flucht* 'бігство, втеча', яке утворилось у VIII—IX ст. шляхом додавання непродуктивного суфіксу =ling. Лексема *Flucht* 'втеча' походить від давніх форм німецької мови: *vluht* (свн), *fluht* (двн, днн) і є похідним іменником від дієслова *fliehen* 'бігти, тікати', яке постає у цей самий період і походить від *fliohan* (двн), *vliehen*, *vlien* (свн), *fliohan* (днн). Виникнення лексеми *flüchten* 'тікати' пов'язується із початком IX ст. і також походить від *fluhten* (двн), *vlühten* (свн). Отже, лексема *Flüchtling* походить із західногерманської групи мов. Її початкове значення має переважно негативну конотацію і пов'язується із боргами, втечею рабів, зрадою під час військової служби, віровідступництвом, легковажністю і зафіксоване у етимологічних словниках німецької мови як 'боржник-утікач', 'утікач (=раб), дезертир, віровідступник', 'бродяга, легковажна людина, весельчак'. Пізніше значення лексеми *Flüchtling* розгалужується ('той, хто втік із

своєї певної місцевості`) і розширюється за категорією причини біженства (`той, хто перебуває у втечі чи втік з певних причин`).

В українській мові лексема *біженець* є похідним іменником від дієслова *бігти* [5 (1, с. 191, 192)]. Зазначений іменник утворений додаванням до дієслівної словотвірної основи продуктивного суфікса *=ець*, що позначає `особу за родом діяльності` та `особу як носія певної процесуальної ознаки, що визначає її поведінку` [14].

Згідно з [5], похідними утвореннями від лексеми *бігти* є такі: *біглець, біженство, збіг, збіглець, перебіжчик, побігайка, побігач, убігач*. Етимологічними відповідниками до лексеми *бігти* зі слов'янських мов є *бегать, бежать* (рос.), *бегчы, бегаць* (бр.), *бѣгати, бѣжати, бѣчи* (др.), *biegać, bieć* (п.), *běhati, běžeti* (ч.), *behat', bežat'* (слц.), *běhać, běžeć* (вл.), *běhaś, běžaś* (нл.), *bezət* (полаб.), *бягам* (болг.), *бега* (м.), *бѣжати, бѣгати* (схв.), *bégati, bežáti* (слн.). Реконструйованою формою лексеми *бігти* на різних етапах праслов'янської мови є: *бѣгати, бѣжати* (стсл.), *běg= / běž=* (< **bědž'*) < * *bēg=* (псл.) `утікати з переляку`. Етимологічно пов'язаними з лексемою *бігти* словами з індоєвропейських мов є: лит. *bėgti*, лтс. *bėgt*, прус. *begeiti*, гінді *bhāgnā* (`бігти, утікати, уникати`), бенг. *bhāgā* (`утікати, вислизати`), тох. *A pkāpt*, гр. *φέβομαι* (`утікаю, боюся`, *φόβος* `втеча, страх`). Не всіма мовами приймаються зіставлення, напр., з гр. *φεύω* `утікаю`, лат. *fugio* `утікаю`, *biugan* (гот.) `гнути`, *búgti* (лит.) `лякатися, відступати`, *būgan* (дангл.) `гнути, утікати`. Наявність лексеми *біженець* у [4 (1, с.191)] дає підстави вважати її питомою українською одиницею. Лексема *бігти* походить із праслов'янської мови, має спільний корінь та подібне семантичне значення у багатьох слов'янських та в окремих індоєвропейських мовах. Актуальним значенням для всіх давніх мов було `бігти, втікати`, `рятуватися втечею`, `утікати зі страху, переляку` [5 (1, с. 191,192)].

Похідними твірними основами лексеми *біженець* є *běg= / běž=* (< **bědž'*) < * *bēg=* (псл.). Етимологічний аналіз свідчить про наявність дієслівного гнізда (**běgt'i*, **bėgati* та **běžati*), основною і найбільш давньою формою якого слід вважати лексему **běgt'i* — ст.-укр. *бѣчи, бѣгти, бѣгчи* `швидко йти, біжати`, `спішити, прагнути`, `уникати`, укр. *бігти* `бігти, текти`, *бічи*. Натомість **bėgati* та **běžati* є її новоутвореннями, зокрема **běžati* виділилося для виконання особливих лексико-семантичних, а не видових функцій:

**bĕgati* — стсл. *бѣгати*, ст.-укр. *бѣгати* `бігати, швидко йти, швидко рухатися`, `утікати`, укр. *бігати* `бігати`. **bĕžati* — стсл. *бѣжати*, ст.-укр. *бѣжати* `біжати`. Залишається незрозумілим конкретний спосіб утворення **bĕžati* із *bĕgēti* (тобто за допомогою суфікса =*ĕti* від основи **bĕgt'i*) чи із *bĕgiāti* (тобто суфіксом, точніше інфіксом =*i* від форми **bĕgati*). У цьому ж джерелі фіксується лексема **bĕžan(in)ъ*, давньорус. *бѣжанинъ* `беглец`, який є похідним іменником від основи **bĕg=*, утворений за допомогою суфікса =*ĕn=* та за участю сингулятивного =*inъ*, що вказує на можливість іменникового утворення від давньорос. *бѣжанинъ*. Тип утворення є достатньо старим. Цілком вірогідно, що саме від цієї основи **bĕžan=* у відносно недавній час утворилося російська лексема *беженец* і відповідні форми в інших слов'янських мовах [21 (2, с. 58, 59, 92)].

На думку П. Білоусенка, «матеріал української мови засвідчує віддієприкметникові утворення на =*ець*, які згодом починають мотивуватися інфінітивами, що супроводжується остаточним виокремленням форманта =(е)нець. У семантичному плані це найменування осіб за характеризуючою дією, напр., *отпущенець*, *уродженець*, *переселенець*, *повстанець*, *пристанець*, *бранець*, *погорілець*, *пришелець*, *біженець*. Походження =*лець* пов'язують із дієслівними основами минулого часу чи дієприкметниками. Утворення на =*лець* дають назви особам переважно за атрибутивною дією, напр., *бѣгалець*, *бѣжелець*, *бѣглець*, *біглець*» [4, с. 122, 123, 125, 126].

Першу фіксацію лексеми *біженець* знаходимо у «Словарі російсько-українському» М. Уманця (1893 р.), де також зафіксовано лексему *бѣгун* у значенні `біглець` [19, с. 57, 59].

Лексема *біженець* значиться також у «Словнику української мови» Д. Яворницького (1919 р.), в якому також зафіксовано лексеми *біглець*, *бігун*, *бігунка*, *біженка*, *збіжалий* [22 (1, с. 33, 283]; «Російсько-українському словнику правничої мови» (1926 р.) [16, с. 7], де представлено також слово *беженка* (`біженка, втікачка`) та у «Етимологічно-семантичному словнику української мови» І. Огієнка (1979 р.) [13 (1, с. 138, 139)].

Лексема *бѣглець* у значенні `біглий`, `бігун`, `втікач`, `збіг`, `(з)біглець`, `збіжалий`, `тікач`, `утікач` є найдавнішою і зафіксована у всіх українськомовних лексикографічних джерелах [1, с. 13; 5 (1, с. 191, 192); 7 (1, с. 28); 8, с. 11; 13 (1, с. 138); 16, с. 6; 19, с. 57; 22 (1, с. 33)], зокрема в історичних словниках [17 (1, с. 147); 18 (8, с. 139)].

Виникнення лексеми *бѣгун*, *бегун* у значенні 'утікач', 'волоцюга', 'гонець', 'посланець', 'віровідступник' припадає на XVI-XVII ст. [18, (8, с. 141)]. Лексема *бігун* значиться також у «Лексиконі славенороському» Памви Беринди (1627 р.) [1, с. 13; 17 (1, с. 147)], *бігун* 'Flüchtling' у «Малорусько-німецькому словарі» Є. Желехівського (1886 р.) [7 (1, с. 28)], у значенні 'бѣглець' у «Словарі російсько-українському» М. Уманця (1893 р.) [19, с. 59)], а також *бігун* у значенні 'бѣженець', *бігунка* 'бѣженка' у «Словнику українсько-мови» Д. Яворницького [22 (1, с. 33)]. Однак, у «Етимологічному словнику української мови» (1982 р.) [5 (1, с. 191, 192); 13 (1, с. 138);] лексема *бігунка* має значення 'понос'.

Отже, на відміну від лексеми *біженець*, виникнення якої припадає на кінець XIX – початок XX ст., наявність лексем *біглець* та *бігун* у всіх лексикографічних джерелах XIV до початку XX ст. свідчить про їх актуальність та частотність того періоду.

У XVI — першій половині XVII ст. фіксується лексема *бѣгатель* у значенні 'утікач', а також лексеми *бѣглий*, *біглий*, *біглий* у значенні 'обізнаний, досвідчений, вправний' [18 (3, с. 138, 140)]. Лексема *біглий* значиться також у [5 (1, с. 91, 92)], натомість у [7 (1, с. 28)] зазначена лексема має значення 'втіклий; той, що втікає, дезертирує; біженець', а у [16, с. 6] *беглый* у значенні 'втіклий, втікач, біглий, забіглий' та *беглянка* 'втікачка'. У «Словнику української мови» Д. Яворницького (1919 р.) значиться лексема *збіжаний* у значенні 'біглий' [22 (1, с. 283)].

Лексема *бѣжелець* у значенні 'утікач', 'біглець', 'бігун', 'збіг' зафіксована у [18 (3, с. 146); 1, с. 13; 13 (1, с. 138)].

У [5 (1, с. 191, 192)] значиться посилання на перекладний словник [7], де щодо лексем *Flüchtling* / *біженець*, окрім згаданих вище *бігун*, *біглець*, *біглий*, зафіксовані унікальні регіональні варіанти та їх німецькомовні відповідники: *біглий* ('leicht beweglich, leicht rasch gehend, [Flüchtling]' — 'той, що легко рухається, пришвидшено йде, біженець' (переклад — *наш*), *бігльак* ('біглець'), *бігун*, має кілька значень, одне із яких 'Flüchtling', *втікач* ('der Flüchtige, Flüchtling, Ausreiser' — субст. прикм. у значенні 'той, що у бігах, біженець, той, що виїжджає'), *втікачка* ('der entläuft, Ausreiser' — 'той, що втікає, той, що виїжджає'), *збіг* ('Flüchtling, der Flüchtige' — 'біженець, той, що у бігах'), *заволока* та *затека* ('ein Hergelaufener' — субст. прикм. 'приблуда, прибулець, без роду та племені, той, що невідомо звідки

взявся`), *збіглець* (`Ueberläufer` — `перебіжчик`) [7 (1, с. 28, 129, 236, 275, 284)], *побігущий, побіжущий* (`gern laufend; einherlaufend` — `той, що охоче біжить`), *убігáтель* (`der Bewerber, der Candidat` — `претендент, кандидат`), *убігáч* (`убігатель`), *убіглéць* (`біглець`), *утікач* (`der Fliehende, Flüchtige, Flüchtling` — субст. прикм. у значенні `той, що у бігах; біженець; той, що виїжджає`), *утікачка* (`die Flüchtige` — субст. прикм. ж.р., `втікачка`) [7 (2, с. 664, 999, 1020)].

Отже, лексеми *бігкий, біглець, біглий, бігльак, бігун, втікач, збіг, утікач* співвідносяться з німецькими лексемами `*der Flüchtling, der Flüchtige, der Fliehende*` у значенні `біженець; той, що перебуває у втечі; той, що втікає; дезертирує`), *заволока, затека* — `*der Hergelaufener*` (`приблуда, прибулець, без роду та племені, той, що невідомо звідки взявся`), `*der Ausreiser*` (`той, що виїжджає`). Натомість лексеми *убігáтель, убігáч* визначені у зазначеному словнику німецькою мовою як `*der Bewerber, Candidat*` (`претендент, кандидат`), *збіглець* — `*der Ueberläufer*` (`перебіжчик`).

На нашу думку, «онімечення» західноукраїнських земель того часу та поява українсько-німецької термінології і загальномовних словників були зумовлені адміністративним поділом, зокрема, перебуванням у складі Австро-Угорщини, відповідно виникла актуальність перекладу на німецьку мову, підвищилася роль писемних джерел, активізувалися переклади німецької філософської, суспільно-політичної, художньої літератури.

Регіональні варіанти лексеми *біженець* знаходимо у «Словнику української мови» П. Білецького-Носенка (1838—1843 pp.): *волоцюга* (`бродяга`), *вті́ка* (`бѣгство`), *втика́чь* (*утикачь*) (`бѣглець, бѣглянка`), *мандривный* (`бѣглый, бродящий`), *мандровáти* (`скитаться, бродяжничать; бегать отъ своего начальства). По-нѣмецки: wandern`, *побига́йка* `бѣглянка, бѣгляя, праздношатающаяся`, *побига́чь* `бѣглець, бродяга, праздношатающийся`, *утика́чка* (*втика́чка*) `бѣглянка`, *утика́чь* (*втика́чь*) `бѣглець, волокита` [3, с. 84, 87, 219, 285, 368].

Лексема *біженець* в українській мові пройшла кілька етапів семантичного розвитку: *бѣглець / беглець* (XV ст.), *бѣгун / бегун, бѣгатель* (XVI ст.), *бѣжелець, збѣг, збіглець* (поч. XVII ст.), *волоцюга, втікач, втіклий, заволока, затека, мандривный, побига́чь,*

утикач / втикач, бігкий, біглий, бігун, побігущий, убігатель, убігач, убіглець, утікач (XIX ст.), збіжалий, біженець (к. XIX—поч. XX ст.).

Свідченням семантичної розвинутості лексеми *біженець* є розгалужений синонімічний ряд: *бігкий, біглець, біглий, бігун, біжелець, біженець, бродяга, віровідступник, волокита, волоцюга, втікач, втіклий, дезертир, забіглий, заволока, затека, збіг, збіглець, збіглий, збіжалий, мандрівний, перебіжчик, перебіжний, побігач, побігущий, побіжущий, праздношатаючийся, приبلуда, прибулець, убігатель, убігач, убіглець, утікач*. Отже, простежується варіантність і синонімія, для періоду XIX—поч. XX ст. характерні регіональні варіанти.

Наявність відповідників жіночого роду є свідченням активного формування поняття *біженець* у діяхронному зрізі: *бігуха, бігля, біглянка, втікачка, затека, мандрівная, побігайка, побігуця, праздношатающаяся, утікачка, біженка*. Для лексем *бігалка, біганка* зафіксовано інше семантичне значення 'водяна блоха', а для лексем *бігунка, бігавка, бігучка, бігачка* 'понос, дизентерія' [5 (1, с. 191, 192); 7 (1, с. 28)].

Виникнення нових сем лексеми *біженець* у діяхронному зрізі може бути представлено таким чином:

XV ст. — поч. XVII ст. — 'утікач', 'волоцюга', 'розбійник', 'перебіжчик (на бік ворога)', 'той, що втік від пана', 'полонений', 'біглі гірські монахи', 'монахи-жебраки(які просять гроші)', 'нічні злодії', 'грішники', 'блудники', 'гонець/посланець', 'віровідступник', 'збіглець'.

XIX ст. — 'втікач', 'збіг', 'приبلуда', 'прибулець', 'без роду і племені', 'той, що невідомо звідки взявся', 'збіжалий', 'втіклий', 'збіглий', 'забіглий', 'бродяга', 'мандрівний', 'побігач', 'той, що поневіряється', 'жебракує', 'бігає від свого начальства', 'праздношатаючийся', 'той, що у бігах', 'бігкий', 'біглець', 'біглий', 'бігльак', 'той, що рятується втечею', 'дезертирує', 'перебіжчик', 'благоискушение', 'козацтво', 'той, що біжить', 'ухиляється', 'втікає', 'мандрує', 'дає драла, тягу, дмухала'.

XX ст. — 'біженець', збіжалий 'втікач'.

З точки зору етимології, спільним в обох мовах є словотвір лексем *Flüchtling* та *біженець*, які є похідними від дієслова іменниками чоловічого роду, що утворилися шляхом додавання продуктивних суфіксів =ling / =ець і позначають назви осіб як носіїв

певної процесуальної діяльності, спільним є також семантичне співвідношення значень в українській та німецькій мовах. Лексема *Flüchtling* з'явилася у XVII ст., однак не була частотною, а тому не виокремлювалася у фундаментальних працях німецької мови в області етимології до 1948 року. Лексема *біженець* зафіксована вперше у 1893 році, однак до цього періоду більш частотними і актуальними були лексеми *бігун*, *біглець*, *біглий*, *біжелець*. Істотної актуальності лексеми *Flüchtling* та *біженець* набули після Другої світової війни внаслідок історичних процесів та глобалізації, що призвело до зміни причини біженства.

Відмінним є відсутність у сучасній німецькій мові щодо лексеми *Flüchtling* граматичної категорії жіночого роду. Натомість на відміну від німецької, в українській мові в період XV—поч. XX ст. простежується розгалужений синонімічний ряд, що є свідченням семантичної розвинутості лексеми *біженець*. Отже, порівняльний аналіз етимологічних німецько- та україномовних словників дають підставу вважати, що поняття *біженець* у німецькій мові було більш сформованим. За мотиваційною ознакою (внутрішньою формою слова) досліджуванам лексемам притаманна формальна відмінність але одночасно простежується їхня значеннєва подібність. Аналіз лексем *Flüchtling* / *біженець* у діяхронному зрізі дає підстави вважати, що впродовж певного періоду зросла кількість їх варіативних форм, проте відбулися як унормування, так і пасивізація, тобто формування сталої парадигми.

Лексема *біженці* набула статусу «слово 2015 року» у Німеччині, Польщі та Росії [2; 12; 32]. В Угорщині серед кількох актуальних слів 2015 року стали *мігрант*, *паркан*, *біженець*, *міграція* та ін. [31]. У Великобританії, згідно з результатами щорічного дитячого конкурсу, що проводиться Видавництвом Оксфордського університету (Oxford University Press) та за підтримки Радіо ВВС, дитячим словом 2016 року було слово *біженець*, у цьому ж році воно стало актуальним і у Франції [23; 26]. «Слова року – це своєрідна брендова ідентичність року, яка системно виражена в яскравих і пізнаваних номінативних одиницях», а слово *біженці* відповідає багатьом параметрам актуального слова і відображає актуальність світової дійсності [12]. На думку «Товариства німецької мови» (die Gesellschaft für deutsche Sprache), це слово визначило політичне, економічне і суспільне життя 2015 року [33].

Реченням року став вислів канцлера Німеччини Ангели Меркель під час прес-конференції 31 серпня 2015 щодо міграційної кризи у Європі «*Wir haben so vieles geschafft — wir schaffen das!*» (*Ми багато чого зробили – ми осилимо і це*). Цей вираз став слоганом, так званим саунд-байтом «нової культури доброзичливості» (neuen Willkommenskultur) німців. Стратегію Німеччини щодо потоку біженців сформулювала А. Меркель у новорічному зверненні 2016 р. до громадян ФРН: «*Wir schaffen das, denn Deutschland ist ein starkes Land*» (*Ми осилимо це, оскільки Німеччина є сильною країною*) [44].

Отже, лінгвокультурну історію слів *Flüchtling* і *біженець* не закінчено. Події в сучасному світі, зокрема в Україні, продукують нові значення і відроджують історичну пам'ять народів.

Література

1. Беринда П. Лексиконъ славеноросскій и именъ Тлъкованіє / П. Беринда. – К. : АН УРСР, 1961. – 272 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/berlex/be15.htm>.
2. Біженець» – слово 2015 року в Польщі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.polradio.pl/5/38/Artykul/235216,«Біженець»--слово-2015-року-в-Польщі>.
3. Білецький-Носенко П. Словник української мови / П. Білецький-Носенко. – К. : Наукова думка, 1966. – 421 с.
4. Білоусенко П. І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду) / П. І. Білоусенко. – К. : КДПІ, 1993. – 216 с.
5. Етимологічний словник української мови : [в 7 т.] / [Ред. кол. О. С. Мельничук, І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко]. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 1. – 632 с.
6. Етимологічний словник української мови : [у 2-х т.] / [Укл. Я. Рудницький]. – Вінніпег-Оттава, 1962-82.
7. Желехівський Є. Малорусько-німецький словар : [в 2 т.] / Є. Желехівський, С. Недільський. – Львів : Друкарня Товариства імені Шевченка, 1886. – 1117 с.
8. Житецький П. «Словарь книжной малорусской рѣчи», рукописи XVII века / П. Житецький. – К. : Типографія Г. Т. Корчак-Новицького, 1888. – 104 с.
9. Караванський С. Секрети української мови / С. Караванський. – К. : УКСП «Кобза», 1994. – 152 с.
10. Мальцева Ю. А. Добро пожаловать в Германию? Особенности освещения проблемы беженцев в немецких СМИ / Ю. А. Мальцева // Знак : проблемное поле медиаобразования. – 2016. – № 1 (18). – С. 48-54.
11. Мальцева Ю. А. Концепт «беженец» в немецких медиатекстах / Ю. А. Мальцева // Знак : проблемное поле медиаобразования. – 2016. – №5(22). – С. 29-43.

12. Мустайоки А. Феномен актуального слова 2015 года / А. Мустайоки, Х. Вальтер, И. Вепрева // Quaestio Rossica. – 2016. – №4. – С. 121-133 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://journals.urfu.ru/index.php/QR/article/view/195>.
13. Огієнко І. Етимологічно-семантичний словник української мови : [в 4 т.] / І. Огієнко. – Вінніпег, Канада, 1979. – Т. 1. – 365 с.
14. Плющ М. Я. Сучасна українська мова: [у 2 ч.] / М. Я. Плющ. – К. : Вища школа, 2005. – 286 с.
15. Пономарів О. Культура слова: мовностилістичні поради / О. Пономарів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ponomarov-kultura-slova.wikidot.com/synonimy#toc5>
16. Російсько-український словник правничої мови / [Гол. ред. А. Кримський]. – Збірник історично-філологічного відділу №41. – К. : УАН, 1926. – 328 с.
17. Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. : [у 2 т.] – К. : Наукова думка, 1977-1978. – 1224 с.
18. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : [у 28-ми вип.] – Львів : Атлас, 1996. – Вип. 3. – 252 с.
19. Уманець М. Словарь російсько-український / М. Уманець, А. Спілка. – Львів : Друкарня Наукового Товариства імені Шевченка, 1893. – Т. 1. – 339 с.
20. Чуракова Л. П. Латинсько-український та українсько-латинський словник / Л. П. Чуракова. – К. : Чумацький Шлях, 2009 – 617 с.
21. Этимологический словарь славянских языков / [Под. ред. О. Н. Трубачева]. – М. : Наука, 1975. – Вып. 2. – 238 с.
22. Яворницький Д. Словник української мови / Д. Яворницький. – Катеринослав : Слово, 1919. – Т. 1. – 415 с.
23. 2016, Literally: the Words that have Defined This Year [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.euronews.com/2016/12/15/countries-word-for-2016-offer-an-opportunity-for-reflection>.
24. Böke Kn. Flüchtlinge und Vertriebene zwischen dem Recht auf die alte Heimat und der Eingliederung in die neue Heimat. Leitvokabeln der Flüchtlingspolitik / K. Böke, Fr. Liedke, M. Wengeler // De Gruyter : Politische Leitvokabeln in der Adenauer-Ära. – Berlin; New York, 1996. – S. 131-210.
25. Byman P. Die Verwendung des Begriffs *Flüchtling* im innerdeutschen politischen Diskurs im Jahr 1989 / P. Byman. – Stockholm University, 2012. – 96 S. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.divaportal.org/smash/get/diva2:503507/FULLTEXT01.pdf>.
26. Children's Word of the Year 2016 : refugee [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://blog.oxforddictionaries.com/2016/05/childrens-word-of-the-year-2016-refugee>.
27. Das Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.dwds.de>.
28. Duden C. Das Online Wörterbuch / C. Duden [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.duden.de>.
29. Duden C. Deutsches Universalwörterbuch, 6, überarbeitete und erweiterte Auflage / C. Duden. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich : Dudenverlag, 2006. – 2016 S.
30. Eppert F. Der politische und religiöse Flüchtling in seiner sprachlichen Beziehung im Deutschen / F. Eppert. – Diss. Köln, 1963. – S. 87-94.
31. Ezek lettek 2015 szavai [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://civilhetes.net/ezek-lettek-2015-szavai>.
32. «Flüchtlinge» ist Wort des Jahres 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gn-online.de/aus-aller-welt/fluechtlinge-ist-wort-des-jahres-2015-134258.html>.

33. GfdS wählt «Flüchtlinge» zum Wort des Jahres 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gfds.de/wort-des-jahres-2015>.
34. Grimm J. Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm / J. Grimm, W. Grimm, 16 Bde. in Teilbänden. – Leipzig : 1854-1961 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://woerterbuchnetz.de/DWB/?sigle=DWB&mode=Vernetzung&lemid=GF06355#XGF06355>.
35. Hayme T. Allgemeines Teutsches juristisches Lexicon / T. Hayme. – Leipzig : Den Joh. Friedrich Gleiditschens fel. Sohn Verlag, 1738. – 1357 S.
36. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, 14. unveränderte Auflage / F. Kluge, A. Götz. – Berlin : Walter de Gruyter Verlag, 1948. – 740 S.
37. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, 23. erweiterte Auflage / F. Kluge, E. Seebold. – Berlin : Walter de Gruyter Verlag, 1995. – 921 S.
38. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, 24. erweiterte Auflage / F. Kluge, E. Seebold. – Berlin : Walter de Gruyter Verlag, 2002. – 1023 S.
39. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, achte verbesserte und vermehrte Auflage / F. Kluge. – Straßburg : Karl J. Trübner Verlag, 1915. – 510 S.
40. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, sechste verbesserte und vermehrte Auflage / F. Kluge. – Straßburg : Karl J. Trübner Verlag, 1899. – 443 S.
41. Köbler G. Deutsches Etymologisches Wörterbuch / G. Köbler. – 1995. – 131 S. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.koeblergerhard.de/der/DERF.pdf>.
42. Pfeifer W. Etymologisches Wörterbuch des Deutschen, 4. verbesserte Auflage / W. Pfeifer. – Berlin(Ost) : Akademie Verlag, 1989. – B. 1. – 696 S.
43. Schulze D. Flüchtlinge und Vertriebene in der westdeutschen Nachkriegsgeschichte / D. Schulze, D. von der Brelie-Lewien, H. Grebing. – Hildesheim, 1987. – S. 2.
44. Wir schaffen das [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://de.wikipedia.org/wiki/Wir_schaffen_das.

УДК 811.161.2'42

ст. викладач Мірошніченко І. Г.

Дніпровський національний університет залізничного транспорту
імені академіка В. Лазаряна, Україна

ЖАНР ИНФОГРАФИКИ У МАС-МЕДИЙНОМУ ДИСКУРСІ ЯК СТИСЛИЙ МУЛЬТИМОДАЛЬНИЙ ТЕКСТ

ст. преподаватель Мирошниченко И. Г.

Днепропетровский национальный университет железнодорожного транспорта
имени академика В. Лазаряна, Украина

ЖАНР ИНФОГРАФИКИ В МАСС-МЕДИЙНОМ ДИСКУРСЕ КАК СЖАТЫЙ МУЛЬТИМОДАЛЬНЫЙ ТЕКСТ

The senior teacher Miroshnichenko I. G.

acad. V. Lazaryan Dnipro National University of Railway Transport, Ukraine

GENRE OF INFOGRAPHICS IN MASSMEDIA DISCOURSE AS A COMPRESSED MULTIMODAL TEXT

У статті досліджено особливості інфографіки в мас-медійному дискурсі та здійснено аналіз її специфічних характеристик, які вказують на належність цього жанру до категорії стислих текстів, у яких інформаційно насичене й поширене за змістом повідомлення закладається в коротку формальну структуру. Досягти такого ефекту допомагають сучасні зображувально-графічні технології та засоби компресії на всіх мовних рівнях. Переваги інфографіки як стислого тексту в мас-медіа полягають у візуальності, естетичній привабливості та взаємодії різних модусів представлення інформації (мультимодальності), що збагачує візуальний ефект та впливає на сприймання твору. Доведено, що цей жанр є прагматично раціональним та запитаним серед реципієнтів медійного континууму.

Ключові слова: мас-медійний дискурс, інфографіка, стислий текст, мовна компресія, мультимодальність.

В статье исследованы особенности инфографики в масс медийном дискурсе и осуществлен анализ ее специфических характеристик, которые указывают на принадлежность этого жанра к категории сжатых текстов, в которых информационно насыщенное и распространенное по содержанию сообщение закладывается в короткую формальную структуру. Достичь такого эффекта помогают современные изобразительно-графические технологии и средства компрессии на всех языковых уровнях. Преимущества инфографики как сжатого текста в масс медиа состоят в визуальности, эстетической привлекательности и взаимодействии разных модусов представления информации (мультимодальности), что обогащает визуальный эффект и влияет на восприятие произведения. Доказано, что этот жанр является прагматически рациональным и востребованным среди реципиентов медийного континуума.

Ключевые слова: масс медийный дискурс, инфографика, сжатый текст, языковая компрессия, мультимодальность.

The article deals with peculiarities of infographics in mass media discourse and analysis of its specific characteristics that indicate the genre belonging to the category of compressed texts that have high level of text volume reduction and information condensation in brief formal structure. This effect is achieved by modern visual and infographics technology and various semantic, lexical, grammar, graphic, syntactic means of language compression that serve for decreasing of sentence formal structure and help to condense the expression. The advantages of the infographics as compressed text in mass media consist of visibility, aesthetic attractiveness, and interaction of various modes of information representation (multimodality). Infographics as mass media genre is a rational, pragmatic, and demand means for displaying of visual media contents.

Key words: mass media discourse, infographics, compressed text, language compression, multimodality, linguistic text compression means.

Актуальність дослідження. Порівняно з минулим у останні два десятиліття інфографіка в українському мас-медійному дискурсі

стала широко розповсюдженою формою подачі інформації через усі візуальні медіаканали: друковані ЗМІ, Інтернет-видання, телебачення. Імпульсом для такого масового звернення до цього жанру стали високі цифрові технології та запит на такого виду продукцію в суспільстві. У вітчизняному науковому товаристві цей жанр періодики ще не отримав належної уваги й визнання, хоча серед більшості зарубіжних лінгвістів твердження про те, що інфографіка – це повноправний журналістський жанр, є незаперечним. Звідси стають зрозумілими актуальність та запитаність дослідження інфографіки лінгвістами: коло проблемних питань має охопити структурну будову творів цього жанру, їхню прагматичну спрямованість, засоби та способи подачі інформації, функції в різних дискурсах.

Аналіз останніх наукових досліджень. Хоча інфографіка як спосіб комунікації з давніх і навіть прадавніх часів супроводжує людину, учені лише наприкінці ХХ століття стали розглядати її як окремий жанр інформаційної групи. На думку вчених, свій початок цей жанр бере з малюнків у печерах, виконаних первісними людьми. Іспанський лінгвіст Хосе Мануель де Паблос у своїй статті «Завжди була інфографіка» аналізує тему походження цього жанру, який, на його думку, був домінуючим протягом тисячоліть і не припинив свого існування з винайденням письма та друкарства, – змінювались лише технології цього виду комунікації, розвиток яких був зумовлений бажанням людини покращити способи передачі та збереження інформації [7].

Хосе Марія Касасус та Луїс Нуньєс Ладевесе вважають інфографіку новітнім жанром, який сформувався завдяки поєднанню фотографії, інформаційних технологій, знакової системи і текстового змісту, що в результаті створило повідомлення художньо оформлене і змістовно наповнене, більш ясне, привабливе, швидке, красиве, об'єктивне, точне, повне, і звичайно, більш дієве [5, с. 3]. Хосе Мануель де Паблос назвав інфографіку останнім найбільш новаторським із інформаційних жанрів [8].

Українська вчена О. Швед аналізує роль і функції інфографіки як візуального жанру, її властивості, критерії якості, різновиди в українських ЗМІ [3]. У вітчизняному мовознавстві наразі нами не знайдено наукових розвідок, які б досліджували інфографіку як стислий текст.

Мета й завдання дослідження. Мету нашого дослідження ми вбачаємо у аналізі специфічних характеристик інфографіки, які вказують на належність цього жанру до стислих текстів, тобто класу текстів, утворення яких підпорядковується прагматичному завданню подачі повідомлення в короткому обсязі зі збереженням запланованого об'єму інформації. Відповідно до мети ми поставили перед собою такі завдання: проаналізувати жанрові особливості інфографіки, визначити ознаки інфографіки як стислого тексту, охарактеризувати прагматичну мету цього жанру в мас-медійному дискурсі, виявити засоби творення інфографіки, які слугують підґрунтям для уналежнення її до категорії стислих текстів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сам термін «інфографіка» означає створення інформаційного повідомлення за допомогою графіки, а своїм розповсюдженням зобов'язаний американському виданню «USA Today», яке в 1982 році вперше використало поєднання картинок із текстовими коментарями на своїх сторінках, що було з захопленням сприйнято читачами, а саме видання через невеликий проміжок часу здобуло найбільшої популярності серед усіх інших у місті Нью-Йорк. У періодичній пресі швидко зрозуміли переваги, якими володіє такий візуальний спосіб подачі інформації: малюнок замінює довгий текст, робить повідомлення зрозумілішим, унаочнює всі деталі й висновки, швидко сприймається людською свідомістю, яка опрідметнена зображення засвоює швидше, ніж повідомлення у текстовому форматі. На сучасному етапі інфографіку створюють за допомогою комп'ютера, який дав могутній поштовх для удосконалення цього жанру та його поширення в багатьох сферах діяльності людини.

Розпочавшись із малюнків, діаграм, таблиць, графіків, у останні десятиліття ХХ століття інфографіка у сфері ЗМІ за допомогою новітніх технологій розвивається в окремий інформаційний журналістський жанр. На сучасному етапі інфографіка являє собою складний мультимодальний твір, що поєднує зображення, текст, цифрові дані, графіки, діаграми, схеми, підкреслення, рамки, лінійки, гру кольором, шрифтом, завдяки чому інформаційне повідомлення передається компактно, наочно і естетично. Оформившись у оригінальний інформаційний жанр, інфографіка володіє набором провідних жанрових категорій та засобів, притаманних творам мас-медійного дискурсу, а її основні цілі – інформування, переконання,

оцінювання – спрямовані на формування певного висновку в реципієнта, усвідомлення і засвоєння ним якихось ідей, закладених журналістом у свій твір. До творів інфографіки вчені уналежнюють як власне інфографіку (твір із мультимодальним контентом), так і всі жанри, утворені за допомогою графічного дизайну: таблиці, графіки, схеми, мапи, діаграми.

Карлос Абреу Сохо серед жанрових категорій інфографіки зазначає наявність мети повідомлення, структури, певних повторюваних у різних творах інфографіки ознак, власну значущість [9, с. 61]. У структурі інфографіки вчений називає п'ять фундаментальних частин:

- заголовок, який у конкретній і прямій фразі повинен відображати зміст;
- тіло інфографіки, тобто власне візуальна інформація;
- текст, що ясно і чітко доповнює зображення повідомлення;
- джерело повідомлення, що поміщається внизу інфографіки і вказує на документи, попередні дослідження, авторів, інститути, які представили інформацію для змісту;
- вказівку на ім'я авторів інфографічного повідомлення.

Структура виражає основні завдання інфографіки як жанру: інформативність повідомлення, унаочнення, відповідну композицію, привабливе художнє оформлення, – та відображає тему й ідею журналістського твору.

За своїм призначенням інфографіку можна розподілити на два типи: ту, що виступає самостійним журналістським твором, і ту, що служить частиною такого твору, тобто доповнює основний текст.

Відображаючи суть інфографіки у двох словах, можна сказати, що цей твір являє собою синтез двох складових – зображення й тексту. У роботах українських мовознавців часто інфографіка та її завдання в інформуванні прирівнюються до ілюстрації, але такий підхід не можна вважати правильним. Ми розділяємо ці два візуальні жанри. Мета ілюстрації (фотографії, малюнка) полягає саме в супроводі матеріалу, який викладається в тексті. Її виражальні можливості обмежені, хоча вона й виступає засобом переконання та маніпулювання. Обмеженість ілюстрації криється в тому, що вона може зобразити якийсь один факт, одну подію, при цьому використовуючи єдиний модус подачі інформації – лише зображення. Інфографіка ж має набагато ширший спектр завдань, ніж просте

ілюстрування та послуговується більшою кількістю модусів подачі інформації: зображення, графіки, цифри, схеми, мапи, діаграми, текст, – поєднання яких створює своєрідний самобутній твір. Серед завдань інфографіки слід назвати не лише ілюстрування та маніпулювання за допомогою створеного емоційного фону, але й допомогу реципієнтові проаналізувати та синтезувати поданий матеріал. В інфографіці зводиться в одне ціле багато різнопланової інформації – вона не обмежується одним фактом, у неї є також можливість відтворити або прогнозувати розвиток якихось подій. На відміну від ілюстрації, інфографіка дозволяє динаміку події чи явища: як вони відбувалися в часі, фіксуючи багатьох учасників, даючи змогу одномоментно в одному зображенні показати їхній вклад у цю подію, звести різні географічні й часові координати в одній точці.

Ми спробуємо охарактеризувати особливості інфографіки як стислого тексту, який став наразі таким актуальним у мас-медійному дискурсі завдяки своїм прагматичним характеристикам: подача інформації здійснюється на малій площі за допомогою вербальних та невербальних засобів компресії інформації. На нашу думку, твори інфографіки якнайкраще слугують для передачі повного і водночас стислого повідомлення, мають високий інформативний і аналітичний потенціали, так як інфограми (складові частини змісту інфографіки) допомагають читачеві одночасно і сприймати ціле повідомлення, й співставляти його частини. Візуальність у даному випадку дає можливість сприймати зображення, текст, цифрову інформацію і перетворює їх на твір, який читач може розглядати, а не читати в довгому викладі, що полегшує розуміння і швидкість засвоєння. Сучасний читач схильний сприймати інформацію в образах, такий спосіб найбільш природний для людини. Наочне зображення краще осідає в пам'яті, а потім так само легше відтворюється при згадуванні.

Подія або сукупність подій виступають предметом інфографіки як інформаційного жанру, причому цей медійний твір включає в себе певну низку однотипних даних або різноманітних відомостей, пов'язаних однією темою. Мета інфографіки – представити ці відомості й дані у певній систематизації, підпорядкованій комунікативному завданню автора журналістського твору. Підхід до творення візуального медійного жанру такого типу досить специфічний: у творчій взаємодії повинні співпрацювати журналіст,

редактор та графічний дизайнер, від технічної майстерності та естетичного смаку якого великою мірою залежить зміст повідомлення, створеного журналістом. Їхня робота вимагає уміння подати інформаційні дані за допомогою візуальної інтерпретації, засоби якої повинні актуалізувати головні аспекти повідомлення та викликати у реципієнта потрібні продуцентам настанови та асоціації. Успіх цієї роботи, крім зусиль авторів, залежить також і від технічних засобів, які знаходяться на озброєнні медіаорганізації. За нашими спостереженнями, в українському медіапросторі найяскравіші інфографіки розміщуються на веб-сайтах інформаційних видань у мережі Інтернет (*ukrinform.ua, incognita.day.kiev.ua, tyzhden.ua, tsn.ua, nbuviar.gov.ua, slovoidilo.ua, 7days-ua.com, 24tv.ua, ukr.media, ukrainians.today, ukurier.gov.ua*). Не поступаються їм за художнім та графічним ефектом і твори такого типу в кольоровій ілюстрованій періодиці («Український тиждень», «Главред», «Фокус»). Але більшість друкованих українських видань поступаються мережевим і за кількістю використання цього жанру на своїх шпальтах, і за якістю. В популярних газетах «Голос України», «Україна молода», «День» інфографіки зазвичай будується в чорно-білому форматі, що значно знижує її привабливість для споживача; частіше оприлюднює інформацію за допомогою інфографіки в кольоровому форматі «Газета по-українськи».

Як і у кожному зі стислих текстів, в жанрі інфографіки особливою є комунікативна взаємодія між адресатом і адресантом. Перед адресантом стоїть завдання таким чином скомпонувати тіло інфографіки, щоб адресат легко й швидко розібрався з поданою інформацією, що означає, що автор повідомлення повинен дуже ретельно підібрати інфограми, знайти для них найбільш правильне місце розташування (тобто продумати чітку, доступну та красиву композицію), дібрати відповідні кольори для створення акцентів та потрібного емоційного фону в реципієнта. Кожен графічний знак має свій смисл в інфографіці, у якому адресант кодує повідомлення та комунікативні завдання, спонукаючи реципієнта до запрограмованих висновків та настанов. Адресат повинен інтерпретувати закодоване візуальне повідомлення та самостійно зробити висновки, правильно зрозумівши акценти.

Найбільш креативно слід підійти в інфографіці до текстотворення, бо власне текст має бути мінімальним за обсягом і

максимально інформативним, що відповідає критеріям стислого тексту. І його об'єм, і його розташування у тілі інфографіки, і кожна інфограма несуть певне смислове навантаження для реципієнта.

Переваги інфографіки як стислого тексту в мас-медіа полягають у таких специфічних особливостях:

- візуальність, яка допомагає швидко засвоїти великий обсяг інформації, поданий у інтерпретованому стислому вигляді;
- естетична привабливість;
- взаємодія різних модусів представлення інформації, яка збагачує візуальний ефект та впливає на сприймання твору.

Хочемо наголосити, що ми визначаємо інфографіку в мас-медійному дискурсі як стислий мультимедійний текст. Учений Хоан Коста підкреслює, що інфографіка «передбачає здатність вміщувати абстракції, синтез. Вона має велику інформаційну ефективність із малою кількістю можливих елементів та володіє максимальною зрозумілістю і однозначною передачею знань» [, с. 128]. Цей твір являє собою повне та компактне, і водночас коротке й стисле повідомлення, в якому великий обсяг даних подається на порівняно невеликій площі. Різні модуси подачі матеріалу (мультимодальність, або, як її часто називають у вітчизняному мовознавчому дискурсі, креолізація, полікодовість) дозволяють скоротити до рекордно малої кількості інформаційний план повідомлення.

Сам стислий текст в інфографіці відіграє особливу роль. Учені стверджують, що, як і в будь-якому візуальному жанрі, він служить для доповнення інформації, поданої в зображенні, яке несе основне смислове навантаження. Ми вважаємо таку думку поспішною й непродуманою. Багато видів графіки використовують текст як основний елемент структури, оформлюючи його за допомогою рамок різноманітної форми, які допомагають структурувати скорочене повідомлення, розміщуючи логічні уривки в запланованій послідовності. Слід підкреслити, що, залежно від типу інфографіки, текст може відігравати провідну роль у представленні інформації, а графічні засоби допомагають зробити це стисло й привабливо.

Аналізуючи засоби мовної компресії, які використовуються в інфографіці, ми прийшли до висновку, що в цьому жанрі активно використовуються кілька рівнів мовної компресії: лексична, морфологічна, синтаксична, семантична, графічна. Засоби стилістичного рівня представлені лише зрідка, що продиктовано

жанровими особливостями, адже лексичне наповнення інфографіки в мас-медійному дискурсі тяжіє до більш офіційного рівня, ніж, скажімо, в таких творах, що належать до категорії стислих текстів, як короткі замітки, заголовки, привітання.

Реалізація мовної компресії на лексичному рівні в досліджуваних нами інфографіках досягалася за допомогою таких засобів, як універбати (*нардеп, безвіз, комуналка, фінустанова, кноподав, Держприкордонслужба, Євростат, турфінма, Мінфін, Мінагропрод*), аббревіатури (*ВВП* < внутрішній валовий продукт, *ОСББ* < об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, *МФК* < Міжнародна фінансова служба), усічені слова, запозичення (*екзит-пол, консолідований, фан-зона, дискримінація*), а фразеологізми, телескопізми, кальки, просторіччя представлені в цих творах поодинокі або зовсім не зафіксовані.

На рівні морфології застосовуються різні граматичні форми, що допомагають скоротити формальну структуру представленого тексту (іменники називного та родового відмінків, прості дієслівні форми, бідність часів дієслова, невелика кількість прикметників, уникання сполучників). Серед синтаксичних засобів слід назвати широке використання простих односкладних (особливо називних і означено-та неозначено-особових) та неповних речень, у той час як ускладнені прості та складні речення презентовані рідше, а вживання еліптичних і парцельованих не зафіксовано.

Графічні засоби сприяють найбільшій конденсації та інформаційному насиченню стислого мультимодального тексту в інфографіці. Вони є основним і найбільш значущим наповненням її тіла. Стиснення тексту на графічному рівні відбувається за рахунок сучасних зображувально-графічних технологій і використання загальноприйнятих умовних буквених скорочень та позначень із різних галузей знань та сфер людської діяльності (*113,8 млн грн., 33,8 тис. шт., 9 170 мм, 15-20%, 0,95 л, з 17.00 до 24.00, 600 квт/год, вул. Хрещатик*); буквено-цифрових скорочень (*2016-го, 21-річний*); цифрових позначень чисел замість числівників; графічних виділень; оказіональних скорочень (*вл. потреби* < власні потреби, *н./д.* < немає даних); специфічного застосування розділових знаків, різних видів шрифту; використання символів.

Семантична компресія виражається в наявності імпліцитної інформації у тілі інфографіки, яка виводиться адресатом із значень

представлених одиниць із урахуванням конкретної ситуації, регістру, контексту спілкування та тих фонових знань, якими володіє читач. Адресат не лише аналізує контент, він також домислює сприйняте, спираючись на власну мовну компетенцію, асоціації, пов'язані з життєвим досвідом та набутими знаннями, загальнонаціональне й особисте культурне оточення, на свій психо-емоційний стан та, врешті-решт, на ерудицію, індивідуальну систему логіки і мислення.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків. Отже, інфографіка в мас-медійному дискурсі належить до категорії стислих текстів, так як відповідає специфічним характеристикам стислого тексту: володіє значним потенціалом для згорнення площі, яку займає повідомлення, використовує широку палітру засобів компресії на всіх рівнях мови, має насичену інформаційну структуру, реалізовану в мінімальній кількості лаконічних структурних елементів. Головний аспект, який надає інфографіці особливого статусу серед стислих текстів у мас-медіа, – використання різноманітних графічних засобів та зображень (мультимодальність) – робить цей жанр прагматично раціональним та запитаним серед реципієнтів медійного континууму. Подальші дослідження вимагають комплексного підходу до аналізу стислих текстів у вітчизняному мас-медійному дискурсі та їх лінгвальних і паралінгвальних особливостей.

Література:

1. Панченко О. І. Засоби компресування стислих газетних жанрів / Вісник Харківського національного університету. – № 910. – Ч. II. – Харків, 2010. – С. 408-412.
2. Умерова М. В. Импликация в семантической структуре текста / М. В. Умерова // Вопросы филологических наук. – 2010. – №6. – С. 95-100.
3. Швед О. В. Інфографіка як засіб візуальної комунікації в сучасній журналістиці / О. В. Швед // Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах. – 2014. – Вип. 30. – С. 305-313.
4. Шевченко В. Візуалізація інформації в ЗМІ. / В. Шевченко // Світ соціальних комунікацій. Науковий журнал. – К. : 2012. – Т. 7. – С. 78-82.
5. Casassus J. Estilo y géneros periodísticos / Jose María Casassus, Luis Núñez Ladevéze / Barcelona : Ariel, 1991. – 186 p.
6. Costa J. La esquemática. Visualizar la información / Joan Costa. – Barcelona : Paidós Ibérica, 1998. – 222 p.
7. De Pablos J. M. Siempre ha habido infografía / José Manuel De Pablos // Revista Latina de Comunicación Social. – 1998. – №5.

Режим доступу: <http://www.ull.es/publicaciones/latina/a/88depablos.htm>

8. De Pablos J. M. La infografía, el nuevo género periodístico / José Manuel De Pablos // Estudios sobre tecnología de la información. – Madrid : Sanz y Torres, 1991. – P. 153-161.

9. Sojo A. C. La Infografía Periodística / Carlos Abreu Sojo. – Caracas : Fondo Editorial Humanidades y Educacion, 2000. – 223 p.

УДК 811.161.2'373

к. філол. н., доцент Муляр І. В.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна

**ІНТЕР'ЄР ЖИТЛОВОГО ПРИМІЩЕННЯ
ЯК ПРЕДМЕТНО-ЗНАКОВА СИСТЕМА
МОВНО-КУЛЬТУРНОГО ЗМІСТУ**

к. филол.н., доцент Муляр И. В.

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара, Украина

**ИНТЕРЬЕР ЖИЛОГО ПОМЕЩЕНИЯ
КАК ПРЕДМЕТНО-ЗНАКОВАЯ СИСТЕМА
ЯЗЫКОВОГО И КУЛЬТУРНОГО СОДЕРЖАНИЯ**

Candidate of Science (Philology), Associate professor Muliar I. V.

Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine

**DWELLING PREMISE'S INTERIOR AS AN OBJECT-SIGN
SYSTEM OF LINGUISTIC AND CULTURAL CONTENT**

У статті розглянуто інтер'єр та його складник – меблі як знаково-символічну систему зберігання і передачі соціально значущої інформації. Інтер'єр є важливим джерелом не лише історико-культурних, культурологічних та соціальних знань про людину, а й антропологічних, що синтезують усі ці аспекти у фокусі особистості, та лінгвістичних. Меблі, як елементи внутрішнього оздоблення інтер'єру житлового приміщення, віддзеркалюють культуру побуту людини. Назви артефактів матеріальної культури становлять собою знакову систему, яка має культурний зміст та значення.

Ключові слова: лінгвокультурологія, предметно-знакова система, матеріальна культура, інтер'єр, артефакт, назви меблів.

В статье рассмотрен интерьер и его составляющая – мебель как знаково-символическая система сохранения и передачи социально значимой информации. Интерьер является важнейшим источником не только историко-культурных, культурологических и социальных знаний о человеке, а и антропологических, которые синтезируют все эти аспекты в фокусе личности, и лингвистических. Мебель, как элемент внутреннего оформления интерьера жилого помещения, отражает культуру быта человека. Названия

артефактов материальной культуры представляют собой знаковую систему, которая имеет культурную составляющую и значение.

Ключевые слова: лингвокультурология, предметно-знаковая система, материальная культура, интерьер, артефакт, названия мебели.

The article considers the interior and its component - furniture as a symbolic-significal system for the socially significant information transferring and preservation. Interior is the most important source of not only cultural-historic, culturologic and social knowledge about man, but also of anthropological ones, which synthesize all these aspects in the focus of the personality, and linguistic ones. Furniture, as an element of a dwelling premise's decoration, reflects the culture of a person's everyday life. The names of material culture artifacts are a sign system that has a cultural component and meaning.

Key words: linguoculturology, object-sign system, material culture, interior, artifact, furniture names.

Постановка питання. Назви предметів інтер'єру житлового приміщення як знакову систему можна розглядати в єдності трьох загальнонаукових тенденцій: 1) розвитку уявлень про системно-когнітивну парадигму, 2) спрямованості на антропоцентризм, 3) зв'язку лінгвістичного пізнання із загально гуманітарними проблемами.

Актуальність теми дослідження. У пропонованій статті реалізовано один з названих підходів у вивченні предметної сфери інтер'єру — тематичної групи назв меблів житлового приміщення, що становить собою мікросистему, у якій відображена матеріально-культурна діяльність людини. Такий підхід до аналізу лексики входить до низки актуальних лінгвістичних завдань.

Виклад основного матеріалу. Інтер'єр як органічна частина архітектури — це відносно замкнений, функційно та естетично організований внутрішній простір будівлі, що має оздоблення та обладнання, яке служить для організації процесів життєдіяльності. Створений людиною, інтер'єр, своєю чергою, утворює мікросередовище життя особистості, родини чи спілки людей. Тому інтер'єр є важливим джерелом не лише історико-культурних, культурологічних і соціальних знань про людину, а й антропологічних, що синтезують усі ці аспекти у фокусі особистості, а також лінгвістичних, оскільки меблева лексика складалась закономірно, послідовно, відображаючи базові поняття матеріальної і духовної культури.

Житло людини, як частина середовища (будинок, квартира, кімната), у якому минає все її повсякденне життя, постає як

“хронотоп” (категорія простору і часу), наповнений речами, знаками, змістом, функційними складниками. Предметно-побутове оточення людини є однією з яскравих соціокультурних характеристик, а простір інтер'єру житла та його речове наповнення тлумачать як форму вияву соціального простору та культури побуту загалом.

Інтер'єр є осередком архітектури та дизайну, предметом вивчення історії, мистецтвознавства, антропології, соціології, психології та інших наук, серед яких особливе місце належить мовознавству.

Інтерес до дослідження побуту, звичаїв постає в працях вітчизняних та зарубіжних дослідників із середини ХІХ століття (М. І. Костомаров [9], О. В. Терещенко [13], М. М. Забилін [5], Е. Е. Віоле-ле-Дюк [4], Е. Фукс [14], Г. Вейс [2] та ін). Побут у цих працях визначають як спосіб життя, як форми, культурну семантику повсякденної життєдіяльності людей.

Культура виконує комунікативну функцію через мову як особливу форму накопичення, зберігання та передачі інформації. Мова, на думку Ю. М. Лотмана, є окремою системою знаків, які застосовують у співвідношенні з відомими членам певного колективу правилами. Однак культурний зміст і значення має не лише мова, а й будь-які знакові системи, зокрема й побут. Мистецтво, наука, культурний краєвид, інтер'єр житла, одяг, кулінарія є знаковими системами [10, с. 143].

У побуті, крім розмовного, наявні ще й інші способи людського спілкування (наприклад, міміка, жести, пози). Світ артефактів матеріальної культури, предмети середовища життєдіяльності людини, складники його оточення та повсякденності також мають свою мову. На аналогію між структурами мови та предметно-просторового середовища звернув увагу Ф. де Соссюр [6, с. 165]. Пізніше, наслідуючи аналогії мови та архітектури Ф. де Соссюра, у термінах лінгвістики стали говорити й про форми предметно-просторового оточення. Про це пише Г. С. Кнабе: “Природний механізм усякого мовного спілкування набуває змісту там, де засобом самовираження стає знакова семантика матеріально-просторового повсякденно-побутового середовища” [8, с. 46]. Отже, побут чи звичайне життя людей у його реально-практичних формах має знаково-символічний зміст та є частиною культури, яку становлять

історично сформовані норми побутової дійсності – звички, звичаї, традиції тощо.

До поняття *культура побуту* входить сукупність повсякденних культурних явищ та процесів, що повторюються як відносно незмінні протягом життя кількох поколінь, тобто становлять окрему традицію мислення та поведінки людського суспільства. Ця традиція має на собі відбиток регіональної, епохальної та етнокультурної своєрідності, тісно пов'язана із природно-кліматичними умовами, етнічними та національними особливостями окремого народу, його обрядовістю, трудовою діяльністю, дозвіллям.

Інтер'єр житла є елементом культури побуту, у якому відбувається повсякденна діяльність людини для задоволення основних потреб — її взаємодії та комунікації, тобто окремих соціальних контактів, а також деяких видів і форм прояву духовного життя. У матеріально-предметному оточенні, в артефактах, утілюються наслідки діяльності людини й виявляються її смаки, потреби та переваги.

Поняття *інтер'єр* визначають як архітектуру внутрішніх приміщень будівлі, тобто як відносно замкнений та організований у функціонально-естетичному відношенні простір у середині будівлі, а також його архітектурне та художнє розв'язання. Поняття *інтер'єр* містить у своєму складі також такі елементи, як розмір, пропорції, взаємозв'язок приміщень, конструкції та обробні матеріали, світло та колір, фактуру тощо. У науковій літературі та в побуті здебільшого це слово вживають як *оздоблення* внутрішніх приміщень [3, с. 501; 15, с. 112]. Однак інтер'єр — це не просто внутрішній простір приміщення, “друга оболонка” людини, він доповнює його внутрішній вигляд, є матеріальним відбиттям не лише біологічного, а й духовного життя та може розповісти про людину більше, ніж словесна характеристика її поведінки та зовнішності.

Отже, інтер'єр — середовище, удосконалений архітектурою внутрішній простір будівлі — слугує для організації людської діяльності, визначає простір для її процесів, розділяє чи пов'язує ці простори в потрібній послідовності, чим дає людям змогу для усамітнення та спілкування. Призначення чи функції архітектурних споруд переважно визначають кількість приміщень, їхній склад, розташування та розміри.

Інтер'єр як форма прояву соціального простору та культури побуту віддзеркалює історично зумовлені культурно-соціальні зміни, які постають у стилістиці архітектури та предметно-матеріального оточення людини і їх символічного змісту.

Житловий інтер'єр як предметно-значуща частина побутової культури в різні періоди набуває змін від міфологічної символіки до соціальної та реалізується в таких категоріях: а) від сімейно-функційного призначення до суспільно-функційного; б) від функційно-ергономічного до соціально-престижного; в) від міфологічно значущих предметів-символів до практично важливих предметів, від них — до предметів-символів багатства та влади, а далі — до досконалих речей.

Функційний зміст житлових інтер'єрів спрямований на задоволення утилітарних потреб людей, які в них мешкають. Головне функційне призначення внутрішнього простору житла — це створення умов для життя людини, щоб щоденно задовольняти її основні потреби (потреба в їжі, сні тощо). Домашнє господарство, спільне дозвілля, індивідуальні заняття, усамітнення та відпочинок є складниками єдиного життєвого циклу, які потребують відмежування. Тому площу квартири поділяють на приміщення, а їхнє групування має забезпечити зручні зв'язки між окремими процесами.

Будівля надає людині не лише фізичний захист, а й відчуття психологічної захищеності. У цьому разі мають бути організовані контакти людини із зовнішнім середовищем, потрібні функційно та психологічно. Матеріальні структури виконують подвійну функцію, захищаючи та відмежовуючи внутрішній простір, вони одночасно організовують потрібні зв'язки із зовнішнім простором. Інтер'єр повинен відповідати екстер'єру (зовнішньому вигляду будівлі). Однак через те, що він має інші масштаби та пов'язаний безпосередньо із призначенням будівлі та функційними процесами, що в ньому відбуваються, характер інтер'єру набуває своїх особливих рис — у частині просторового рішення, обробці стін, стелі, підлоги тощо. Із плином часу, під впливом соціальних обставин він змінюється на відміну від стійкішого екстер'єру будівлі. А. В. Іконников вважає, що зазвичай обриси об'єму залежать від його внутрішнього простору, подекуди ця залежність буває прямою та очевидною [6, с. 169].

Інтер'єр відрізняється від екстер'єру різноманіттям предметного середовища, багатством обробних природних та штучних матеріалів, декоративних елементів, складніше організованою поліхромією. Інтер'єр також чутливіший до зміни смаків, пристрастей та моди, ніж екстер'єр будівлі. У зв'язку із цим постають численні випадки часткового трансформування чи повної заміни первинного художнього рішення інтер'єру іншими, пізнішими обробленнями, що більше відповідають новому часу, новим запитам із життя суспільства.

Стилістично єдиним з інтер'єром повинен бути предметний світ, що в ньому перебуває. До нього, крім меблів та інших елементів внутрішнього оздоблення, нерідко додають твори живопису, скульптури, декоративно-ужиткового мистецтва.

На думку А. В. Іконникова, в організації інтер'єрного простору кожний предмет — це носій інформації про практичну організацію діяльності людей, культуру та суспільство, про норми поведінки та стосунки між людьми, про індивідуальні прагнення мешканців, їхні уявлення про світ та самих себе [7, с. 122].

Про те, що всі предмети матеріальної культури відіграють у людському житті подвійну роль, пише В. С. Степін, уточнюючи, що вони слугують практичним цілям і виступають засобами зберігання та передачі соціально значущої інформації. В останній своїй функції вони виступають як феномени культури [2, с. 344-346].

Основним складником житлового інтер'єру є меблі. Під загальною назвою “меблі” тлумачать обладнання, призначене для безпосереднього розташування на ньому людей чи дрібніших елементів предметного наповнення інтер'єру [1, с. 174]. У фаховій літературі трапляється дещо ширше тлумачення: “пересувні чи вбудовані вироби, призначені для обладнання житлових та громадських приміщень, садово-паркових чи інших зон перебування людини” [11, с. 3]. У загальномовних словниках слово “меблі” тлумачать як “предмети обстановки квартири, кімнати” [12 (4, с. 661); 3, с. 654]. Назви меблів привертають особливу увагу, оскільки на цьому лексичному матеріалі можна простежити одночасність становлення і розвитку практичної та гносеологічної діяльності людини. Практичне освоєння світу з моменту створення примітивних форм меблів є одночасно і його осмисленням, закріпленням у свідомості тих чи тих властивостей предметів і процесів. Спираючись

на досвід та знання, людина сприймає предмети інтер'єру за формою, кольоровою характеристикою, силуетною конфігурацією, габаритами, деталями, матеріалом, фактурою та всім тим, що створює загальну картину предмета меблів, його знакову форму.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, світ артефактів матеріальної культури — інтер'єр житла та предмети середовища життєдіяльності людини, що становлять її оточення та повсякдення, мають свою мову, а побут, як будь-яка знакова система, має культурний зміст та значення. У цьому семантично наповненому соціальному просторі людина думає, відчуває та діє як суб'єкт та об'єкт культури. Як частина культури, культура побуту завжди віддзеркалює регіональні, епохальні, етнокультурні особливості та пов'язана із природно-кліматичними умовами, етнічними та національними особливостями окремого народу.

Перспективним видається вивчення процесів сприймання інформації про об'єкти навколишнього світу — предмети обстановки квартири, кімнати, а також засобів зберігання її в мові.

Література

1. Агранович-Пономарева Е. С., Аладова Н. И. Интерьер современной квартиры., 3-е изд. Ростов н/Д: Феникс, 2005. 316 с.
2. Вейс Г. Всеобщая история мировой культуры. М.: Эксмо, 2007. 960 с.: илл.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К. Ірпін: Перун, 2005. 1728 с.
4. Виоле-ле-Дюк Э. Э. Жизнь и развлечения в средние века // Культура средних веков в памятниках исторической мысли Франции / пер. с фр. М. Ю. Некрасова. СПб.: Евразия, 2003. 384 с.
5. Забылин М. М. Русский народ, его обычаи, обряды, предания, суеверия и поэзия. М.: Изд. книгопродавца М. Березина, 1880. 608 с.
6. Иконников А. В. Поэтика архитектурного пространства // Искусство ансамбля: художественный предмет, интерьер, архитектура, среда / сост. и науч. ред. М. А. Некрасова. М.: Изобразительное искусство, 1988. С. 163-204.
7. Иконников А. В. Художественный язык архитектуры. М.: Искусство, 1985. 174 с.
8. Кнабе Г. С. Быт и история античности. М.: Наука, 1988. 272 с.
9. Костомаров Н. И. Домашняя жизнь и нравы великорусского народа. М., 1993. 673 с.
10. Лотман Ю. М. Семиосфера / Внутри мыслящих миров. Человек, текст, семиосфера, история. М.: Языки русской культуры, 1996. С. 163-296.
11. Меблів дім [Електронний ресурс]. Режим доступу до: <http://www.meblivdim.com>
12. Словник української мови: В 11 т. К.: Наук. думка, 1970 – 1980. Т. 4, 1973. С. 661.
13. Терещенко А. В. Быт русского народа. Ч. 1 / вступ. слово А. Ф. Чистякова. М.: Русская книга, 1997. 283 с. (Народная мудрость).

14. Фукс Э. Иллюстрированная история нравов. Эпоха Ренессанса. М.: Республика, 1993. 512 с.

15. Шумега С. С. Дизайн. Історія зародження та розвитку дизайну. Історія дизайну меблів та інтер'єра: [навч. посіб.]. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 300 с.

УДК 811.161.1.38.36

преподаватель Некрылова Е. Л.

Харьковский национальный экономический

университет имени Семена Кузнеця

**ПРОЕКТИВНАЯ ЛИНГВИСТИКА М. Н. ЭПШТЕЙНА КАК
СЛЕДСТВИЕ СОЗДАННОЙ ИМ ФИЛОСОФИИ
ПОССИБИЛИЗМА: ПРОЕКТ ВОССТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ
ПЕРЕХОДНОСТИ РУССКИХ ГЛАГОЛОВ**

Викладач Некрилова О. Л.

Харківський національний економічний

університет імені С. Кузнеця, Україна

**ПРОЕКТИВНА ЛІНГВІСТИКА М. Н. ЕПШТЕЙНА ЯК НАСЛІДОК
СТВОРЕНОЇ НИМ ФІЛОСОФІЇ ПОСИБІЛІЗМУ: ПРОЕКТ
ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПЕРЕХІДНОСТІ РОСІЙСЬКИХ
ДІЄСЛІВ**

Lector Nekrylova H. L.

Semen Kuznets Kharkiv National Economic University, Ukraine

**M. EPSTEIN'S PROGECTIVE LINGUISTICS AS CONSEQUENCE
OF POSSIBILISM PHILOSOPHY, WHICH WAS CREATED BY
HIM: THE PROJECT OF RESTORATION AND DEVELOPMEN OF
TRANSITIVITY OF RUSSIAN VERBS**

У статті представлено обґрунтування того, що створена М. Н. Епштейном проективна лінгвістика є наслідком створеної ним раніше філософської концепції посибілізму, котра виступає методологічною базою такої лінгвістики, і що в межах проективної лінгвістики, яка базується на принципах посибілізму, виправдано існування проекту відновлення і розвитку перехідності російських дієслів.

***Ключові слова:** дієслово, перехідність, філософія посибілізму, проективна лінгвістика, гіпотеза стрибучих морфем.*

В статье представляется обоснование того, что созданная М. Н. Эпштейном проективная лингвистика является следствием созданной им ранее философской концепции POSSIBILISMA, выступающей методологической базой такой лингвистики, и что в рамках базирующейся на принципах POSSIBILISMA проективной лингвистики оправданно существование проекта восстановления и развития переходности русских глаголов.

Ключевые слова: глагол, переходность, философия POSSIBILISMA, проективная лингвистика, гипотеза прыгающих морфем.

The article presents the justification of the fact that M. Epstein's projective linguistics, which was his creation, is the consequence of his earlier philosophical conception of Possibilism, which is the methodological basis such a linguistics and the existence of a project for the restoration and development of the transitivity of Russian verbs is justified in the framework of the projective linguistics based on the principles of Possibilism.

Key words: verb, transitivity, philosophy of Possibilism, projective linguistics, hypothesis of jumping morphemes.

Актуальность проблемы. Лингвистическое изучение возможностей восстановления и развития переходности русских глаголов, которое само по себе, сформулированное таким образом, может вызывать недоумение сторонников идеи «самостоятельного развития языка», предполагает наличие убедительной методологической базы. Такой базой может быть только понятийно коррелирующее с указанным изучением возможностей философское направление, и оно уже не первый год существует.

Анализ последних научных исследований. В 2001 году М. Н. Эпштейн, впервые выступил как опубликовавший программный труд философ, издал монографию «Философия возможного», в которой обосновал концепцию, суть которой сводится к следующему: «Модальности сущего, возможного, необходимого лежат в основе мышления и языка. Книга впервые систематически исследует значение модальностей для философии и всего комплекса гуманитарных дисциплин. От изъяснительного наклонения докантовской мысли – через повелительное наклонение посткантовского критицизма и активизма – философия ныне входит в третью эпоху: мышление в сослагательном наклонении. ...Цель книги – обоснование POSSIBILISMA как новой методологии гуманитарных наук» [7, с. 2].

В одной из последовавших за данной монографией статей, получившей название «О творческом потенциале русского языка.

Грамматика переходности и транзитивное общество» (2007), М. Н. Эпштейн, обратив внимание на то, что за последние несколько столетий многие русские глаголы утратили переходность, вследствие чего в современном русском языке две трети глаголов являются непереходными, подробно и доказательно обосновал возможности восстановления и развития такой переходности [5].

В 2016 году увидела свет монография М. Н. Эпштейна «От знания – к творчеству. Как гуманитарные науки могут изменять мир» [6], в которой обоснованно представлено новое лингвистическое направление «проективная лингвистика», что призвана предлагать проекты развития естественного языка и, прежде всего, заполнять имеющиеся в нем лакуны. Однако в ходе обоснования соответствующих принципов автор не применяет термин «поссибилизм», вследствие чего у читателя может сложиться убеждение, что поссибилизм и проективная лингвистика – понятийно не связанные продукты креативно-разностороннего мышления известного ученого. Распространение такого убеждения может привести к распространению непризнания философии поссибилизма методологической базой проективной лингвистики вообще и проекта восстановления и развития переходности русских глаголов в частности.

Объектом настоящего исследования является понятийная совместимость двух научных концепций М. Н. Эпштейна: проективной лингвистики и философии поссибилизма.

Предметом такого исследования является проект восстановления и развития переходности русских глаголов как часть базирующейся на философии поссибилизма проективной лингвистики.

Целью настоящей статьи является обоснование двух положений: 1) проективная лингвистика является следствием философской концепции поссибилизма, которая выступает методологической базой такой лингвистики; 2) в рамках базирующейся на принципах поссибилизма проективной лингвистики оправданно существование проекта восстановления и развития переходности русских глаголов.

Изложение основного материала исследования. Применительно к лингвистике философия поссибилизма каузирует толерантное отношение кодификации к изменениям языковой нормы, когда такие изменения являются познавательными и коммуникативно востребованными. Еще в 1984 году М. Н. Эпштейн начал большой,

рассчитанный на много лет проект «Книга книг. Словарь альтернативного мышления», «где потенцируются понятийные ряды, модели смыслообразования и «виртуальные книги» разных гуманитарных дисциплин» [1, с. 16]. С 2000 года М. Н. Эпштейн реализует проект «Дар слова», который, по словам Г. Л. Тульчинского, «представляет собой опыт потенциации словообразовательных моделей русского языка и освоение новых полей лексических возможностей, в перспективе – создание на основе русской лексики и грамматики «потенциального (метарусского) языка», по отношению к которому существующий русский язык был бы одной из актуализаций» [1, с. 16]. «Электронная версия словаря «Дар слова» выходит еженедельно с апреля 2000 г., – пишет М. Н. Эпштейн. – На электронную рассылку «Дара слова» (бесплатную) можно подписаться по адресу: <http://subscribe.ru/catalog/linguistics.lexicon>» [3]. Некоторые аспекты реализации данного проекта освещены также в его статьях «Русский язык в свете творческой филологии разыскания» (2006) [4], «Добро и зло в зеркале русского языка» (2007) [2], в упомянутой выше статье «О творческом потенциале русского языка. Грамматика переходности и транзитивное общество» (2007) [5] и в статье «Имплицитное в лексической системе языка и регулярность моделей словообразования» (2010) [3].

В монографии 2016 года «От знания — к творчеству. Как гуманитарные науки могут изменять мир» М. Н. Эпштейн с сожалением пишет о том, что гуманитарные науки «изучают человека и все области культурной деятельности, но при этом сами остаются пассивными, поскольку у них нет своих технологий. Они изучают творчество, но сами ничего не творят. Изучая языки, лингвистика не правомочна предложить какие-то изменения в их лексико-грамматических системах. Изучая литературу, литературоведение не ставит задачей повлиять на ее развитие. Философия спорит о первопринципах и универсалиях существующего мира, но не предлагает новых принципов для построения альтернативных миров» [6, с. 6]. Как можно убедиться, автор сожалеет о нереализации гуманитарными науками возможностей создавать нечто новое, то есть исходит из философской концепции попперизма.

Говоря в этой книге о том, что «в главе о лингвистике рассматривается ее роль в развитии языка», М. Н. Эпштейн обращает

внимание на то, что подобные роли в наше время представляют собой универсалию, характерную для многих наук, ранее занимавшихся только исследованиями и ничего нового в исследовательском материале или из него не создававшими. Прежде всего, ученый имеет в виду ставшее на путь созидания естествознание: «Этим же путем идет современное естествознание: закономерности, найденные в ходе исследования клеток, организмов, мозга, используются для построения действующих моделей органических и ментальных процессов и их потенциального расширения, т. е. создания искусственной жизни («синтетическая биология») и искусственного разума. Это гигантский шаг на пути человечества, которое, выходя из царства природы, начинает само определять пути своей эволюции» [6, с. 7]. «Но для гуманитариев, — подчеркивает автор, — такой способ синтеза на основе анализа все еще остается непривычным. Часто встречается возражение: как можно искусственно создавать новые слова, понятия, жанры, дисциплины? Разве не должны они складываться естественным путем, в ходе долгой исторической эволюции? — Ответ прост: культура сама по себе искусственна, сверхприродна. Все, что в ней создается, исходит от воли и сознания человека. ... Любое новое слово возникает в сознании и речи индивида, а затем уже принимается или отторгается языковым сообществом» [6, с. 7]. Такое индивидуальное созидание тоже исходит из идеи реализации возможностей, провозглашаемой философией POSSIBILISMA.

Проективную лингвистику М. Н. Эпштейн представляет в разделе 6 «Язык и речь. Лаборатория слова» [6, с. 225 – 291]. В начале данного раздела автор проводит мысль, основанную на философии POSSIBILISMA: «Этот раздел посвящен *проективной лингвистике*, которая не просто изучает язык, но и способствует его преобразованию, выявлению его структурных и смысловых возможностей, расширению его лексической, грамматической, концептуальной системы» [6, с. 225]. Ученый видит предтечу проективной лингвистики в языковедческом направлении, которое М. Бахтин назвал восходящим к В. фон Гумбольдту, Х. Штейнталу, А. Потебне, В. Вундту, К. Фосслеру, Л. Шпицеру «индивидуалистическим субъективизмом», диаметрально противопоставленным восходящему к Г. В. Лейбницу, Ф. де Соссюру и всем представителям школы структурализма «абстрактному

объективизму». По убеждению М. Н. Эпштейна, «язык не является только системой объективных форм и правил, но обладает собственным источником творческой активности. Можно *творить не только в речи, но и в языке, творить сам язык*. Более того, сама языковая система предполагает акты творчества, нуждается в них для развития своей системности. Именно потребности языковой системы и делают возможными и необходимыми акты языкового творчества, создания новых лексических единиц, грамматических моделей, правил правописания. ...Описывая систему языка, проективная лингвистика обнаруживает в ней лакуны и динамические точки роста – и вместе с тем заполняет эти лакуны, демонстрирует возможность новых лексических и грамматических конструкций, которые в более полной мере реализуют системный потенциал языка. ...Языку ничего нельзя ни запрещать, ни навязывать, но можно разрабатывать модели его обновления, которые впоследствии будут в той или иной степени приняты и использованы обществом, языковой средой» [6, с. 225 – 227]. Такие постулаты могут базироваться только на философии пессимизма.

М. Н. Эпштейн справедливо акцентирует внимание на том, что в русском языке велик процент вызванной как лакунами, так и их неоднообразным, случайно-хаотичным заполнением асистемности: «Приходится констатировать, что самостоятельно работающей словопроизводящей системой русский язык еще не стал — слишком велико в нем давление нормы, которая «держит и не пускает». В русском языке сравнительно мало регулярных моделей словообразования и огромное число единичных случаев, «аномалий», исключений из правил». Автор обращает внимание на пользу детского словотворчества и выражает пожелание школьному обучению отказаться от практики пресечения этого творчества: «Школа должна заниматься развитием творческого потенциала у детей, а не умерщвлением, как происходит с первого класса, когда детям внушают, что правильно, а что неправильно, и забывают о другом критерии: что выразительно, а что невыразительно» [6, с. 241]. Разумеется, данные рассуждения тоже основываются на идеях пессимизма.

Философский пессимизм лежит в основе итогового, метафорического объяснения автором сущности проективного подхода: «Проективный подход к языку — это ни в коем случае не

плановый и не директивный подход, заведомо знающий, каким должен быть язык совершенный, язык будущего, и диктующий, какие новообразования ему следует усвоить. Это не «единственно верный», а *веерный* подход — множественность ответвлений, расходящихся во все стороны от ствола языка. Прощупывание и «массаж» всех суставов языка, увеличение степеней подвижности, гибкости, сочетаемости всех морфем. Задача творческой филологии — растолкать, расшевелить язык, взять его «за живое», вывести из оцепенения «нормы» и способствовать саморазвитию его системы. Чем системнее язык, тем свободнее он в своих творческих воплощениях» [6, с. 244].

На связь с идеей POSSIBILISMA прямо указывает само название данной монографии, вторая часть которого — «Как гуманитарные науки могут изменять мир» — содержит коррелирующую с понятием возможности форму *могут* и представляет собой контекст, недвусмысленно свидетельствующий о том, что, по безусловно POSSIBILISTИЧЕСКОМУ убеждению автора, гуманитарные науки могут изменять мир.

Философски знаменательным является тот факт, что в монографии 2016 года М. Н. Эпштейн совершенствует свою концепцию эмпирически убедительной конкретикой одной гносеологически важной и для эволюции человеческой когниции, и для эволюции естественного языка корреляции. Как известно, после появления дарвинизма в нем оставалась лакуна незнания механизма видовой эволюции, которая затем была заполнена благодаря возникновению и развитию генетики. М. Н. Эпштейн тоже обращает внимание на важность генетических сведений для его концепции вообще и проективного подхода в лингвистике в частности, но идет дальше: проводит достаточно смелую, но убедительную параллель между фактами, полученными генетикой и лингвистикой.

Автор говорит о таком сравнительно новом в генетике разделе, как «теория мобильных генов, способных перемещаться из одной части генома в другую и образовывать новые организмы, которые проходят через процесс естественного отбора. Изучение «прыгающих генов» — как часто называют подвижные элементы в ДНК, открытые Барбарой Мак-Клинтон (Нобелевская премия 1983 г.), — сейчас стало обширной и интенсивно разрабатываемой областью молекулярной биологии. Гипотеза о подвижных, транспозирующих генах —

«транспозонах» — нарушила существовавшую раньше в генетике догму о генах как о стабильных компонентах хромосом». М. Н. Эпштейн пишет, что «группе генетиков Института биологических исследований им. Салка (Сан-Диего, США) удалось частично разгадать загадку невероятного многообразия строения и функций головного мозга. Ключом к разгадке являются именно мобильные генетические элементы, транспозоны — фрагменты ДНК, способные перемещаться из одного места генома в другое, изменяя генетическую информацию отдельных нервных клеток. Возникновение определенного количества таких изменений и приводит к формированию индивидуальности головного мозга» [6, с. 250].

После представления данной информации автор переходит к упомянутой выше смелой, но убедительной параллели между генетическими и языковыми событиями. «Быть может, один из ключей к разгадке эволюции языка, — гипотетически пишет ученый, — мобильные, или «прыгающие», морфо-лексические элементы, способные перемещаться из одного фрагмента лексической системы в другой, случайным или целенаправленным образом изменяя структуру отдельных слов и словосочетаний. ...Можно показать, что и лексико-морфологическое многообразие языка достигается посредством прыгающих морфем, которые переходят из одной лексемы в другую, меняя ее семантическое ядро» [6, с. 250 – 251].

Если логично исходить из того, что языковые структуры запечатлены именно в человеческом мозге, предлагаемая М. Н. Эпштейном генетико-языковая аналогия выглядит вполне убедительной. Еще более убедительными выглядят приводимые ученым примеры. Образующие новые слова прыжки морфем происходят не произвольно-случайно, а в соответствии с грамматическими предрасположенностями морфем, например префикс не переместится на место суффикса и наоборот. Но состоящая из двух слов деривационно-приставочная парадигма *находчивый* и *доходчивый* может быть дополнена подобными, но с разной семантикой образованиями за счет прыжков других префиксов на статусно положенное им место: «Прыжок приставочной морфемы «в» на место морфем «на» и «до» дает новое слово «входчивый», т. е. «способный повсюду входить, легко преодолевающий любые пороги и преграды». Прыжки на это же

место таких приставочных морфем, как «с», «за» и «под», также приводят к рождению новых слов: «сходчивый», «заходчивый», «подходчивый» (умело находящий подходы к людям); «уходчивый» (тот, кто легко уходит от погони, преследования) и т. п. Слова с этими «трансморфами», т. е. вставками новых морфем (приставок) на подходящей для них позиции в прилагательных с корнем =ход= и суффиксом =чив=, можно уже найти на тысячах вебсайтов, что свидетельствует об эволюционных возможностях этой лингвомутации» [6, с.251]. Автор обращает внимание на возможность «замещать один суффикс другим, например, суффикс «н» суффиксом «лив», по модели «запасной – запасливый», «расчетный – расчетливый», «ненавистный – ненавистливый», «запретный – запретливый». Суффикс =н= указывает на объект, подлежащий определенному действию («ненавистный» — то, что ненавидят), а =лив= — на субъект, склонный к этому действию («ненавистливый» – склонный ненавидеть)» [6, с. 252].

М. Н. Эпштейн говорит и об аспекте «спрыгивания» морфем со своих мест, чтобы обзавестись новыми соседями: «Корневая морфема =мет=, общая часть таких родственных, но разнозначных слов, как «метать», «предмет», «отметка», «пулемёт», и др., может «спрыгивать» с этих обжитых мест и осваивать место корня в сочетаниях с иными приставками и суффиксами: *метливый* (склонный метаться, переметываться), *размёт* (мысли в разлёте), *вразмёт*, *вразмётка* (спать вразмётку), *на мету* (в миг метания, застыл на мету, ср.: «на лету»), *числомёт* (программа выбрасывания случайных чисел), *любомётный* (взгляд), *цветомётный* и *травомётный* (участок, почва, земля, грядка), *снегомётный* и *градомётный* (туча) и пр.» [6, с. 252].

Судьбу слова, окказионально образовавшегося в результате прыжка морфемы, предсказать невозможно, например «авторские неологизмы А. Белого и В. Маяковского: «омолнить», «огромить», — остались в основном в границах их текстов. Слова «озвучить» и «оцифровать», хотя и недавнего происхождения, уже прочно вошли в язык, насчитывая миллионы или сотни тысяч случаев употребления в Интернете. А за сравнительно новыми словами «обуютить» и «осетить» числятся тысячи сетевых сайтов, что придает им промежуточное положение «кандидатов» на место в лексической

системе языка. Очевидно, однако, что мобильный потенциал приставочной морфемы «о» очень высок» [6, с. 252].

Очевидно, что показанные автором прыжки морфем происходят там, где у носителей языка есть в этом коммуникативно-гносеологическая потребность. Без признания этого положения можно полагать, что морфемы осуществляют прыжки как самостоятельно мыслящие субъекты, в то время как именно носители языка когнитивно каузируют такие прыжки.

Помимо этого, важно признать возможности уточнения и конкретизирующего расширения языковой теории прыжков, возможности выхода данной теории за рамки морфемности. В рассматриваемой монографии М. Н. Эпштейн показывает, какие изменения намечаются в русской грамматике, на примерах результатов «сотрудничества литературы и лингвистики», появления «глубинного дательного падежа» («шумящее Богу дитя», «трава шумела и зеленела тебе», «думает коту, лежащему на лавке»), «наречия-сказуемого в безличном предложении» («Мне слишком медленно в этой деревне», «Нам будет чуть печально, Но бодро и морозно») и других явлений [6, с. 253–291], но не показывает примеры развития переходности у являющихся или ставших непереходными глаголов, как делает это в соответствующей статье 2007 года [5], которую можно считать POSSIBILITIC по своей философской сути проектом-манифестом восстановления и развития переходности русских глаголов.

Здесь логично перейти именно к этим случаям. Во-первых, очевидно, что коммуникативно-гносеологически востребованными могут оказаться прыжки не только знаково верифицируемых, то есть эксплицитных, морфем, но и имплицитных смыслов, например в семантику глагола *гулять* все чаще прыгает сема 'перенесение глагольного действия прямо на объект-пациенс', в результате чего этот глагол становится коммуникативно-гносеологически востребованным переходным: *гулять девушку, поплавать ребенка, отдохнуть товарищей, скучать присутствующих, струсить одноклассника* (здесь и далее – примеры из статьи М. Н. Эпштейна [5]). Во-вторых, возможно спрыгивание не только корня, чтобы обзавестись новыми аффиксами, но и аффикса, чтобы тем самым актуализировать смысл, до этого не актуализированный по причине логического противоречия с семантикой «спрыгнувшего» аффикса.

Например, имеющий значение обращения действия на себя постфикс *=ся*, который во избежание логического противоречия не позволяет актуализироваться семе 'перенесение глагольного действия прямо на объект-пациент', в силу коммуникативно-гносеологической потребности в актуализации такой семы может прыгивать с возвратных глаголов, например с таких, как *улыбнуться, общаться, споткнуться, раскаться, сомневаться*, что позволяет образовавшимся таким образом не возвратным, а уже переходным формам *улыбнуть, общаться, споткнуть, раскать, сомневать* реализовать указанную сему.

Следовательно, предложенная М. Н. Эпштейном, базирующаяся на философии POSSIBILISMA языковая «теория прыжков» может быть распространена на не показанные им в монографии языковые сферы, в том числе на интересующую нас переходность, и развита привлечением понятия коммуникативно-гносеологической потребности, которая может быть не у языка, а у его носителей.

Выводы. Можно говорить о том, что (1) проективная лингвистика является следствием философской концепции POSSIBILISMA, выступающей методологической базой такой лингвистики, и что (2) в рамках базирующейся на принципах POSSIBILISMA проективной лингвистики можно считать оправданным существование проекта восстановления и развития переходности русских глаголов.

Перспективы дальнейших исследований в данном научном направлении. Являясь составной частью базирующейся на философии POSSIBILISMA проективной лингвистики, проект восстановления и развития переходности русских глаголов может быть плодотворно реализован в исследованиях речевых данных корпусной лингвистики.

Литература

1. Тульчинский Г. Л. Возможное как сущее / Г. Л. Тульчинский // Эпштейн М. Н. Философия возможного. – СПб.: Алетейя, 2001. – (Тела мысли). – С. 7 – 21.
2. Эпштейн М. Н. Добро и зло в зеркале русского языка. "Континент", 132, 2007 / М. Н. Эпштейн // Континент. — 2007. — № 132. — Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/continent/2007/132/ep21.html>.

3. Эпштейн М. Н. ИмPLICITное в лексической системе языка и регулярность моделей словообразования / М. Н. Эпштейн. — Режим доступа: <http://www.emory.edu/INTELNET/implicosphere.htm>.
4. Эпштейн М. Н. Русский язык в свете творческой филологии разыскания / М. Н. Эпштейн // Знамя. — 2006. — № 1. — Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/znamia/2006/1/ep13.html>.
5. Эпштейн М. Н. О творческом потенциале русского языка. Грамматика переходности и транзитивное общество / М. Н. Эпштейн // Знамя. — 2007. — № 3. — Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/znamia/2007/3/ep18.html>.
6. Эпштейн М. Н. От знания – к творчеству. Как гуманитарные науки могут изменять мир / М. Н. Эпштейн. – М.; СПб: Центр гуманитарных инициатив, 2016. – 480 с. – (Серия Humanitas).
7. Эпштейн М.Н. Философия возможного / М. Н. Эпштейн. – СПб.: Алетейя, 2001. – 334 с. – (Тела мысли).

УДК 81'373:8

д. филол. н., профессор Панченко Е. И.

Днепро́вский национальный университет имени Оле́ся Гонча́ра,
Украи́на

СПОСОБЫ СЖАТИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА

д. філол. н., професор Панченко О. І.

Дніпро́вський національний університет імені Оле́ся Гонча́ра,
Украї́на

ЗАСОБИ СТИСНЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Doctor of Sciences (Philology), Full professor Panchenko O. I.

Oles Honchar Dniprovsk National University, Ukraine

WAYS OF COMPRESSING ARTISTIC TEXT

У статті розглядається проблема створення стислого тексту. Ця проблема є актуальною, оскільки стислий текст дає змогу економії мисленнєвих та фінансових зусиль, що важливо в наш час швидкого накопичення інформації. Проблеми стиснення тексту досліджують К. Мальченко, Б. Дюндик, Н. Г. Калашник та Н. О. Гетьман та інші лінгвісти. Але в художньому тексті наявна настільки різноманітна палітра засобів його створення, що вона не може бути вичерпно описаною. Тому мета цієї статті полягає в аналізі найпоширеніших засобів стиснення художнього тексту. Вдале використання різноманітних засобів компресії дає змогу автору створити стислий текст, який привертає увагу читача і виконує притаманну йому функцію. При аналізі текстів на стилістичному рівні простежено, що найчастіше стислість досягається шляхом еліпсису. В них також

використовуються метафори, метонімії, порівняння та засоби, що базуються на багатозначності (зегвми, каламбури).

Ключові слова: текст, художній текст, стислість, компресія, еліпсис, вилучення.

В статье рассматривается проблема создания сжатого текста. Эта проблема является актуальной, поскольку сжатый текст способствует экономии мыслительных и финансовых усилий, что немаловажно в наше время быстрого накопления информации. Проблемы сжатия текста исследуют К. Мальченко, Б. Дюндик, Н. Г. Калашник и Н. А. Гетман и другие лингвисты. Но в художественном тексте имеется настолько разнообразная палитра средств его создания, что она не может быть исчерпывающе описана. Поэтому цель статьи заключается в анализе самых распространенных средств сжатия художественного текста. Удачное использование различных средств компрессии позволяет автору создать сжатый текст, который привлекает внимание читателя и выполняет присущую ему функцию. При анализе текстов на стилистическом уровне прослежено, что чаще всего краткость достигается путем эллипсиса. В них также используются метафоры, метонимии, сравнения и средства, основанные на многозначности (зегвмы, каламбуры).

Ключевые слова: текст, художественный текст, краткость, компрессия, эллипсис, опущение.

The article deals with the problem of creating a compressed text. This problem is relevant, since the compressed text allows saving thought and finances, which is important in our time of rapid accumulation of information. The problems of compression of the text are investigated by K. Malchenko, B. Dyundik, N.G. Kalashnik and N.O. Getman and other linguists. But in the artistic text there is such a diverse range of means of its creation that it cannot be exhaustively described. Therefore, the purpose of this article is to analyze the most common means of compression of an artistic text. The successful use of various compression tools allows the author to create a compressed text that attracts the attention of the reader and performs its inherent function. At the analysis of texts at the stylistic level, it was traced that the most often the contraction is achieved through the ellipse. They also use metaphors, metonymy, similes, and means based on polysemy (zeugma, puns).

Key words: text, artistic text, compressibility, compression, ellipsis, extraction.

У статті в загальному виді ставиться проблема створення стислого тексту. Ця проблема є актуальною, оскільки стислий текст дає змогу економії мисленнєвих та фінансових зусиль, що важливо в наш час швидкого накопичення інформації. Проблеми стиснення тексту досліджують К. Мальченко, Б. Дюндик, Н. Г. Калашник та Н. О. Гетьман та інші лінгвісти. Але в художньому тексті наявна настільки різноманітна палітра засобів його створення, що вона не може бути вичерпно описаною. Тому мета цієї статті полягає в аналізі найпоширеніших засобів стиснення художнього тексту.

Специфічною властивістю художньої мови є художньо-образна конкретизація. «Речевой конкретизацией вообще предлагается называть способ речи „переводить” слова-понятия более широкого

объема в слова-понятия более узкого объема, но более конкретного и узкого содержания вплоть до выражения ими единичных понятий, способность речи „обозначать” словами в контексте также образы (представления), что осуществляется благодаря своеобразному сцеплению и организации в речи языковых единиц» [1, с. 85].

Письменник повинен якось по-особливому побудувати мову, акцентувати її певні моменти, утримати на них увагу читача з тією метою, щоб той зміг відчувати предмет опису, а не тільки зрозуміти зміст тексту. Митець слова повинен володіти секретами полегшення роботи читацької уяви. А це він може здійснити тільки через мову, оскільки письменник позбавлений таких, наприклад, засобів впливу, як безпосередньо інтонація, жести, міміка, які мають місце при усному спілкуванні. Ці засоби мають замінятись в естетичному спілкуванні мовними засобами впливу.

«Художественно-образная конкретизация — это качественно особое свойство именно художественной речи, отличающее ее от всех других разновидностей языкового общения. Проявляется оно в такой намеренно созданной по законам искусства организации языковых средств в речевой ткани художественного произведения, благодаря которой слово-понятие „переводится” в слово-образ, становится выражением новых, созданных творческим воображением, индивидуально неповторимых, как бы видимых внутренним зрением целостных художественных образов (и их элементов — микрообразов), пропущенных через эстетическую оценку писателя» [2, с. 91-92].

Мова, будучи матеріалізацією мислення, несе в собі відбиток її особливостей, які знаходять у ній те чи те вираження. Розкрити закони відношення мови до мислення — завдання лінгвіста.

Форми вираження художньо образної мовної конкретизації різноманітні. Але все ж таки можна виділити два різновиди: 1) конкретизація розгорнута, яка створюється сукупністю різноманітних і численних мовних засобів; 2) лаконічна, створюється вона нерідко метафорою або будь-яким тропом, коли те чи те слово, а точніше, ряд багатьох слів залишається не поширеним означеннями або іншими конкретними мовними засобами; при цьому аж ніяк не знижується передача образності й емоційності поетичної думки (наприклад, часті паузи, пов'язані зі стислістю речення, і в результаті цього актуалізація кожного слова у мові, оскільки воно не

втрачається у множині його означаючих — все це сприяє створенню образу та активізує уяву читача). Дуже важливий для досягнення актуалізації слів їх порядок, місце у реченні. Не менш важливу конкретизуючу стилістичну роль відіграє ритм розповіді.

При аналізі текстів на стилістичному рівні можна зробити висновки, що найчастіше стислість досягається шляхом еліпсису, наприклад:

Homer: Are you saying you're never going to eat animal again? What about bacon?

Lisa: No.

Homer: Ham?

Lisa: No!

Homer: Pork chops?

Lisa: Dad, those all come from the same animal!

Homer: Heh, heh, heh... ooh... yeah... right, Lisa. A wonderful... magical animal [4, с. 15].

У цьому випадку ми спостерігаємо скорочену відповідь, типову для усного мовлення. Замість “No, I’m not” використовується лише “No”.

Homer: But every time I learn something new, it pushes out something old! Remember that time I took a home wine-making course and forgot how to drive?

Marge: That's because you were drunk!

Homer: And how? [4, с. 15].

У цьому прикладі використовується лише початок запитання, тут немає ні підмета, ні присудка, але все ж таки зрозуміло, про що йдеться.

Lisa: Dad, we did something bad!

Homer: Did you wreck the car?

Bart: No.

Homer: Did you raise the dead?

Lisa: Yes.

Homer: But the car's okay?

Bart and Lisa: Uh-huh.

Homer: All right then [4, с. 15].

Знову ми маємо справу з вилученням підмета та присудка. У всіх трьох випадках можна говорити про компресію на семантичному рівні, адже зі словами вилучається частина значення, але зміст

анекдотів не втрачається, а навіть навпаки, завдяки меншій кількості слів увага концентрується на головному.

The judge frowned at the tired robber and said, "then you admit breaking into the same store on three successive nights?"

"Yes, your honor".

"And why was that?"

"Because my wife wanted a dress".

The judge check with its records. "But it says here you broke in three nights in a row!"

"Yes, sir. She made exchange it two times"» [5, с. 15].

Тут замість "Yes, I do", "Yes, I did" використовується лише "Yes". Ми також спостерігаємо у відповіді вилучення головного речення і маємо тільки підрядне "Because my wife wanted a dress".

A Sunday school teacher asked the children in her class,

"If I sold my house, had a big garage sale and gave all my money to the church, would I get into Heaven?"

"No!" the children all answered.

"If I cleaned the church every day, mowed the yard, and kept everything neat and tidy, would I get into Heaven?"

Again the answer was "No!"

"Well", she continued, "then how can I get into Heaven?"

A five-year-old boy shouted out, "You gotta be dead!"» [5, с.15].

У цьому випадку частка "No" замінює речення "No, you wouldn't".

Doctor's Joke

"Doctor!" complained the patient; "I keep seeing spots before my eyes".

The doctor scratched his head. "Why have you come to me? Have you seen an ophthalmologist?"

"No", replied the patient; "just spots" [5, с. 15].

"No, I haven't" скорочується до "No".

Joe: "What's your dog's name?"

Nicole: "King".

Joe: "How big is he?"

Nicole: "King size".

Тут ми маємо справу з вилученням початку речення, тобто його головних членів.

Jordan: "What frog can jump higher than a building?"

Shae: "I don't know".

Jordan: “Any frog. A building can’t jump”.

У цьому випадку спостерігаємо еліпсис присудка.

Mother: “Sam, why do you have pins on your seat belt?”

Sam: “Because they’re safety pins”.

У відповіді підрядне речення передає головну думку, тож немає сенсу використовувати головне речення, повторюючи частину питання.

Joseph: “Every day my uncle goes into the kitchen, and every day he cooks something different. Do you know what he always makes?”

Lisa: “You just said he cooks something different every day”.

Joseph: “Yes, but he always makes a mess” [4, с. 9].

Отже ми бачимо, що відповіді у діалогах даються неповні, завдяки цьому розмова є динамічнішою. Це дозволяє швидше розуміти суть анекдоту.

У стислих текстах також використовуються:

1) метафори («...один із основних тропів поетичного мовлення. В метафорі певні слова та словосполучення розкривають сутність одних явищ та предметів через інші за схожістю та контрастністю» [3, с. 456]):

«“*Dear Nature is the kindest Mother still*” (Byron) the notion Mother arouses in the mind the actions of nursing, — weaning, caring for, etc., whereas the notion Nature does not» [10, с. 34].

«*Disease produces much selfishness. It is so hard for a sick man not to be a scoundrel*» Dr. Johnson [8, с. 33].

«*Love is blind*» [5, с.15].

«*Success is going from failure to failure without loss of enthusiasm*» Winston Churchill [10, с.13].

Mark Twain’s sayings:

«*Clothes make the man. Naked people have little or no influence in society.*

Be careless in your dress if you must, but keep a tidy soul [5, с. 7].

2. Метонімії («(грецьк. *metonimia* – перейменування) різновид тропа, близького до метафори, в якому переноситься значення слів з певних явищ та предметів на інші за суміжністю» [3, с. 457]):

«*As a sword is the worst argument that can be used, so should it be the last*» Byron [7, с. 146].

«*The herd of independent minds*» Harold Rosenberg on the New York intelligentsia [5, с. 13].

«*The opposition occupies the benches in front of you, but the enemy sits behind you*» Winston Churchill [8, с.13].

3. Порівняння («троп, який полягає у поясненні одного предмета через інший, подібний до нього, за допомогою компаративної зв'язки, тобто єднальних сполучників...» [3, с. 561]):

«*Nothing is so exhilarating as to be shot at without results*» [4, с. 5].

«*Other people, as we get to know them, are like strips of metal dipped in acid: they gradually lose their good qualities – and their defects too, at times*» Marcel Proust.

«*In literature, as in love, we are astonished by what is chosen by others*» [5, с.11].

Homer: When I first heard that Marge was joining the police academy, I thought it would be fun and zany, like that movie – Spaceballs. But instead it was dark and disturbing. Like that movie – Police Academy» [4, с. 15].

4. Засоби, які базуються на багатозначності:

а) зевгма («(*грецьк. zeugma* – зв'язок, ярмо) стилістична фігура, яка виникає при об'єднанні однорідних членів, переважно підметів, одним дієслівним присудком, який належить тільки до одного з цих членів» [3, с. 290]):

Dora plunging at once into privileged intimacy and into the middle of the room (B. Shaw).

He died in piece

His wife died first (epitaph) [5, с.5].

б) каламбур, гра слів («(*фр. calembour* – гра слів) – стилістичний прийом, за основу якого правлять омоніми, пароніми, будь-які форми полісемантичності; часто вживається в комічному та сатиричному контекстах...» [3, с. 331]):

“Bow to the board”, said Bumble, Oliver ... seeing no board but the table, fortunately bowed to that (Dickens).

Отак, ми бачимо, що вдале використання різноманітних засобів компресії дає змогу автору створити стислий текст, який привертає увагу читача і виконує притаманну йому функцію.

При аналізі текстів на стилістичному рівні ми впевнились, що найчастіше стислість досягається шляхом еліпсису. В них також використовуються метафори, метонімії, порівняння та засоби, що базуються на багатозначності (зевгми, каламбури). Перспективу

подальшого дослідження ми бачимо у дослідження граматичних засобів створення стислого художнього тексту.

Література

1. Коровкин М. М. Компрессия текста на уровне предложения (на материале английского и немецкого языков) // Лингвистические и методические проблемы преподавания русского языка как неродного. М., 1991. С.97-105.
2. Кожина М. Н. О специфике художественной и научной речи в аспекте функциональной стилистики. Пермь, 1966.
3. Літературознавчий словник-довідник / Под ред. Гром'яка Р. Т. Київ: Академія, 1997. 748 с.
4. English 4U, #2 (26) January 2016. 18 pp.
5. English Learner's Digest, #5 March 2016. 15 pp.
6. Galperin I. R. Stylistics. Moscow: Vyssaya Scola, 1981. 334 pp.
7. Horn Laurence. Economy and Redundancy in Dualistic Model of Natural Language// http://www.yale.edu/linguist/faculty/RTF_version_of_SKY_paper.rtf
8. Marlo Michael. Linguistic economy and evolution // <http://www-personal.unich.edu/~mmarlo>
9. Moeshler J. Economy and Pragmatic Optimality// <http://www.isc.cnrs.fr/moeshler.htm>
10. Schroeder M. Fractals, Chaos, Power Laws: Minutes from an Infinite Paradise. New York: Freeman, 1991. - Pp.33-38

УДК 8. 811.16 + 811.17

Ieva Jankūnaite

BA, Institute of Foreign Languages, Vilnius University

Svetozar Pošćić

Candidate of Science (Philology), Associate Professor, Institute of Foreign Languages, Vilnius University

RUSSIAN SYNTACTIC CALQUES IN LITHUANIAN

Иева Янкунайте

ВА, Институт иностранных языков, Вильнюсский университет

Светозар Поштић

к. филол.н., доцент, Институт иностранных языков, Вильнюсский университет

РОССИЙСКИЕ СИНТАКСИЧЕСКИЕ КАЛЬКИ

В ЛИТВЕ

Ієва Янкунайте

ВА, Інститут іноземних мов, Вільнюський університет

Світозар Поштіч

к. філол. н., доцент, Інститут іноземних мов, Вільнюський університет

РОСІЙСЬКІ СИНТАКСИЧНІ КАЛЬКИ В ЛИТВІ

During the long period of Russian occupation and the Soviet Union, the Lithuanian language was under a strong influence of the Russian language. Since Lithuanian independence in 1991, standards have been set in order to purify the language from the incorrect borrowings. The influence, however, is still obvious, especially in the spoken language. Most obvious calques are found in lexis, but they are also common on the syntactic level. This area has been less researched, so the present work aspires to make an important contribution to the examination of the influence of Russian syntax in Lithuanian. For the purpose of research, comments from two most popular news sites were examined. The reason for choosing comments is their characteristics of the spoken language. The syntactic calques were then classified and the influence of Russian explained.

Key words: Russian, Lithuanian, Calques, Syntax, Influence

В течение длительного периода русской оккупации и Советского Союза литовский язык находился под сильным влиянием русского языка. После независимости Литвы в 1991 году были установлены стандарты, чтобы очистить язык от неправильных заимствований. Однако влияние все еще очевидно, особенно на разговорном языке. Наиболее очевидные calques встречаются в лексике, но они также распространены на синтаксическом уровне. Эта область была менее исследована, поэтому настоящая работа стремится внести важный вклад в изучение влияния синтаксиса русского языка на литовском языке. В целях исследования были рассмотрены комментарии двух наиболее популярных новостных сайтов. Причиной выбора комментариев являются их характеристики разговорного языка. Затем синтаксические кальки были классифицированы и объяснено влияние русского языка.

Ключевые слова: русский, литовский, кальки, синтаксис, влияние

Протягом тривалого періоду російської окупації і Радянського Союзу литовська мова перебувала під сильним впливом російської мови. Після отримання незалежності Литви в 1991 році були прийняті стандарти щодо очищення мови від неправильних запозичень. Проте вплив усе ще має місце особливо у розмовній мові. Найбільш наявні calques спостерігаються в лексиці, але вони також поширюються на синтаксичний рівень. Ця сфера була менш досліджена, тому дане дослідження ставить за мету визначитись у вивченні впливу синтаксису російської мови на литовську мову. З метою дослідження були розглянуті коментарі двох найбільш популярних новинних сайтів. Причиною вибору коментарів є їхня характеристика розмовної мови. Класифіковано синтаксичні кальки та появлено вплив російської мови.

Ключові слова: російська, литовська, кальки, синтаксис, вплив.

INTRODUCTION

Development of a language depends on various cultural, historical and even economic factors throughout its history. The formation of Lithuanian language is not an exception. It has been affected by more powerful and

populous neighbouring countries like Poland and Russia. Russification and polonization have influenced Lithuanian culture to a great extent. Centuries of strong resistance against the influence of dominating cultures, however, helped in saving the language and culture of Lithuania. Nevertheless, the consequences in language related to the assimilation of Slavic people in Lithuania are still felt. The standard language, including such areas as morphology, phonetics, syntax, etc., is affected by the integration of foreign-language speakers and the official use of Russian. As a consequence, there are many Russian calques in Lithuanian such as *ataskaita* (< *отчет*), *saviveikla* (< *самодеятельность*), *užrišti* (< *завязать*), etc. Most of the research in the influence of Russian on Lithuanian was done in the area of lexis. Syntax is a linguistic discipline much less explored in comparison with other fields, even though syntactic calques occupy an important place in the language structure. This work is, therefore, relevant for examining the common problems of a particular language, especially investigating the influence of another language on the syntactic level.

The subject of this paper is syntactic calques of Russian origin in Lithuanian language adopted through various integration processes and used by local people of mostly Slavic ethnicity.

The primary focus of this research is to ascertain what sort of syntactic calques from the Slavic origin are used by Russian or Polish speaking citizens of Lithuania.

The objectives of the paper are as follows:

1. To investigate the historical background of the development of Lithuanian language, provide definitions of terms, their classifications and other important information.
2. To compile a list of comments on various news in the media containing syntactic calques.
3. To categorize the collected samples of the calques describing their peculiarities and frequency.
4. To provide a brief summary generalizing the findings.

THE INFLUENCE OF RUSSIAN

The support or suppression of foreign linguistic influence depends largely on government action. H. F. Schiffman provides several types of language policies that might be classified into two categories: tolerance

and promotion policies. The tolerance policy allows the usage of language or several languages without determining the spheres, time and location. It is further divided into overt policies, which clearly establish the areas where the need for them is real, and covert policies, which do not include a specific language in legislations or other administrative measures. Promotion policies promote the usage of a particular language according to constitutional, administrative guarantees. Promotion policies clearly define the spheres of language usage. As the former policy, it can be covert and overt (Schiffman 2016). In Lithuania, the official document confirming the legal norms of usage of language and its peculiarities in various spheres of life is the State Law of Language (Lit. Valstybinės kalbos įstatymas). This official regulation provides the provisions of language usage in public life of Lithuania. Therefore, it deliberates and ensures the state language protection, control and responsibility for violations of this law.

The interaction between Russian and Lithuanian languages follows the same pattern as other languages in close contact. One of the most common ways in which two languages mix is code-switching, “the practice of alternating between two or more languages or varieties of language in conversation.” (Oxford English Dictionary, 2016). In order to analyze the processes concerning the relationship between several languages it is necessary to describe how languages influence each other. According to Edward Sapir, the act of borrowing the lexicon from another language is considered to be one of the elementary types of language influence. Cultural borrowing might occur in the country first, and thus the name of a particular cultural events or customs appears in the language as well. Sapir emphasizes the close relation of the historical background and linguistic development (Sapir 1921).

Throughout the ages, Lithuanian language has been modified and many changes within concrete linguistic disciplines have occurred. Many of those changes were stimulated by the influence of superior neighbouring countries, Poland and Russia. The strong interrelationship between the languages has led to an obvious influence. Lithuanian is considered to have the strongest relationship, therefore, with the surrounding Slavic languages, especially Russian. Most of the linguistic similarities between Lithuanian and Russian can be observed in two linguistic fields: morphology and syntax (Palionis 1999). In an analysis of the early period of Lithuanian history, professor Poliakovas (2008, 304) states that the majority of citizens of The Grand Duchy of Lithuania were

Slavs, and consequently Russian language of that time became the official language. Poliakovas highlights the fact that the Russian language was widely used until the 17th century in GDL. Polish and Russian contributed to the deterioration of the further development of the Lithuanian language in the period of Tsarist occupation (1772-1917). While Lithuanian language was forbidden, Russian language was spoken every day, and Polish was adapted in the church. This well-known process of language forbiddance made a huge impact on possible language extinction (Jonikas 1952, 23).

During the occupations, a part of Lithuania became a “linguistic mosaic” (Zinkevičius 1996, 317) as four languages were spoken simultaneously: Lithuanian, Russian, Belorussian and Polish. After the Second World War, until the days of Lithuanian independence, Russian had affected Lithuanian in a wide range of spheres, including schools, mass media, radio and television. Russian was called "the second native language" in Lithuania, so the Lithuanian Soviet state was virtually bilingual. This cultural and linguistic intermixture has led to the deterioration of the standard Lithuanian language. After the independence, the language was gradually and slowly restored and finally normalised. The above mentioned processes of russification, polonization and the integration of nations changed the structure of the Lithuanian language, which had to be taught again (Zinkevičius 1996, 318-21).

Today, with the advance of English as the international language of communication, the situation is a little different. An important incentive to learn a foreign language is to create the possibilities to communicate with other countries and people speaking different languages in order to develop economic, cultural or scientific aspect of the nation (Буренина, 2010). It is used as a necessary cultural and communication tool for smaller countries. Usually, one or two languages are chosen for the international business communication in a particular country. Burenina provides several features according to which the language should be considered: the number of speakers of a given language, the number of people who know the language, the relevance of this language within the international context, the wealth of the literature, the economic potential. Considering some of these aspects and statistical data, within the list of multicultural minorities in Lithuania, the second largest group is Russian (6.3%); (the largest group is Polish 6.7%). Such statistical data and language features of the minorities approve the usage and need of the

Russian language in Lithuania (Буренина, 2010). One has to remark here that the percentage of Slavic minorities has sharply declined in the past 25 years, and the main reasons are: people of mixed background declaring themselves as Lithuanians, and Russian-speaking minorities leaving the country to live elsewhere.

TYPES OF CALQUES

Skripochka and Dzagarin distinguish three types of loanwords: In the lexical type, the whole unit or word is borrowed. During the assimilation, the word might change the meaning or the pronunciation. In the morphemic type, the borrowing from another language absorbs only the morphemic structure and meaning of those morphemes. During the assimilation, however, only the meaning can change, but not the pronunciation. Such morphemic borrowing is known as calque. In word-formation, words are borrowed in order to construct the new ones that were not used in the language before. In the spoken language, loanwords might be adapted to the language more easily, and they are more influenced by the etymologic background of the nation. The written language faces some difficulties while adopting the borrowings as their form (meaning and pronunciation) is considered to be more similar to the original (Скрипочка & Джагарян 2016)

Various linguistic dictionaries provide distinctive information about the term “calque” or “loanword”. H. Bussmann describes “calque” as “a French term for a new word modelled after a word in another language” (1996, 151). The appearance of a calque might emerge, first, as an expansion of the original meaning; second, in relation to the newly formed words (neologisms), or, third, by the process of “word-for-word translation.” This term might also be described as a unit created by borrowing the structure of foreign language elements (words or phrases) with the replacement of its material fundament by means of the new language; Therefore, depending on the structural patterns by which the calque is made, three types of calquing (Зализняк, 2016) are distinguished: word, semantic and phraseological. Word-formation or morphological calquing is related to the process of reproducing the morphological structure of the word or phrase. This type of calquing is sometimes connected to the semantic calquing since the word or phrase created by root-for-root translation includes the semantic meaning of the

root as well. A disadvantage of morphemic calquing. is that it might be inaccurate: one of the parts of the calque might be translated by the equivalent of another language, and most of the cases are related to the translation of prefixes, which do not always have an accurate inter-linguistic meaning. Phraseological calques deal with the translation of the idiomatic phrases (Зализняк, 2016).

METHODOLOGY

As the subject of the empirical survey was Russian syntactic calques in Lithuanian language, a particular source for the collection of the material for the analysis had to be found. The problem that appeared while searching for the possible calques in the written language was that people tend to pay more attention to the correctness of the language when writing than when speaking. Comments on the internet were chosen because they are one of the few cases in which the written language reflects the spoken language, mostly because it does not have to conform to grammatical standards. In order to collect as many samples as possible and to obtain comprehensive results providing different types of possible syntactic calques, two most popular Lithuanian news sites were chosen. “Lrytas.lt” and “Delfi.lt” are two daily news sites with the largest circulation and the number of readers in Lithuania.

The material for the analysis was collected by reading the comments and discussions left by the readers after the most important news. Since the analysed calques are of Russian origin, the articles used are those about international problems, especially the ones related to Russia. 129 samples were obtained. The material for this empirical analysis was collected during the period from March 6, 2017 to April 3, 2017. The samples were analysed with reference to the qualitative aspect; some quantitative data are presented as well, though, especially related to the frequency of the calques used. According to the frequency of usage, syntactic calques are grouped and some subgroups were distinguished as well, emphasizing the common usage peculiarities and similarities of meaning. In order to illustrate as many examples as possible, the samples of the calques were given in a table introducing the source (“Lrytas.lt” or “Delfi.lt”). Some of the descriptions and interpretations are provided in the particular sections and some of the possible translations into the Russian language are included. The examples are explained consulting the site of the State

Commission of Lithuanian Language (<http://www.vlkk.lt/>), which provides information related to the usage of particular syntactic constructions in order to ascertain whether some of the calques have been adopted in Lithuanian.

THE EMPIRICAL SURVEY

Out of the 129 comments collected, 72 come from the website “Lrytas.lt”. The list of the comments from “Delfi.lt” accounts for 57 samples. The reason for the difference in the number of comments collected probably lies in the fact that the commenting requirements on the two sites are different. In “Lrytas.lt” leaving a comment is anonymous, while the “Delfi.lt” offers a registration through one's Facebook account, or anonymous commenting. The latter method does not put pressure on using the standard language, since leaving personal information of the commenter, including name and surname obligates one to write as correctly as possible.

Considering the structure of the comments, 15 samples out of 129 (10 from “Delfi” and only 5 from “Lrytas”) contain even several calques within one comment. Most often comments contain two calques. Such common usage of the calques might indicate that the author of the comment is a Russian speaking person. The numbers of the calques used shows that such syntactic constructions are commonly used in Lithuania. According to the 129 comments collected from the Lithuanian news websites “Delfi.lt” and “Lrytas.lt”, several groups containing the calques and their forms can be identified. The seven sections are distinguished according to their similarities, for instance, the possibly borrowed usage of particular cases, prepositions or the structure of the phrases. The most common case found in the comments was the usage of the Lithuanian preposition “ant” (*на*) in several different meanings and usages. The next section provides popular calques “nei prie ko” (*ни при чем*), of which about 15 samples were found. The following sections contain popular syntactic calques as “kada tai” (*когда-то*), “kažko tai” (*кого-то*), “pagal tave gaunasi” (*по твоему получается*) “paklausti pas” (*спросить у*), “kas link” (*что касается*), and etc. All these sections are represented and described in the following part and possible translations into Russian are suggested as well.

THE CALQUES WITH THE PREPOSITION "ANT"

Syntactic calques containing the preposition “ant” (Russian equivalent is “на”) were found in 25 of the collected samples. As these calques contain several common peculiarities, including the meaning, they might be divided into the following subgroups: the syntactic calque “Ant kiek/ant tiek”, showing how much something is. This type of calque has almost exact equivalent in Russian language “настолько/насколько”. The samples from the comments are found in the table below:

Table 1.

Samples of “ant kiek/ant tiek”

Lrytas.lt	Delfi.lt
Ant kiek zemas lygis. Tegu ir toliau boruzeles daina dainuoja, bet pries tai figura susitvarko.	Dauguma lietuviu ant tiek degradavo, kad viska tik per euriuku prizme mato.
kai paskaitau komentarus iš karto ima tąsyti vemti, ant kiek negalvojanti ir supuvusi pilkoji masė, be lašelio smegenų.	...kur atlyginimai ant tiek mazi, kad viskas isleidziama maistui ir sildymui...
Ant kiek reikejo daugumai tautieciu nusibost temai su karu su Rusija, Rusija zlugus toi-toi,rytoi-kad kiekviena straipsni apie Rusija dabar skaitome...	Prokurorai, teisėjai tiek savarankiški, niekieno nekontroliuojami,kad daro, ką nori ar nieko nedaro.

Twenty five samples containing this phrase were found. This type of calque should not be used in standard Lithuanian language, and it is included into the list of major mistakes of Lithuanian language. According to the State Commission of the Lithuanian Language (2003-2015). this type of calque is considered an incorrectly translated construction. Looking at the table, all the samples are related to the meaning of how much (high, low, big, etc.) something is, and for example, the first sample: “Ant kiek zemas lygis” (possible translation into Russian might be: “настолько низкий уровень”). The only difference in this type of constructions is that Lithuanian language separates the prefix and the root “на” and “столько” or “сколько”. Therefore, the last example from the table does not have the first part: *teisėjai tiek savarankiški*, but the meaning is the same as in the first one. The translations prove the fact that the phrases are calques.

The next group of syntactic calques using the preposition “ant” accounts for four samples out of 25. In this case the meaning is related to earning something and mostly the verb used is “to work” (Lit. – “dirbti”).

Table 2.

Samples of “dirbti ant”/“uždirbti ant”.

Lrytas.lt	Delfi.lt
kam kelti atlyginimus kad zmogui nesveika net normalu maista valvyt. jie nusprende kad ant kruopu uzdirbame pakankamai.	Vilniuj prie mokyklu stovi naujausios masinos (turbus ant ju jau mokiniai uzsidirbo)
as iki siol pamenu, kai pries 7 metus Kauno klinikose, mano mazius nakties metu labai reke, ir paskambinusi pagalbos telefonu, sesutes pikti zodziai: "as dirbu viena ant keliu aukstu...	kur atlyginimai ant tiek mazi, kad viskas isleidziama maistui ir sildymui (oligopolijom ir monopolijom), kur kas antras zmogus ir dirba ant tu oligopoliju kasininku ir apsauginiu uz MMA.

The first two samples from the table illustrate the meaning of the calque to earn something or to earn money for something. (Lit. - “*uždirbti pinigų kam*”). However, in the spoken language the tendency arises to use the phrase “*uždirbti ant*”, which is directly influenced by the Russian language: the equivalent would be “*заработать на*“. The last sample “*dirba ant tu oligopoliju kasininku ir apsauginiu uz MMA*“, provides the same structure as the examples described above; however, the meaning of this particular phrase is to work for somebody/something (Lit, - “*dirbti kam*”). Moreover, the second sample has a completely different meaning expressed by the same verb “*dirbti*”. The meaning of this sentence is “*to work over several floors*” (Lit. – *dirbti per kelis aukštus*). The Russian phrase “*работать на несколько этажей*” most likely influenced the Lithuanian spoken language as the structure is the same in Lithuanian language: “*dirbti ant kelių aukštų*“.

Another smaller group of calques found on both „Delfi.lt“ and „Lrytas.lt“ websites is used to introduce the place. The number of calques collected accounts for only two samples.

Table 3.

Samples of the preposition “ant” indicating the place.

Lrytas.lt	Delfi.lt
nieko tokio, pora menesiu ir cigonai pasims ta Audi ant autostrados su mazu musimu...	Na ir prokurorai, teisėjai ant Lietuvos. Kur žiūri ponja Grybauskaitė?

In both examples provided in the table, the preposition “*ant*” is used to indicate the place of an action, for instance: “*cigonai pasims ta Audi ant autostrados...*”. The article in “Lrytas.lt” is about a car theft. The comment contains many stylistic mistakes (for instance, in this case, the verb is not correct), and the possible Russian translation for this phrase

would be: “*цыгане возьмут это Ауди на автостраде...*”. In Russian language the preposition “*на*” is one of the elements indicating the place of an action and the noun “*автострада*” is used right next to this preposition. The State Commission of the Lithuanian Language (2003-2015) states that the preposition “*ant*” should not be used to express a place while specifying not the surface but an inward action. So, the language of the commenter is probably influenced by this syntactic structure of the Russian language.

The preposition “*ant*” is used in the comments to express the quantity of something. Both such samples were taken from “*Lrytas.lt*”. The results are in the table below:

Table 4.

Samples of the preposition “*ant*” to express the quantity

Delfi.lt
Mane jie. Jau nuskausmino praeitą pirmadienį ant 86 euru.
mano tevyne vagis ant vagies.

The two samples from the table above illustrate the quantity of something. The first example holds the idea that somebody -- probably the commenter -- was fined 86 euros. The Russian translation of this particular syntactic phrase would be: “*Уже наказали на 86 евро*”. In this case, the preposition “*ant*” serves to specify the amount of the fine. The second sentence expresses the meaning “*huge amount of something*”, since the phrase “*vagis ant vagies*” illustrates the part of Russian proverb “*Вор на воре сидит, вором погоняет*”, (Большой словарь русских пословиц, 2010), which means that a particular place is full of such thieves. Such example illustrates the fact that even proverbs can be used as the basis for syntactic calques in Lithuanian language.

The following group of the syntactic calques including the preposition “*ant*” is commonly used to express the status i.e. being on something that is not tangible. Such type of samples account for three comments found in the media. All of the samples were collected from the “*Lrytas.lt*”.

Table 5.

Samples of the calques illustrating the status of somebody

Lrytas.lt
Taip, kad visa tragedija bei jos aukos-ant valstybes sazines...
Sėdi ant valstybės išlaikymo, savo "kūrybai" gauna milijonus iš biudžeto (visų mokesčių

mokėtojų pinigų), bet vis nepatenkinti gyvenimu.

Daug žmonių yra ant nervinės ribos, kai namiskiai tiek daeda, kad vieniems patiems norisi nusizudyti, o kitiems namiskius issaudyti.

In the examples from the table, the first two sentences illustrate a state (condition) that is not tangible. The meaning is related to the mental status of somebody, in this particular sentence “the tragedy and all the victims should lay on the conscience of the state” (Lit. – “ant valstybės sąžinės”). The Russian translation of this phrase shows the similarity to the calque: “на совести государства”. The second sample is also related to the mental status, i.e. neurological problems. The last example illustrates the different meaning at some point, as it is related to the material help from the state. In Lithuanian language the genitive case of the noun should be used: “išlaikomas valstybės”, indicating that the Russian version of this phrase has influenced the Lithuanian one. The Russian calque “сидеть на государственном обеспечении” has the non-formal Lithuanian equivalent “sėdėti ant valstybės išlaikymo”.

The next three syntactic calques found in the comments are related to the emotional status of a person.

Table 6.

Samples of the calques indicating the negative emotions

Lrytas.lt	Delfi.lt
o man pikta ant „tokiu patriotu“, kurie dirba svetur, aiskina mums, kaip gyventi, o ju tevams mes is savo mokesciu mokame pencijas.	man nusispjauti ant tos politikos, o kad aš galėčiau pati ir mano patys artimiausi žmonės ten gyventi, net negalvočiau kad gyvenau kada tai LT, būtų tik kaip blogas sapnas....
kodel mes susireiskminam ant Nepriklausomybės Akto originalo lietuvių kalba?	
Pavarde lygtai Sakalauskas buvo, tai cia gali buti kazkas panasaus psichologiskai, gal tevai buvo ant jo labai uzsedę.	

The sentences 1, 3 and 4 deal with negative emotions or attitude, especially with anger. In the sentence “o man pikta ant „tokiu patriotu“, kurie dirba svetur...”, the author expresses his/her anger for the patriots of his country living abroad. The Russian phrase “а мне зло на таких напругомов...” looks identical, as well as all the other examples: “man nusispjauti ant tos politikos” (4) (Russian – “мне наплевать на эту политику”).

The following group of the calques found in “Lrytas.lt” expresses the action which is directed against somebody. The first example indicates action considered to be an attack against somebody: “*jis pakele ranka ant svento zmogaus*”. The Russian version of this syntactic construction is quite the same: “*Он поднял руку на святого человека*”.

Table 7.

Samples of the calques expressing the directed action against somebody

Lrytas.lt
jis pakele ranka ant svento zmogaus, MAMOS!!!
Nezinau apie koki suni kalbam, bet kai auginau rytu europos avigani, tai galiu pasakyt kad pirmu uzejimu ant zmogaus jis ji partrenkia ant zemes ir daro ka nori su zmogum.

The second example from the table using the preposition “ant” also expresses the action of the attack, i.e. the attack of the dog. As in some of the previous comments, this one is also stylistically incorrect, as in Lithuanian language the equivalent of the verb “to attack” is “*pulti*”. According to the State Commission of the Lithuanian Language (2003-2015), the syntactic structure including the preposition “*ant*” in order to express the object should not be used next to the verb “*pulti*”. In Russian language the same phrase is “*нападать на*”, so the influence is obvious.

The last group of the syntactic calques including the preposition “ant” consists of two calques providing other meanings. Both of the samples provided in the table below were collected from “Delfi.lt”.

Table 8.

Samples of the calques with other meanings.

Delfi.lt
Vagys ant giminaiciu deklaruoja turta, tai ne tik atsiima, bet ir „kompencijas“ prisiteisia. Juk raše kaip konfiskavo iš narkotiku prekybos pirktą ant puseserės prabangų automobilį, nes juo galimai kvaišalus vežiojo ir panašiai...
jau dabar atlyginimas 1220 ant popieriaus, kaip neužteko pinigų taip ir neužtenka...

The first sentence introduces the action of possessing or using something on somebody’s behalf. For instance, the phrase “*pirktą ant puseserės automobilį*” can be translated as “*купленный на двоюродной сестре автомобиль*”. Another similar situation is expressed in this sample, meaning “to declare the property on somebody’s name”. The second sentence is a commonly used phrase for expressing the amount of money (gross/net salary). The Russian phrase to describe this phenomenon is “*на бумаге*” and the Lithuanian one has the identical translation “*ant*”.

popieriaus”. The State Commission of the Lithuanian Language (2003-2015) states that in this particular structure and meaning locative case should be used.

Considering the analysis of all of the eight groups of the syntactic calques with the preposition „ant“, a number of different structural peculiarities can be noticed. Therefore, the meaning of each of the group varies as well.

THE CALQUES WITH THE PREPOSITION "PRIE"

The possible calques from the Russian language including the preposition “prie” (Rus. - при) account for 15 cases found in the media. This type of calque can be classified into two categories. The most common phrase influenced by the Russian language is “*prie ko*” or “*prie to*”. The meaning of this particular structure is to express the dissatisfaction or disapproval of something. Ten samples out of 15 belong to this particular group. As many of them illustrate the same meaning and structure, only four examples are provided in the table.

Table 9.

Samples of syntactic calques with “prie ko”

Lrytas.lt	Delfi.lt
Niekas nepasikeitė nuo sovietmečio ir tas sovietmetis čia nei prie ko-valdžia ir pinigai visais laikais viską gali.	Malinauskas čia nè prie ko, jis viską daro teisėtai, visi raštai surašyti be gramatinių ar stiliaus klaidų...
Prie ko čia Lietuva? Atsargiau su antraštėmis!	Prie ko čia tautybė?

The syntactic calques “*čia nei prie ko*” in the first and third example express a disapproval of particular facts. They describe the situation when somebody is being judged or justified (the Soviet period in the first sentence and the surname of the politician Malinauskas in the third example). The disapproval is expressed in this type of calques by using the particle “*nei*”. In Russian this particular phrase has the identical equivalent “*тут ни при чем*” and this translation, therefore, serves as a proof of the calquing. Another common structure of the phrase analyzed is a question, as in the second and fourth example: “*prie ko čia?*” (Rus. – “*при чем тут...?*”). By this interrogative construction, the dissatisfaction about something or somebody is expressed. These calques are also found on the list of the major mistakes of Lithuanian language by the State Commission of Lithuanian Language (2017).

The preposition “*prie*” is also used in the comments to describe the conditions of the action (The State Commission of the Lithuanian language, 2003-2015). Five examples related to this statement were collected and only three of them are provided in the table below:

Table 10.

Samples of the calques with the preposition “*prie*”

Lrytas.lt	Delfi.lt
ziurekit, galvokit jauni vaikinai kai paliekat savo atžalas, kaip sunku augti prie patėvio.	Taigi prie Gorbačiovo taip buvo.
Prie bet kokio nudegimo vaikus reiktu vezti i ligonine.	

All of the examples given above express the same meaning and describe the conditions of a particular situation or action (“*augti prie patėvio*”). The third example, however, is necessary to emphasize as it is a commonly used calque in Lithuania in both spoken and written language, and especially by older people. The appearance of this linguistic phenomenon is related to the comparison of the previous (Soviet) and contemporary political or economic situations in the country. “*Prie Gorbačiovo taip buvo*” has the equivalent in Russian language “*ну Горбачеве так было*”. In standard Lithuanian language this phrase should be used without the preposition “*prie*”: *Gorbačiovo laikais*.

This particular section with the calques used with the preposition “*prie*” introduce several different meanings. The most common structure of the calque with the structure “*prie ko*” is interrogative. Among the linguistic features analyzed, the most common calques used in Lithuania are used to describe the conditions of the action or situation.

THE CALQUES WITH THE PREPOSITION “*PAS*”

The third common preposition used within the construction of the syntactic calques is “*pas*”. Twelve comments from the list of 129 contain this particular preposition. According to the meaning, this section can be divided into three groups.

The first group of the calques has only two examples and the main peculiarity of them is the verb “*to ask*” (Lit. - “*klausti*”). The Russian

equivalent of the phrase “*klausti pas tuos*” proves the possibility of the calquing: “*Спросить у тех*”.

Table 11.

Samples of the calques “*klausti pas*”

Lrytas.lt	Delfi.lt
Kadangi aš "nieko nesuprantu", tai noriu paklausti pas tautiečius.	Noriečiau paklausti pas tuos žurnaliukscius kodel jie neparaso apie tai kad Potrosenka atsisake isileisti JT policijos padalinius???

According to the State Commission of Lithuanian Language (2003-2015), the preposition “*pas*” should not be used next to the verb “*klausti*” in order to express the addressee of the action. In the Lithuanian language, the suggested construction of this phrase is the verb and the genitive case form of the noun “*klausti ko*”.

Another group of the calques could be considered one of the most common, since nine samples were collected. The preposition “*pas*” included into the construction of the syntactic phrase holds the meaning of possession or ownership of something.

Table 12.

Samples of the calques with the preposition “*pas*”

Lrytas.lt	Delfi.lt
...jis juk sieke kazka gyvenime pasiekti pas ji buvo tikslas,bet..jeigu kazkas nepasiseke ir vel jis buvo artimuju kazkoku budu pazeistas ar pazemintas...	Cha cha pirma karta pagavo kitus vagis, o ne juos, pas pacius manau ne maziau makliu, tik mastai manau truputi mazesni.
Ar ginklas pas ji tas pats, kuriuo nužudyti, nepasakė ar jo rankos ir rūbai turi parako žymių.	pas tave tikrai yra max 10% proto!

The second example is the one which illustrates the possession of a tangible property, i.e. the gun. The phrase “*ginklas pas ji*” (Rus. – “*оружие у него*”) is considered incorrect in Lithuanian language, so the syntactic calque is evident in this particular, commonly used phrase. All the other examples contain intangible possession, a goal in the first example, something illegal in the third, or even intelligence. All of the examples illustrate the same construction of the phrase, and the only difference between them is the object possessed.

According to the State Commission of the Lithuanian language (2003-2015) the construction containing the preposition “*pas*” should not be used

in order to express the addressee of the action. The construction “*tartis pas valdininką kabinete*” emphasizes the place of the action but not the addressee, but, according to the meaning of this sentence, the emphasis is on the official whom somebody is consulting. This particular syntactic construction is influenced by the Russian language and the equivalent “*советоваться в кабинете у должностного лица*” is almost identical, except for the word order.

Table 13.

Samples of the calques with the preposition “pas”

Delfi.lt
...kai mediena parduodama ne aukcione internetu, o tik išskirtiniams klientams be aukciono, "tariantis" pas valdininką kabinete, kaip dabar vyksta Latvijoje.

These syntactic constructions containing the preposition "pas" are most frequently used in order to express the possession of something. All of the calques analyzed in this section are considered inapplicable in standard Lithuanian language.

THE CALQUES WITH THE PREPOSITION "PAGAL"

The preposition “pagal” used to express the opinion or attitude of somebody is used in seven comments. All of the samples collected contain the same structure and, for this reason, only several illustrating sentences are provided. This construction of the calques has the equivalent in Russian language “*по твоему получается*” (Lit. – “*pagal tavo gaunasi*”) as in the first example. In most of the cases the pronouns are used after the preposition “pagal” and in the third example a noun is used. Such syntactic constructions are considered calques and equivalents prove calquing.

Table 14.

Samples of the calques with the preposition “pagal”

Lrytas.lt	Delfi.lt
tai pagal tavo gaunsi tai pkađ kiekvienam veikejui kuriam kazkas pasirode bega iskart i visas tarnybas ir liepia istirti.	pagal autoriu tik grižimas prie santykiu su amžiniais okupantais rusija, gali padėti Ukrainai.
pagal mane, tai, "nepriklausomi" nebegauna atsiriekti pyrago dalies ir visa problema, o šaukia, kad visai šaliai "kapiec".Nieko...	

THE CALQUES WITH DIFFERENT PARTS OF SPEECH AND PARTICLES

The calques containing different parts of speech and the particle “tai” are a common phenomenon in the spoken and the written Lithuanian language. Eight samples of calques were found in the comments on the news sites. Adverbs, pronouns and adjectives are most commonly used within the syntactic calques constructions.

Table 15.

Samples of the calques with different parts of speech.

Lrytas.lt	Delfi.lt
Kazka tai prisimenu. Lygtai ji Ispanijoje "dirbo" tam tikra darba.	Jo, kates nekokia nuotaika medyje jiems,matomai, buvo svarbesne uz kazkokio tai emigranto koja.
Jau geriau tegul 1 Bugatti Veyron perka, negu kažkiek ten tokių audi. Negaila.	...o kad aš galėčiau pati ir mano patys artimiausi žmonės ten gyventi,net negalvočiau kad gyvenau kada tai LT,būtų tik kaip blogas sapnas...
Nepritariu nuomonei, kad jis toks gimė su psichikos sutrikimais, sindromais kokiais tai.	na dar yra toks svedas su lt pilietybe, kuris taip pat net neslepia kad yra prisidejes buk tai prie zmonių zudymo ar tai zudiku rengimo ukrainoje...
Nežinau kokie ten pas mus istorikai, bet pas MUS BORMALUS!	
Nesupratau as cia kazko tais?	

Most of these examples use the construction of a pronoun and a particle. All the constructions are taken from the Russian language according to the State Commission of the Lithuanian language (2003–2015); it is considered an inadequately translated expression and it indicates the Russian origin: “*чего-то*”, “*что-то*”, “*какого-то*”. The only difference is that in Lithuanian language the hyphen is not used and the words are separated: “*kažką tai*”, “*kažko tai*”, “*kažkokio tai*”. The next part of speech used in such type of calques is the adverb. The structure is the same as in the previous samples, but another particle appears; “*ten*” (Rus. – “*там*”) has the same meaning as the particle “tai”. Both particle are commonly used in Russian language, however, “ten” is used more often in the spoken language.. Some of the adjectives might be noticed as well, as in the third and fourth example. Finally, another interesting construction was found “*būk tai*”. This phrase is considered to be the modal word which represents the meaning “maybe” “like” (Lit. – “tarsi”). The equivalent in Russian would be “*быдмо*”. The structure described in this section is commonly used in Russian language and it is

included in the list of major mistakes of Lithuanian language and should not be used in standard Lithuanian.

CALQUES USED IN LOCATIVE CASE

Syntactic locative case constructions can also be considered syntactic calques from Russian language used in non-standard Lithuanian. Such calques found in the comments account for six samples and the comprehensive description of them is provided on the site of the State Commission of the Lithuanian Language. According to linguists, such constructions are incorrect in standard Lithuanian. Four of the examples are provided in the table below:

Table 16.

Samples of the calques used in locative case

Lrytas.lt	Delfi.lt
Visa problema slaviskoje pavardeje?	Kazkur skaiciau, kad pradzioje zudiku itare esant Putina, taciau tas pasirodo turi alibi - tuo metu padeginejo saudmenu sandelius ;
Jų įtakoje gal susimąstys ir ta susitaikėliška tautos dalis - juk kiek galima mudyti mele?	Juokingiausia tame, kad Lietuvos portalo redakcija ima medžiagas šiam straipsniui iš rusų valdžios oficialiai remiamo tinklapio, kurio paskirtis yra pateikti Rusijos piliečiams užsienio spaudos straipsnius.

The Commission states that the locative case should not be used in order to express the state, condition or features of something. This linguistic phenomenon is also influenced by the Russian language, as the phrases “*pradžioje*”, “*tame*”, etc. are used in locative case. For instance: “*в начале*”, “*самое смешное в том*”. So, another syntactic calque used in Lithuanian language expresses the meaning of the causes of the state or condition. The second example from the table illustrates this particular meaning: “*Jų įtakoje gal susimąstys*”.

OTHER CALQUES

Within the number of the syntactic calques found on the media, several individual or rarely appearing cases were collected.

Table 17.

Samples of other syntactic calques

Lrytas.lt	Delfi.lt
Kas link Holmsa tai dokumentalistas ir ką čia?	Lietuvoje vis daromos pensijų reformos ir to pasekoje tik blogėja pensininkų situacija...
prilygsta geriamam vandeniui, dabar vėl kažka rašo ir galvoju kad po poros dienų parašys ryšium su tuo kad vanduo būtų švarus reikia pakelti kainą	gretuose KASP kariai net gauna atlyginimus kad padeda ZUDYTIS BROLIAMS ukarjiniems ir rusams TARP SAVES
O tas, kas puola reklamuotis, kaip taisyklė greit išsiskiria.	

The calques provided in the table above contain well known examples that can be heard in spoken language, especially by older generations or Russian speaking people. Considering the number of calques found, the most commonly used is “*to pasekoje*”. This phrase has the equivalent in Russian language “*в последствии того*”. Although the word order is not identical in both languages, the meaning is the same, and this phrase might be considered a calque. The frequent phrases such as “*kas link*” and “*ryšium su tuo*” account for two samples of each one found. The latter should not be used to describe the basis for some actions, but according to the State Commission of Lithuanian language (2005-2013), it can be used in some official language situations. The equivalents for both of the phrases are almost identical: “*что касается*” and “*в связи с тем*”. Finally, the rarest syntactic calques found in the media are “*kaip taisyklė*” which has the equivalent in Russian “*как правила*” and “*tarp savęs*” (Rus. – “*между собой*”). All these syntactic calques are rarely used in the comments on the news sites, but some of them tend to appear in spoken language.

MORE POSSIBLE INDIVIDUAL CALQUES AND LEXICAL CALQUES

After analyzing the comments found on both sites “Lrytas.lt” and “Delfi.lt” several syntactic calques constructions were noticed. One such example is the following sentence: “*Na, as dirbu apsaugoj Londone, alga 11.80 i valanda...*”. “*Alga 11.80 i valanda*” has the equivalent in Russian language “*зарплата 11.80 в час*”. Another similar phrase “*i sveikata*” (Rus. – “*на здоровье*”) according to the identical translation might be

considered a Russian calque as well. The third example “*ne visai į temą*” is a well-known phrase used in spoken Lithuanian language and sometimes appearing in Russian form “*не в тему*”. The following phrase illustrates the calquing of the word order in the sentence: “*pora dienu atgal*” and this particular word order is influenced by the Russian language “*несколько дней назад*”. The next example is related to the usage of cases influenced by the Russian language, for instance, “*mažiau 1 procento rinkėjų*” (Rus. – “*меньше 1 процента избирателей*”). Such syntactic construction containing numerals should not be used in genitive case form (The State Commission of Lithuanian Language, 2003-2015). Finally, one idiom was found: “*vidury baltos dienos*”. According to the Commission, this is considered a calque of Russian origin, and the translation would be: “*среди белого дня*”. Such examples were found in individual cases, but the fact of the calquing is evident considering the identical translations into the Russian language.

Even though the subject of this thesis is syntactic calques, some words borrowed from the Russian language were also found in the comments. Some of them are used several times, and such frequency shows that words of Russian origin are commonly used in Lithuanian language. The most common one is “*sekantis*” (Rus. – “*следующий*”), which appears seven times. Less commonly used is “*gerbūvis*” (Rus. – “*благосостояние*”) and “*tipo*” (Rus. – “*типа*”); the latter is commonly used word used in Lithuanian jargon, but only four such cases were found. Other words include “*nekurie*” (Rus. – “*некоторые*”), “*pakol*” (Rus. – “*пока*”), “*gaunasi*” (Rus. – “*получается*”), “*vat*” (Rus. – “*вот*”), “*vienok*” (Rus. – “*однако*”). Two Russian words used in the comments have the original form with some Lithuanian affixes added. The verb “*Apsiženią*” (Rus. – “*женится*”) has the prefix “-ap”, while another example is exactly in the same form as the Russian one “*davai*” (Rus. – “*давай*”). Finally, one phrase influenced by the Russian language “*apvalią parą*” was noticed in the comment, with the Russian equivalent “*круглые сутки*” illustrating the existence of a calque. Also, many verbs contain the prefix “-da” appear, and they are of Russian origin, adapted to the non-standard spoken Lithuanian language. Such verbs were found in 19 comments. These words are considered calques, and according to their frequency the tendency to use them is obvious.

CONCLUSIONS. Considering the comprehensive analysis of the peculiarities in meaning and frequency of the usage of syntactic calques,

the following can be concluded: According to the list of the samples, the number of them differs. The majority of the calques were found in “Lrytas.lt” and the reason might be the anonymous commenting requirements. Considering the structure of the comments analyzed, a part of the samples contains more than one syntactic calque, of which some are of a different type and others are similar. One of the comments contains even four syntactic calques, which indicates the fact that the commenter might be a Russian speaking person.

After the analysis of the calquing phenomenon, seven major groups were distinguished according to the frequency: The most commonly used syntactic calque contains the preposition “ant”. Considering the meaning of these syntactic constructions, the calques are subdivided into eight smaller groups and the most frequent one uses the structure “*ant kiek/ant tiek*”. Another group of the common syntactic calques use the preposition “prie” and the greatest part of them are in interrogative form. Two different meanings were distinguished in the usage of these particular calques. The usage of the preposition “pas” is common enough to be presented into a separate section. All of the syntactic calques are considered inapplicable in standard Lithuanian language. The calques containing the preposition “pagal” are used in most cases in order to express attitude or opinion of somebody.

Syntactic calques are used with different parts of speech. According to the frequency, the most commonly used parts of speech are adverbs, adjectives and pronouns. The tendency appears in usage of syntactic constructions in locative case, which is influenced by the Russian language.

More well-known calques were found in the whole list of the comments compiled. All these syntactic calques are rarely used in the comments on the news sites; however some of them tend to appear in the spoken language. More individual calques were found while reading the comments. They are not considered very common, but the translations provided indicate a relationship with Russian language.

All things considered, it can be said that Russian syntactic calques are commonly used in Lithuanian language. Such tendency might reflect the historical background of the Lithuanian language, and the consequences of the interaction with Slavic nations are obvious. Therefore, the idea of the analysis of the spoken language provided in the written form, i.e. in comments, could serve as the basis for further research, since the language

found on the internet contains many mistakes and borrowings from other languages.

REFERENCES

- Буренина, Л. М., (2010). Некоторые тенденции в изменении социальной значимости русского языка в Литве. Available at: http://www.philol.msu.ru/~rlc2010/abstracts/rlc2010_abstracts_sec18.pdf. [accessed: 05.12.2016].
- Bussmann, H., Trauth, G., Kazzazi, K., & Bussmann, H. (1996). Routledge dictionary of language and linguistics. London: Routledge.
- English Oxford Living Dictionaries. (2016) Code-switching. Available at: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/us/code-switching>. [Accessed: 18.12.2016]
- Jonikas, P. (1952). *Lietuvių kalbos istorija*. Chicago: Terra.
- Palionis, J. (1999). *Kalbos mokslo pradmenys*. Vilnius: Jandrija.
- Poliakovas, O. (2008). *Pasaulis ir lietuvių kalba indoeuropiečių ir lietuvių kalbų giminyse*. Vilnius: Enciklopedija.
- Sapir, E. (1921). *Language: an introduction to the study of speech*. Available at: <http://www.bartleby.com/186/9.html>. [Accessed: 18.12.2016]
- Schiffman H. F. (2016) *Language Policy Theory: Types of Linguistic Minority Rights*. Available at: <http://ccat.sas.upenn.edu/~haroldfs/540/theory/lgpoltlr.html>. [accessed: 30.11.2016].
- Скрипочка, Л. & Джагарян, М. В. (2016), *Лингвистические заимствования как один из аспектов межкультурной коммуникации*. Available at: https://pglu.ru/upload/iblock/c58/uch_2011_iii_00012.pdf. [Accessed: 02.12.2016]
- Valstybinės kalbos įstatymas (1993). Available at: https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.0B0253BB424C/TAIS_170492. [accessed: 27.11.2016].
- Зализняк, А., Калька (2016). *Files.school-collection.edu.ru*. Available at: <http://files.school-collection.edu.ru/dlrstore/bc3cb9ce-6ae3-1872-250b-c0ce5d975854/1008270A.htm>. [Accessed: 03.12.2016].
- Zinkevičius, Z. (1996). *The history of the Lithuanian language*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

ADDITIONAL SOURCES

- Lietuvių kalbos komisija (2003-2015). *Ar taisyklingas sakinytis „Ant kiek išaugo kainos, ant tiek atlyginimai tikrai nepadidės“?* Available at: <http://www.vlkk.lt/konsultacijos/72-ant-kiek-ant-tiek>. [Accessed: 01.04.2017].
- Lietuvių kalbos komisija (2003-2015). *Kokios didžiosios prielinksnio „ant“ vartojimo klaidos?* Available at: <http://www.vlkk.lt/konsultacijos/73-ant>. [Accessed: 01.04.2017].
- Lietuvių kalbos komisija (2003-2015). *Ar taisyklingas žodžių junginys „pulti ant“?* Available at: <http://www.vlkk.lt/konsultacijos/6602-pulti-ant>. [Accessed: 01.04.2017].
- Lietuvių kalbos komisija (2003-2015). *„Informaciją perskaitysite kortelėje“ ar „ant kortelės“?* Available at: <http://www.vlkk.lt/konsultacijos/3667-ant-korteles>. [Accessed: 05.04.2017].
- Lietuvių kalbos komisija (2003-2015). *Ar taisyklinga sakyti „prie ko čia?“ ar „ne prie ko“?* Available at: <http://www.vlkk.lt/konsultacijos/2396-prie-ko>. [Accessed: 03.04.2017].

Lietuvių kalbos komisija (2003-2015). Kokios prielinksnio „prie“ didžiosios vartojimo klaidos? Available at: <http://www.vlkk.lt/konsultacijos/2393-prie>. [Accessed: 03.04.2017].

Lietuvių kalbos komisija (2003-2015). Kodėl nevertotinas prielinksninis junginys „klausti pas ką“? Available at: <http://www.vlkk.lt/konsultacijos/1438-klausti-pas-ka>. [Accessed: 03.04.2017].

Lietuvių kalbos komisija (2003-2015). Kokios didžiosios prielinksnio „pas“ vartojimo klaidos? Available at: <http://www.vlkk.lt/konsultacijos/2110-pas>. [Accessed: 03.04.2017].

Lietuvių kalbos komisija (2003-2015). Ar vartotini pasakymai „kažkur tai“, „kažkada tai“ ir pan.? Available at: <http://www.vlkk.lt/konsultacijos/1386-kazkur-tai-buk-tai-lyg-tai>. [Accessed: 01.04.2017].

Lietuvių kalbos komisija (2003-2015). Linksnių vartojimo klaidos. Available at: <http://www.vlkk.lt/aktualiausios-temos/didziosios-klaidos/linksniu-vartojimo>. [Accessed: 07.04.2017].

Lietuvių kalbos komisija (2003-2015). Ar taisyklingas sakiny: „Parašyk ne mažiau penkių puslapių“? Available at: <http://www.vlkk.lt/konsultacijos/1737-ne-maziau-ko>. [Accessed: 07.04.2017].

Lietuvių kalbos komisija (2003-2015). Ar vartotinas frazeologizmas „vidury baltos dienos“? Available at: <http://www.vlkk.lt/konsultacijos/9088-vidury-baltos-dienos>. [Accessed: 09.04.2017].

Мокиенко, В. М., Никитина, Т. Г., Николаева, Е. К., (2010). Большой словарь русских пословиц. Москва: Олма медиа групп.

УДК 811.161'373.2

аспирантка Падура С. А.

Дніпровський національний університет імені О. Гончара
КОГНИТИВНИЙ ПОДХІД К ИЗУЧЕНИЮ АНТРОПОНИМОВ

аспірантка Падура С. А.

Дніпровський національний університет імені О. Гончара, Україна
КОГНІТИВНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ АНТРОПОНІМІВ

graduate student Padura S. A.

Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine
COGNITIVE APPROACH TO STUDY OF ANTHRONYMS

В данной статье рассмотрены проблемы анализа лингвокогнитивного и лингвокультурного подхода к изучению антропонимикона наименований творческих коллективов (далее НТК) на материале русского языка. Рассматриваются вопросы, связанные не только с когнитивным и культурным подходами, но и концепт, как единица концептосферы на основе изучения когнитивной лингвистики. В данном научном исследовании иллюстрируются примеры анализа лингвокогнитивного и лингвокультурного подходов, а также концепт, как проявление ментальной ассоциации. Теоретическая база данной научной статьи представлена научными работами, в которых изучаются такие темы как «Антропонимика», «Когнитивный подход», «Понятие о концепте». Актуальность

исследования обусловливается необходимостью проведения дополнительных исследований НТК. Новизна данного научного исследования состоит в определении направления изучения НТК с точки зрения когнитивного подхода, детальном изучении поставленных задач. Цель данной статьи – исследовать когнитивные процессы, сделать выводы о типах ментальных репрезентаций в сознании человека.

Ключевые слова: когнитивный подход, лингвокультурный подход, концепт, концептосфера, номинация творческих коллективов, антропонимика.

У даній статті розглянуті проблеми аналізу лінгвокогнітивного та лінгвокультурного підходу до вивчення антропонімікона найменувань творчих колективів (далі НТК) на матеріалі російської мови. Розглядаються питання, пов'язані не тільки з когнітивним і культурним підходами, але і концепт, як одиниця концептосфери на основі вивчення когнітивної лінгвістики. В даному науковому дослідженні ілюструються приклади аналізу лінгвокогнітивного та лінгвокультурного підходів, а також концепт, як прояв ментальної асоціації. Теоретична база даної наукової статті представлена науковими роботами, в яких вивчаються такі теми як «Антропоніміка», «Когнітивний підхід», «Поняття про концепт». Актуальність дослідження обумовлюється необхідністю проведення додаткових досліджень НТК. Новизна даного наукового дослідження полягає у визначенні напрямку вивчення НТК з точки зору когнітивного підходу, детальному вивченні поставлених завдань. Мета даної статті - дослідити когнітивні процеси, зробити висновки про типи ментальних репрезентаций в свідомості людини.

Ключові слова: когнітивний підхід, лінгвокультурний підхід, концепт, концептосфера, номінація творчих колективів, антропоніміка.

This article describes the problems of the analysis and Linguocognitive and linguocultural approach to the study of creative group's names (hereinafter referred to as CGN) on the Russian material. The problems associated with not only the cognitive and cultural approaches, but also with a concept related as a unit to the sphere of the concept based on the study of cognitive linguistics. Different examples of linguocognitive and linguocultural analysis as well as a concept as a unit of mental association are illustrated in this research paper. The theoretical basis of this scientific article included scientific papers, which examines such topics as "anthroponimics", "cognitive approach", "The notion of the concept." The topicality of the study is due to the need for additional CGN research. The novelty of this research is to determine the direction of the study of CGN and to study this topic deeply. The purpose of this article - to investigate cognitive processes, to draw conclusions about the types of mental representations in human consciousness.

Keywords: cognitive approach, linguocultural approach, concept, the sphere of the concept, creative group's names, anthroponimics.

Современная постоянно развивающаяся наука, а вместе с ней и научная парадигма требуют детального, комплексного подхода к изучению феноменов различной структуры.

Конец XX века ознаменовался не только в науке, но и в лингвистике и в целом становлением новой парадигмы, ставшей закономерным результатом развития научного и художественного знания человека. Следовательно отметим, что антропонимия, как раздел ономастики, а также исследования отдельных когнитивных подходов в частности имеют давние связи в языке, однако в рамках

лінгвокультурології і когнітивної (пізнавальної) лінгвістики установлені нові наукові аспекти. В межах даної теорії сформувався лінгво-когнітивний підхід. В 1995 г. З. Г. Бурдіна справедливо відмітила, що "сучасний етап розвитку лінгвістическої мислі потребує від дослідження урахування не тільки зміни наукової парадигми, орієнтованої на перехід від вивчення мовної системи до аналізу живих процесів мови в дусі ідей когнітивної лінгвістики, але і безпосередньо вивчення мовної системи в її зв'язках з когнітивною системою і мовомисльовими процесами" [4, с. 85].

Когнітивна лінгвістика — сучасна, активно розвиваюча область наукових досліджень. Своєю виникненням вона зобов'язана, головним чином, роботам американських мовознавців, однак в результаті набула своїх прихильників і в європейських країнах. На даний момент не тільки за кордоном, але і в Україні і Росії існує вже цілий ряд навчальних посібників, в результаті досліджень таких вчених як Н. Н. Болдырев [3], Е. С. Кубрякова [6], З. Д. Попова [7] і т. д.

Матеріалом запропонованого дослідження є понад 2500 різних назв творчих колективів в російській мові, а в частині різні поп-групи, рок-групи, ансамблі, і т. п.: 1ЛМІ (*команда КВН*), *Мирабель (шоу-балет)*, *Мираж (шоу-балет)*, *Би-2 (рок-група)*, *Алиса (рок-група)*, *Триумф (шоу-балет)* і т. д.

Таким чином, **актуальність теми** даного дослідження полягає в дослідженні свідомості, яке складає загальний предмет когнітивної науки і когнітивної лінгвістики. При цьому різниця когнітивної лінгвістики від інших когнітивних наук полягає саме в її матеріалі — вона досліджує свідомість на матеріалі мови.

Ціль даної статті — вивчити і проаналізувати когнітивні процеси, проаналізувати назви творчих колективів на конкретних прикладах, зробити висновки, виходячи з ментальних репрезентацій, виникаючих в свідомості людини, як реакція на представлені нам наукові феномени з наступним когнітивним трактуванням результатів дослідження. Поставлена ціль визначила характер наступних вирішуваних в даній статті завдань: вивчення ментальних процесів, що відбуваються при сприйнятті, осмисленні і пізнанні

действительности с помощью сознания, а также формы и виды их представления на сознательном уровне; изучение вопроса получения данных о деятельности разума с помощью разбора методов когнитивной лингвистики.

"Современная когнитивная лингвистика неоднородна, представлены разные направления в когнитивном анализе и определились лидеры и ведущие фигуры в разных школах когнитивной лингвистики" [6, с. 11].

Ученые все чаще предпринимают попытки классификации направлений в современной когнитивной лингвистике. Признавая относительность подобных классификаций, отметим, тем не менее, что в них есть свой смысл, поскольку разные направления прежде всего используют разные методические приемы исследования концепта [8, с. 13].

Е. Ю. Балашова характеризуя сложившиеся в отечественной когнитивной лингвистике научные направления, выделяет два основных подхода, а именно: лингвокогнитивный и лингвокультурный [2, с. 6].

К лингвокогнитивному подходу Е. Ю. Балашова относит ученых, которые базируются на том, что в корне знаний о мире лежит такая единица, как концепт, подразумевающая ментальную информацию. Концепт обеспечивает "выход на концептосферу социума" [2, с. 11].

З. Д. Попова и И. А. Стернин справедливо утверждает, что лингвокультурный подход предполагает изучение специфики национальной концептосферы от культуры к сознанию. Этот подход определяет концепт как базовую единицу культуры, обладающую образным, понятийным и ценностными компонентами, с преобладанием последнего [7, с. 13].

Мышление человека невербально, справедливо утверждают З. Д. Попова и И. А. Стернин, оно осуществляется при помощи универсального предметного кода. "Люди мыслят концептами, кодируемыми единицами этого кода и составляющими базу универсального предметного кода", к примеру: *Би-2* расшифровывается как Берег истины 2, скорее всего число «2» в данной концептуальной фигуре несёт тоже смысловую нагрузку, подразумевая двух лидеров музыкальной рок-группы. *13* (шоу-балет), данное числовое наменование мужского шоу-балета, во-первых, представлено количественным числительным, а во-вторых,

обозначает количество участников балета. Название поп-группы *ДДТ* образовано путем аббревиации, при чем данная аббревиатура возникла спонтанно и конкретного значения не имеет. Есть несколько вариаций декодирования этой аббревиатуры: *Дом Детского Творчества*, *Дураки из Дома Техники*. Сокращение *ДДТ* (*ДихлорДифенилТрихлорэтан*) употребляется и в хозяйстве, как инсектицидное средство, применяемое против комаров, вредителей хлопка, соевых бобов, арахиса. Следующая поп-группа намеренно назвали себя *ЧайФ*. Обозначенная аббревиатура состоит из двух слов: чай и чифир, путём ассимиляции, они к слову чай добавили букву «ф» из слова чифир, в итоге получилась аббревиатура *ЧайФ*. Сокращение *ЧайФ* созвучно со словом кайф, мы предполагаем, что концепт *Кайф* выражен не только как омофон к аббревиатуре *ЧайФ*, но и зашифрован в ней, как когнитивная реакция после озвучивания названия. Подтверждая нашу гипотезу, мы обосновывали свой анализ на следующем факте: первое название творческого коллектива было *Кайф*, но музыканты посчитали, что оно слишком аскетично и решили его зашифровать в аббревиатуре *ЧайФ*. Как известно, чифир — это психостимулирующий напиток, который может употребляться для получения наслаждения, поскольку большое количество танина изменяет не только гормональный фон, но и восприятие действительности.

Изучая лингвокогнитивный подход, мы установили, что "концепт — принадлежность сознания человека, глобальная единица мыслительной деятельности. Упорядоченная совокупность концептов в сознании человека образует его концептосферу" [7, с. 19].

Лингвистические методы, используемые для описания лексической и грамматической семантики языковых единиц, становятся методами лингвокогнитивного исследования. Когнитивная лингвистика исследует семантику единиц, репрезентирующих (объективирующих, вербализующих, овнешняющих) в языке тот или иной концепт.

С. А. Аскольдов утверждал, что «концепт есть мысленное образование, которое замещает нам в процессе мысли определенное множество предметов одного и того же ряда» [1, с. 269]. Теория концепта активно разрабатывалась отечественной лингвистикой на протяжении последнего десятилетия и, несмотря на множество различных трактовок, выработала определенное единство по главным

направленням. Общепринятым считается мнение Ю. С. Степанова, называвшего концепт неким «сплавом представлений, понятий, знаний, ассоциаций» [10, с. 367].

Стандартные ассоциативные реакции свидетельствуют о существовании, так называемых, прототипных образов. В данной научной статье мы рассмотрим следующие стандартные ассоциации с именами собственными: шоу-балет *Сюрприз* ассоциируется с приятной неожиданностью. Наименование танцевального ансамбля *Ветер* можна соотнести с природой ветра, его «сущностью». Ветер очень переменчив. Следовательно, в этом ансамбле могут быть как динамичные танцы, так и медленные. Название коллектива рок-группы *7Б* — это аббревиатура, заимствована с медицинской терминологии и подразумевает код легкой шизофрении, с которой не берут в армию.

Изучая связь между значением и концептом, структуру значения и сферу его локализации, лингвисты все чаще говорят не просто о значении, но о его конструировании. Значение возникает на основе естественной категоризации действительности как внутренней организация концептов. В последнее время в зарубежной лингвистике развивается теория лексических концептов и когнитивных моделей, в рамках которой З. Д. Попова развивает свою теорию лексической репрезентации и конструирования значения [8, с. 8]. Их семантика подвижна, открыта и зависит от контекста высказывания. Развивая когнитивно-реалистическую теорию лексической репрезентации, З. Д. Попова утверждает, что существует основополагающее различие между лексическим концептом и значением. Концепты являются семантическими единицами, которые обычно ассоциируются с лингвистическими формами и образуют неотъемлемую часть, так называемой, — ментальной грамматики" пользователя, тогда как значение является скорее свойством ситуативного использования, а не слов. Таким образом, значение не является свойством языка как такового, а возникает в процессе его использования. Существуют лексические концепты и концептуальные информационные структуры, или когнитивные модели, по отношению к которым они объективируются. Развивая теорию интеграции лексического концепта, З. Д. Попова показывает, как могут комбинироваться концепты, на основе которых образуются значения [8, с. 10].

Семантико-когнитивный подход в лингвокогнитивных исследованиях свидетельствует, что путь исследования «от языка к концепту» наиболее надежен и что анализ языковых средств позволяет наиболее простым и эффективным способом выявить признаки концептов и моделировать концепт (сравните, например, с трудностями описания концептов, выражаемых средствами несловесных искусств — музыки, танцев, живописи и т. п.).

Так, мы полагаем, что концепты правильнее интерпретировать прежде всего как единицы мышления, а не памяти, поскольку их основное назначение — обеспечивать процесс мышления. Они выступают и как хранители информации, но являются ли они единицами памяти, еще предстоит доказать.

Представляется, что теоретическое значение когнитивной лингвистики на современном этапе развития научной мысли трудно переоценить. Несомненно, что когнитивная лингвистика — новый этап в исследовании такой важнейшей проблемы языкознания, как язык и мышление, и именно когнитивная лингвистика вдохнула новую жизнь в эту проблему. Идеи и категориальный аппарат когнитивной лингвистики позволяют решить многие теоретические проблемы лингвистики, которые вызвали затруднения или имели противоречивые решения в докогнитивной лингвистике. Развитие современной когнитивной лингвистики, как нам представляется, во многом определит направления и методику научных исследований нынешнего столетия.

Литература

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. — М, 1997. — С. 267-279.
2. Балашова Е. Ю. Концепты любовь и ненависть в русском и американском языковых сознаниях. Автореф. дис. .канд. филол. наук. — Саратов, 2004.
3. Болдырев Н. Н. Концептуальное пространство когнитивной лингвистики / Вопросы когнитивной лингвистики. — 2004. — № 1 — С. 18-36.
4. Бурдина З.Г. Грамматика и коммуникативно-когнитивные стратегии интерпретации текста (на материале современного немецкого языка) // Филологические науки. 1995. № 4. С.84-91.
5. Ермакова О. П. Вторичная номинация в семантической структуре многозначных производных слов / О.П. Ермакова // Способы номинации в современном русском языке. — М., 1982. — С. 109 — 123.

6. Кубрякова Е. С. Когнитивная лингвистика и проблемы композиционной семантики в сфере словообразования // Известия АН. СЛЯ. 2002. Т. 61. № 1.
7. Попова З. Д., Стернин И. А. Основные черты семантико-когнитивного подхода к языку. Антология концептов. Т. 1. – Волгоград, 2005. – С. 7–10.
8. Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике. Изд. 3. — Воронеж, 2003.
9. Попова З. Д., Стернин И. А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. Воронеж, 1999.
10. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания. – М., 1975. – 367 с.
11. Dictionary of linguistics and phonetics \ David Crystal. – Blackwell publishing, 2008. – 555 с.

УДК 802.0-56 (075.8)

к. филол. н., доцент Суима И.П.

Днепропетровский национальный университет имени О. Гончара, Украина

**ВОПРОС КАК КОММУНИКАТИВНАЯ КОНКРЕТИЗАЦИЯ
РЕЧЕВОЙ ИНТЕНЦИИ**

к. філол. н., доцент Суїма І.П.

Дніпровський національний університет імені О. Гончара, Україна

**ПИТАННЯ ЯК КОМУНІКАТИВНА КОНКРЕТИЗАЦІЯ
МОВЛЕННЄВОЇ ІНТЕНЦІЇ**

candidate of Science (Philology), associate professor Suima I.P.

Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine

**QUESTION AS COMMUNICATIVE CONCRETIZATION OF
THE VERBAL INTENTION**

Стаття присвячена розгляду основних типів питань в сучасній англійській мові, проаналізовано різні класифікації питань. Звернено увагу на взаємозв'язок між компонентами системи питання-відповідь. При виборі термінів для типології питань звернено увагу на намагання максимально узагальнити всі існуючі поняття. Розглянуто можливі варіанти вербальної реакції, що в запропонованій статті кваліфіковано як респонсивне речення, на основні типи питань. Респонсивні речення описано з точки зору їх структурної, функціональної організації та їх лексичного матеріалу. При виборі термінів, що наводяться в статті, ми керувалися прагненням до максимально можливого їх узагальнення, оскільки у різних лінгвістів в запропонованих ними системах найчастіше спостерігалися різночитання, коли одне й те саме явище позначалося різними термінами (альтернативний і диз'юнктивний; general і yes-no question) і відхилення від декларованих підстав для тих чи інших класифікацій (прості питання і творчі питання). У зв'язку з цим ми і зупинилися на чотирьох наведених нами термінах, а відповідно і типах питання, які

відбивають як суть порушеного питання (мовної інтенції), так і прогнозованої і реально можливої відповіді на це питання (реакції і пов'язаного з нею респонсивного речення).

Ключові слова: вербальна реакція, інтенція, питальне речення, респонсивне речення, система питання-відповідь, типологія питань.

Стаття посвящена рассмотрению основных типов вопросов в современном английском языке, проанализированы различные классификации вопросов. Обращено внимание на взаимосвязь между компонентами системы вопрос-ответ. При выборе терминов для типологии вопросов обращено внимание на попытку максимально обобщить все существующие понятия. Рассмотрены возможные варианты вербальной реакции, которая в предлагаемой статье квалифицирована как респонсивное предложение, на основные типы вопросов. Респонсивные предложения описаны с точки зрения их структурной, функциональной организации и их лексического материала. При выборе приведенных терминов мы руководствовались стремлением к максимально возможному их обобщению, поскольку у разных лингвистов в предложенных ими системах зачастую наблюдались разночтения, когда одно и то же явление обозначалось разными терминами (альтернативный и дизъюнктивный; general и yes-no question) и отклонения от декларируемых оснований для тех или иных классификаций (простые вопросы и творческие вопросы). В связи с этим мы и остановились на четырех приведенных нами терминах, а соответственно и типах вопроса, отражающих как существо поставленного вопроса (речевой интенции), так и прогнозируемого и реально возможного ответа на этот вопрос (реакции и связанного с ней респонсивного предложения).

Ключевые слова: вербальная реакция, интенция, вопросительное предложение, респонсивное предложение, система вопрос-ответ, типология вопросов.

The article deals with the main types of interrogative sentences in modern English, analyzes the various classification of questions. Attention is paid to the relationship between the components of question-answer system. When selecting terms for the typology of questions the attention is drawn to the efforts to generalize all existing notions. The possible variants of verbal reaction is concerned in the proposed articles and classified as responsive sentence for the main types of interrogative sentences. Responsive sentences are described in terms of their structural, functional organization and their lexical material.

In selecting the terms we used, we were guided by the attempt to generalize all notions, considered in the article, since different linguists in the systems often had discrepancies when the same phenomenon was denoted with different terms (alternative and disjunctive, general and yes-no question) and there were some deviations from the declared bases for various classifications (simple questions and creative questions). In this connection, we analyze four terms we have considered in the article, and accordingly also four types of the question, reflecting both the essence of the question itself (the speech intention) and the predictable and really possible answer to this question (reaction and responsive sentence associated with it).

Key words: intention, interrogative sentence, question-answer system, responsive sentence, types of questions, verbal reaction.

Постановка проблеми. Широко використовувана і, по-видимому, естествена в системі питання-відповідь речова інтенція комуніканта, ініціюючого діалог, — отримати потрібну йому інформацію. Ця інтенція втілюється в запитальних пропозиціях різних по формі і прагматическій установці в

зависимости от характера вопроса, а, соответственно, и от типологии вопросительных предложений, по-разному формируемой различными учеными и включающей в себя от двух до десятка и более типов вопроса.

Актуальность исследования заключается в отсутствии единой типологии вопросительных предложений и необходимости описания основных понятий, связанных с той или иной классификацией вопросов.

В самой общей типологии вопроса противопоставлены, правда, по-разному, только два типа вопросительных предложений, связанных 1) с общим и специальным вопросами [9;11], 2) с вопросом к ядру (к определенному члену предложения) и коннективным вопросом (ко всему предложению, не к конкретному его элементу), на который, по Л. Теньеру, может быть ответ, выраженный частицами «да / нет» или их субститутами [8, с. 219—227], 3) с нексусным вопросом и X-вопросом, как это имеет место в Философии грамматики О. Есперсена [2, с. 352—352], 4) с общевопросительными или предложениями прямой уточняющей вопросительности и с частновопросительными, или предложениями прямой прямой уточняющей вопросительности [10], 5) с местоименными и неместоименными вопросами (разве, неужели). Вопросительное предложение может иметь значение сообщения (риторический вопрос) и побуждения (*Что вы деретесь?*). В речи вопросительное предложение выполняет различные функции: служит собственно вопросом или вопросом размышления, подчеркивает нужную мысль, выражает предположение, является эмоциональным откликом на ситуацию и др. [6, с. 46.].

Цель предлагаемой статьи — рассмотреть и проанализировать различные классификации вопросительных предложений, представленные в словарях, справочных изданиях и грамматиках. Задачи: 1) проанализировать разные типологии вопросов с набором компонентов от двух до десяти и больше; 2) обобщить существующие типы вопросительных предложений; 3) рассмотреть возможные типы вербальной реакции на предложенные виды вопросов.

Объект исследования — компоненты системы вопрос-ответ в их взаимосвязи. **Предмет** — типы вопросительных предложений и возможные варианты реакции на них.

Изложение основного материала. Указанную двухкомпонентную типологию вопроса авторы грамматики дополняют альтернативным вопросом и разделительным [9]. Полученная система включает уже четыре типа вопроса, однако она может быть построена на базе совершенно иных типов вопроса. Так, в энциклопедии указаны такие типы вопроса: **ли-вопросы** («*верно ли высказывание A ?*»), **какой-вопросы** («*каковы все x , которые удовлетворяют условию $P(x)$?*»), **сколько-вопросы** («*сколько x таких, что $Q(x)$?*») и **почему-вопросы** («*почему химическое соединение x обладает наркотическим действием?*») [10].

В словаре Т. Матвеевой указаны такие разновидности вопроса: **прямой, альтернативный, встречный, риторический**. Вопросительное предложение может быть вопросно-утвердительным (*Разве это так трудно?*), вопросно-побудительным (*Что же ты молчишь?*) [5, с. 57].

В словаре Стариценка вопросительные предложения могут быть **собственно вопросительные** (*Где живете? Который час?*), **вопросительно-риторические, вопросительно-побудительные** (*Не поехать ли нам куда-нибудь*), **вопросительно-отрицательные** (*Разве можно в такой холод так легко одеваться?*) [7, с. 107—108]

У. Чейф подразделяет вопросы тоже на четыре типа в зависимости от того, какая семантическая единица содержится в вопросе и с каким его компонентом она связана: 1) разделительные вопросы — семантическая единица «вопросительное» предана дизъюнкции, в этом случае говорящий просит сообщить, какой именно из дизъюнктивов является фактически правильным; 2) вопросы с лексическими пробелами, в которых говорящий просит слушающего сообщить ему новую информацию, касающуюся того элемента предложения, к которому относится «вопросительное»; 3) утвердительные вопросы, содержащие не единицу «вопросительное», а единицу «утвердительное», являясь при этом не просьбой о получении какой-то информации, а просьбой о подтверждении в какой-то степени предварительных сведений, которыми располагает говорящий; 4) вопросы с семантической единицей «переспрос», представляющие собой повторение

непосредственно, предшествующих предложений, произнесенных собеседником, к которым прибегают главным образом для того, чтобы проверить правильность восприятия [12, с. 353—396]. Функционирует, таким образом, уже четырехкомпонентная система типов вопроса, первая, во всяком случае, из которых может быть дополнена одним (пятым) компонентом в виде вопроса к подлежащему [9] или двумя (пятым и шестым) компонентами: восклицательным вопросом и риторическим вопросом, как это имеет место в Энциклопедии английского языка [10, с. 218], а также косвенным вопросом.

Довольно часто в различных справочных научных изданиях предлагаются и такие системы классификации вопросов и вопросительных предложений, в которых противопоставляются более шести указанных и аналогичных им типов вопроса. И в частности.

Ж. Марузо выделяет типы вопросов: **общий, абсолютный, первичный** (interrogation proprement dite) вопрос, относящийся к высказыванию, рассматриваемому в целом и **частный, относительный, вторичный, опосредованный** (relative) вопрос, относящийся специально к одному из членов предложения.

Разделительный вопрос выражает одновременно обе части альтернативы (*Хотите ли вы остаться или уйти?*).

Двойной вопрос содержит одновременно два члена, соположенных без согласования (*Кто кого видит?*)

Обсуждающий вопрос, адресуемый к самому себе, когда имеется в виду принятие решения (*Я пойду? Что делать?*)

Риторический вопрос является мнимым вопросом и предназначен для получения очевидного ответа (*Разве это способ действия?*)

Косвенный вопрос содержится в придаточном предложении (*Я спрашиваю, придет ли он*) [4, с. 59]

О. С. Ахманова выделяет следующие типы вопросов: **альтернативный** (разделительный, двойной, двучленный, дизъюнктивный) (alternative question), вопрос, предлагающий слушателю подтвердить одну из допускаемых возможностей, подсказывающий один из возможных ответов (*Это черное или серое?*); восклицательный (exclamatory question) **восклицание**, которому в лингвистических целях придается вопросительная форма (*Согласиться с вами?!*); **встречный** (counter question) вопрос,

задаваемый вместо ответа (Он уехал? — А что?); **вторичный** (дополнительный, опосредованный, развернутый, направленный, частный) (special question) вопрос, относящийся специально к одному из членов предложения; **двойной** (double question) 1) вопрос с двумя вопросительными местоимениями в разных падежах (*Кто кого видит?*) 2) то же, что и альтернативный; **делиберативный** (deliberative), адресуемый самому себе (Не пойти ли мне? Что делать?); **косвенный вопрос** (indirect question) вопрос, переданный в косвенной речи; **местоименный вопрос** (pronominal question), имеющий в своем составе вопросительное местоимение; **непосредственный, прямой** (direct), вопросительное предложение как обращение к слушающему за информацией; **общий** (general) вопрос, предлагающий подтвердить или опровергнуть основное содержание высказывания; **разделительный** (disjunctive), 1) то же, что и альтернативный; 2) вопрос, эмфатически сопровождающий высказывание в форме, противоположный последнему, и состоящий, таким образом, из двух частей — развернутой и сокращенной (*You saw him, didn't you?*); **риторический** (rhetorical) (*Кому не известно, что он первым высказал эту мысль?*); **специальный** (special) (*Кто пошел туда? Куда он пошел?*); **утвердительный вопрос** (affirmative question) (*Вы пойдете туда?*); **вопрос чистый, полный** (pure) высказывание, имеющее вопросительную форму, но тем более приближающееся к простому сообщению, чем яснее говорящий представляет себе ответ (*Ведь ты был вчера в театре?*) [1, с. 84—85].

Наряду с указанными, существуют и иные, как более расширенные, так и суженные типологии вопроса, опираясь на которые, мы считаем возможным, сделав соответствующие обобщения, построить следующую систему классификации вопросов, а соответственно и вопросительных предложений.

Схематически эта система может быть представлена таким образом:

Вопрос

Интеррогативный:

- общий
- специальный
- альтернативный

Переориентированный:

- tag-question (разделительно-утвердительный)
- риторический
- вопросительно-побудительный

- вопросительно-
повествовательный

По нашему мнению, первый, наиболее общий уровень классификации вопросов следует связать с наличием или отсутствием в соответствующей фразе собственно вопроса как интенции получить ту или иную информацию относительно предмета диалога. Отсюда и два основных типа вопроса: интеррогативные вопросы и вопросы переориентированные, то есть собственно вопрос как установка на получение любой информации (*Who is it? What do you do? How are you? Where is he? Who does she speak with?*), и формально аналогичное вопросительному предложению высказывание с другим коммуникативным заданием, таким, например, как волеизъявления (*Will you be late again?*); отрицание (*How can you tell such a thing?*); риторический вопрос (*Who do not know him?*) и т. п., когда налицо интенция, не связанная с намерением что-то узнать от своего собеседника.

Под общим вопросом мы, как и составители большинства грамматик английского языка, понимаем вопрос ко всему предложению, который требует только ответов да или нет (*Do you like to sit near the window ?; Do you want fried veal; Are you fond of sports ? Is you city beautiful? Did you enjoy movie you watched at the cinema?*). Специальное вопрос используется, чтобы узнать какие-либо детали, подробности чего-либо. Специальные вопросы начинаются с вопросительного слова или группы слов, которые указывают, к которому члена предложения оно относится (*Who will buy bread?; Where does he live? Whose book is it?*). В альтернативном вопросе собеседнику предлагаются возможные варианты ответа: *Will you have tea or coffee? Have you passed or failed your exam? Is your house near or far from here?* Раздельно-утвердительное вопрос используется тогда, когда у говорящего есть цель не столько узнать какую-то новую информацию, сколько получить подтверждение того, что он говорит: *They have just arrived, have not they? You like apricots, do not you? The weather was so bad yesterday, was not it?* Риторический вопрос кажется вопросом лишь на первый взгляд, по сути представляя собой однозначное утверждение, сформулированное в форме вопроса: *What more could you want? What is the point?* Вопросительно-побудительные предложения представляют собой некое высказывание, которое больше указывает на волеизъявление

говорящего: *Would you mind you own business?* или с помощью добавления *will you* или *will not you*, представляет собой просьбу или приглашение: *Help me with the luggage, will you? Have a cup of tea, will not you?* Вопросительно-повествовательные предложения представляют собой высказывания, напоминающие вопрос только по интонации; интенция говорящего не столько узнать какую-то новую информацию, сколько что-то уточнить, выразить свое удивление, удовольствия / неудовольствия и т.п.: *You have finished you task? John have found a new job? She knows English?*

При выборе приведенных терминов мы руководствовались стремлением к максимально возможному их обобщению, поскольку у разных лингвистов в предложенных ими системах зачастую наблюдались разночтения, когда одно и то же явление обозначалось разными терминами (альтернативный и дизъюнктивный; *general* и *yes-no question*) и отклонения от декларируемых оснований для тех или иных классификаций (простые вопросы и творческие вопросы).

В связи с этим мы и остановились на приведенных нами терминах, а соответственно и типах вопроса, которые представляются нам в достаточной степени отражающими как суть поставленного вопроса (речевой интенции), так и прогнозируемого и реально возможного ответа на этот вопрос (реакции и связанного с ней респонсивного предложения).

Естественно, что каждый из приведенных нами типов вопроса ориентирован на определенного рода ответ, предполагает и даже прогнозирует ту или иную вербальную реакцию, определяющую характер соответствующего респонсива. Где-то достаточно простого да\нет, как это имеет место, например, при общем вопросе ((*-Do you have sister? — Yes, I have; — Do you plan to stay there for a long time? — No; - Is this seat taken? — No, it is not*)), где-то нужен конкретный антецедент (*—What are you going to do now? — Well, I plan to go abroad and live there for some time; — Where can I find them? — In canteen; - How do you manage to look so healthy and be energetic every day? — I always plan everything beforehand. It helps to accomplish all the tasks in time and have some spare time to relax*), а где-то не обойтись без пространного суждения не только удовлетворяющего информационную потребность спрашивающего, но и вносящего в ответ массу дополнительной и не всегда затребованной (и даже нужной), информации (*— Do not you get tired? — If you do your home*

work with your friends, you will not get tired so quickly. If you want, let's go to the library together and get prepared for the seminar tomorrow. Then we may go for a walk to the park and relax after a long day; — Who are you? — My name is Brad. I'm from Australia. I came here to study. I've just switched major from Computer Science to Engineering, too much Math). На каждый тип вопроса может быть несколько типов респонсивов, остановимся подробно на вербальной реакции на некоторые из отмеченных в данной статье типы вопросов.

Общий вопрос (General Question) — самый распространенный тип вопроса в английском языке: *Do you have a cup of coffee every morning? Does he swim? Are you a manager? Can you sing well?* Общий вопрос может быть также отрицательным. Например: *Don't you like this film? Can't we meet another day?* Такого рода вопрос требует, как правило, респонсива в виде *Yes / No* и их эквивалентов. Может иметь место также расширенный ответ, содержащий какую-то дополнительную информацию или же, наоборот, второй участник коммуникации попытается уйти от ответа или же сам захочет получить какие-то сведения от спрашивающего и построит свой респонсив, используя различные фигуры коммуникативного саботажа, как, например, вопрос на вопрос: *Do you have a cup of coffee every morning? — Don't you do it? / Why do you ask me such stupid questions?* или уход от темы: *Can't we meet another day? — I am busy now, let's talk later* и т.п.

Специальный вопрос (Special Question) — это вопрос, начинающийся со специальных вопросительных слов: *who? (кто?) what? (что?) where? (где?) when? (когда?) how much? (сколько?) whose? (чей?)* и т. д. *Where did you talk with him? Why did you buy it?* На такого рода вопросительное предложение предполагается прямой ответ, содержащий запрашиваемую в вопросе информацию: *Where did you talk with him? — At the university / In the street / Near the bank* и т.п. Хотя, как и в случае с общими вопросами, возможен также коммуникативный саботаж или используются фигуры лингвистического манипулирования: *Where did you talk with him? — Why do you interested in it? Can't you ask him about it?* и т.п. На такой вопрос невозможно ответить *Yes / No*, здесь требуется респонсив, который соотносился бы с местоименно-наречным компонентом вопроса и содержал бы нужную спрашивающему информацию: *How far is the hotel? — It's about thirty minutes if the traffic's OK; Where is*

the lift — It is over there; Where are you from in the United States? — The West Coast, San Francisco. Вопрос к подлежащему (Subject Question). Смысл вопроса к подлежащему кроется в том, что вопросительные местоимения в нём выполняют роль подлежащего. Вопрос к подлежащему, как правило, требует, по аналогии со специальным вопросом, прямого ответа: *Who came to the party? — Two my friends; How many students arrived to the lesson? — 10 people, as usual.* Но возможны и другие варианты респонсива, особенно если отвечающий в силу тех или иных причин не хочет предоставить запрашиваемую информацию: *What happened at the end? — Read it by yourself; Who was there? — It is not our business.*

Альтернативный вопрос (Alternative Question) — это такой вид вопроса, который предлагает сделать выбор. В альтернативном вопросе всегда присутствует союз *or* (или). Особенностью этого вопроса, является то, что ответ как бы уже присутствует в вопросе, нужно только выбрать из двух заданных предметов, лиц, качеств и т. д.: *Do you like apricots or peaches? Is he from England or from Wales?* Респонсив на такой вопрос обязательно будет повторять какие-то лексические единицы, содержащиеся в вопросе. Ответ иногда может сопровождаться вставными конструкциями и какой-либо дополнительной информацией, нельзя просто ответить да или нет: *Coffee or tea? — Tea, please; What do you want: ice-cream or cake with apples? — Ice-cream with jam.*

Разделительно-утвердительный вопрос (Tag Question) — это вид вопроса, выражающий сомнение, удивление или подтверждение сказанного. Разделительный вопрос образуется с помощью добавления к обычному утвердительному предложению краткой фразы с вспомогательным глаголом, придающей всему предложению сомнение. Ответ на разделительный вопрос, как правило, должен подтвердить или опровергнуть информацию, содержащуюся в заданном вопросе и, зачастую, достаточно лишь *Yes/No* и их эквивалентов: *You speak English, don't you? — Yes, I do; I can enter now, can't I? — Yes, you can.* Кроме формального краткого ответа в респонсive может быть и дополнительная информация: *You are looking for something, aren't you? — Yes, I am, I need one more plate; Your father works at school, doesn't he? — Yes, he does, he teaches German.*

В системе вопрос-ответ один субъект задает какой-то вопрос, а второй реагирует на этот вопрос либо давая ответ, либо проявляя какую-то иную реакцию заменяющую ответ, но в принципе такую, которая может быть квалифицирована в качестве ответа или его аналога. Например, *Have you seen the performance? — Yes; I have seen it; No; It is not your business; I don't want to speak about it* и т. д. Существенно, что на один и тот же вопрос могут быть самые разные ответы, а соответственно и разная реакция, и, надо полагать, оба компонента соответствующей системы представляют собой интерес в плане их функциональных особенностей. Именно в этой системе наиболее полно раскрывается суть респонсива как особой коммуникативной единицы и представлены все возможные его лингвистические вариации. Типологию соответствующей коммуникативной единицы можно стратифицировать по-разному, прежде всего, выделив, однако, тот ее аспект, который касается плана содержания диалога, а соответственно и информации, получив которую спрашивающий может сделать заключение о характере реакции собеседника и о том, дал ли он приемлемый ответ на вопрос и можно ли сделать из этого ответа адекватный вывод.

Перспективу дальнейших исследований по предложенной в статье проблематике мы усматриваем в направлениях, связанных с поиском непротиворечивой теоретической базы для обобщения частных толкований такой лингвистической единицы, как вопросительное предложение, а затем и построением в этом плане единой метаязыковой системы, ориентированной на получение объективных, а соответственно и воспроизводимых результатов научно-практических изысканий.

Литература

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. — М. : издательство «Советская энциклопедия», 1966. — 606 с.
2. Есперсен О. Философия грамматики / О. Есперсен. — Москва: Изд-во иностранной литературы. — 1958. — С. 352
3. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В. Н. Ярцевой. — М. : Сов., энцикл., 1990. — 683 с.
4. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов / Марузо Ж. — М.: Издательство иностранной литературы, 1960. — 436 с.
5. Полный словарь лингвистических терминов / сост. Т.В. Матвеева. — Ростов н/Д. : Феникс, 2010. — 562 с.

6. Русский язык: энциклопедия / гл. ред. Ф.П. Филин. — М. : Сов. энцикл., 1979. — 432 с
7. Стариченок В.Д. Большой лингвистический словарь / В. Д. Стариченок. — Ростов-на-Дону, 2008. — С. 590
8. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер. — Москва : Прогресс, 1988. — 653 с. — С. 219-227
9. Advanced Grammar in Use: a reference and practice book for advanced learners of English / Martin Hewings. — 3-rd edition. — Cambridge: Cambridge University Press, 2013. — 534 p.
10. Crystal D. Cambridge Encyclopedia of the English language / D. Crystal. — Cambridge : Cambridge University Press, 1995. — 491 p.
11. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Jan S. A comprehensive Grammar of the English language / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, S. Jan. — London and New York: Longman, 1985. — 1779 p.
12. Wallace L. Chafe Meaning and the structure of language. — Chicago and London: The University of Chicago Press. — 1971. — 431 с. — С. 353-396.

УДК 821.161.1.09

викладач Циганок К. М.

Дніпровський національний університет імені О. Гончара, Україна

**ПОВТОР ЯК ІДІОСТИЛЬОВА ДОМІНАНТА В МАЛІЙ
ПРОЗІ ПЕТЕРА АЛЬТЕНБЕРГА**

преподаватель Цыганок Е. М.

Днепропетровский национальный университет имени О. Гончара

**ПОВТОР КАК ИДИОСТИЛЕВАЯ ДОМИНАНТА В МАЛОЙ
ПРОЗЕ ПЕТЕРА АЛЬТЕНБЕРГА**

lecturer Tsyhanok K. M.

Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine

**REPETITION AS IDIOSTYLE DOMINANT IN THE SMALL
PROSE WORKS BY PETER ALTENBERG**

У статті проаналізовано найбільш репрезентативну серед засобів виразності домінанту (повтор), яка є характерною для індивідуально-авторського стилю малої прози Петера Альтенберга. В ході дослідження встановлено, що поліфонізм творчого доробку автора проявляється не тільки на рівні змісту, але й на рівні форми. Творчість Петера Альтенберга сповнена глибинним філософсько-світоглядним змістом, вона знаходить свій вияв в мовному оформленні і дає багатий матеріал для вивчення ідіостильових домінант його творчості. Аналіз художніх текстів автора дозволив показати існування в тексті різноманітних стилістичних пластів, систем і окреслити проблеми специфіки авторського слова. Повтор як одна з провідних ідіостильових домінант у творчості Петера Альтенберга бере участь в організації структури і семантики поетичного тексту. Класифікація повторів з огляду на структурні і рівневі принципи продемонструвала значну різноманітність видів повтору, які існують в ідіостилі письменника і утворюють цілісну систему. Доведено, що звукові потвори в ідіостилі Петера Альтенберга виконують наступні функції: зображальну, пов'язану з зображенням словесно не названого значення;

функцію передачі слухових вражень; стилістичну, суть якої полягає у посиленні сприйняття предмету, образу, явища; евфонічну, яка забезпечує милозвучність мови; функцію посилення виразності й акцентуації уваги. Лексичний повтор слугує засобом актуалізації компонентів слова, є важливим текстоформуючим фактором, бере участь в реалізації ідейно-художнього задуму автора. У рамках пропонованого дослідження виявлено, що фігура повтору є способом логічної, емоційної актуалізації повторюваного слова або речення, способом посилення композиційного членування тексту, розвитку тематичного образу, який є основою організації змістових блоків твору.

Ключові слова: ідіостиль, стиль, ідіостильова домінанта, мала проза, стилістична фігура, повтор, анафора, епіфора, хіазм.

В статті здійснено аналіз найбільш репрезентативної середі засобів виразності домінанти (повтора), которая является характерной для индивидуально-авторского стиля малой прозы Петера Альтенберга. В ходе анализа установлено, что полифонизм произведений автора проявляется не только на уровне содержания, но и на уровне формы. Творчество Петера Альтенберга наполнено глубоким философско-мировоззренческим смыслом, оно проявляется в языковом оформлении и предоставляет обширный материал для изучения идиостилевых доминант. Анализ художественных текстов автора позволяет показать существование в тексте различных стилистических пластов, систем и очертить проблемы специфики авторского слова. Повтор как одна из ведущих идиостилевых доминант в творчестве Петера Альтенберга принимает участие в организации структуры и семантики поэтического текста. Классификация повторов, охватывающая структурные и уровневые принципы, демонстрирует значительное разнообразие видов повтора, которые существуют в идиостиле писателя. Доказано, что звуковые повторы в идиостиле Петера Альтенберга выполняют следующие функции: изобразительную, связанную с изображением словесно не названного значения; функцию передачи слуховых восприятий; стилистическую, целью которой является усиление выразительности и акцентирование внимания. Лексический повтор актуализирует компоненты слова, является важным текстоформирующим средством, принимает участие в реализации идейно-художественной задумки автора. В рамках данного исследования установлено, что фигура повтора является средством логической, эмоциональной актуализации повторяемого слова или предложения, способом усиления композиционного членения текста, развития тематического образа, который является основой организации смысловых блоков произведения.

Ключевые слова: идиостиль, стиль, идиостилевая доминанта, малая проза, стилистическая фигура, повтор, анафора, эпифора, хиазм.

The article analyses the common forms of dominant expression (repetition) which is characteristic to the individual author's style in the small prose works by Peter Altenberg. The study discovered that the author's creative use of polyphony is shown not only on the content level, but also at the level of form. The works of Peter Altenberg are full of deep philosophical and ideological content, it finds its expression in linguistic design, providing rich material for the study of the idiostyle dominant in his work. Analysis of literary texts of the author has displayed the existence of various stylistic layers and systems in the text that has defined the specific problems of the author's words. Repetition is one of the dominant idiostyles in the work of Peter Altenberg, being prominent within the organisation of the structure and semantics of the poetic text. Classification of the repetition according to structure and level, has demonstrated a significant diversity of repetition types that exist in the writers idiostyle, forming a complete system. It is apparent that the sound repetition in the idiostyle of Peter Altenberg performs the following functions: visual, associated with the verbal image; to intentionally create an impressive auditory experience; stylistic, the essence of which is to strengthen the perception of the subject matter of the image or phenomenon; euphonic, creating a pleasing sound to the ear; to enhance the expressiveness. Lexical repetition provides a means of actualising components of words, and so, is an important factor for the formation of text as it is involved in the implementation of the ideological and artistic intent of the author. The proposed study revealed that repetition as a device is a way of improving logical, and emotional actualisation of the repeated words or suggestions. Improving the compositional division in the text along with the development of the thematic image, which is the foundation of the semantic blocks of the work.

Key words: *idiostyle, writer's style, idiostyle dominant, small prose, scheme, repetition, anaphora, epiphora, chiasmus.*

Постановка наукової проблеми та її значення.

Антропоцентризм сучасної науки визначає сконцентрованість досліджень не стільки на вивчення загальних закономірностей мови, скільки на аналізі індивідуальної мовленнєвої специфіки виявлення мовної особистості. В стилістиці художньої мови це виражається в особливому інтересі до проблем ідіостилу. Ідіостильовий підхід до аналізу стилістичних фігур і тропів виявляє актуальність обраної теми.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Дослідження ідіостилу, які були проведені в ХХІ столітті, свідчать про те, що письменники використовують індивідуальну систему образів, особливу змістову систему, яка складає компаративне індивідуально-авторське поле і фактично відображає картину світу даного автора (Єсипенко, Северская, Тарасова) [3; 7; 9].

Проблема ідіостилу, який висвітлює індивідуальне світосприйняття автора, його картину світу, є предметом уваги багатьох дослідників. Особистість художника слова впливає на вибір життєвого матеріалу, постановку і рішення проблем, на вибір жанрів, тем, ідей, завдань і методів впливу на читача, що знаходить свій вияв у різноманітних художніх прийомах зображення дійсності, в засобах і способах створення образів, у відборі й організації мовних одиниць.

Вивчення художнього тексту, мови окремого автора не може обійтись без звернення до поняття «ідіостиль». «Поняття стилю з'являється скрізь і проникає всюди, де виникає уявлення щодо індивідуальної системи засобів вираження і зображення, виразності і зображальності, зіставленій або протиставленій іншим однорідним системам» [2, с. 8]. За В. В. Виноградовим «стиль письменника – це система індивідуально-естетичного використання властивих даному періоду розвитку художньої літератури засобів словесного вираження» [1, с. 85].

Описанню індивідуальних художніх стилів як своєрідної системи словесних форм в їх естетичній організованості присвячені багаточисленні роботи учених ларінсько-виноградоської школи. За словами Д. М. Поцепні, сама «авторська картина світу, яка

розгортається в художньому творі в словесній формі, є відображенням естетичної функції мови» [6, с. 251].

Деякі лінгвісти (Ставицька, Тарасова) під час лінгвопоетичного аналізу орієнтуються на ідіостиль як складну систему взаємообумовлених мовних прийомів, які беруть участь у побудові художнього світу поета. Таким чином, ідіостиль трактується перш за все як формально-стилістичний параметр і відноситься до способу вираження змісту тексту.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Вивчення останніх досліджень і публікацій з даної теми наочно демонструє зростаючий інтерес до категорії індивідуального авторського стилю, вказує на те, що поняття ідіостилу пов'язується з авторським відбором і пошуком мовних засобів, які реалізують систему образів у певному художньому творі. Визначення ідіостилістичної домінанти в творах малої прози Петера Альтенберга корелює з вивченням історіографії питання індивідуального авторського стилю маловідомого австрійського письменника та унаочненням композиційної ролі такої стилістична фігура як повтор щодо інтеграції образного простору художнього тексту.

Можна констатувати, що дослідження ідіостилу стало, в основному, прерогативою лінгвопоетики, з переважанням функціонального напрямку, який широко представлений, наприклад, в російській лінгвістичній науці іменами В. В. Виноградова, М. М. Бахтіна, Р. О. Якобсона, В. М. Жирмунського: «за широким діапазоном мовленнєвих перевтілень творчої індивідуальності завжди можна побачити структуроформуючий стрижень творчості, у чому вбачається характерна риса поетичної традиції її представників, які піклуються про свою індивідуальність» [10, с. 89]. Вказана структуроформуюча основа, домінанта, є «фактором тексту і характеристикою стилю, який змінює звичайні функціональні відносини між елементами і одиницями тексту» [4, с. 65]. Поетичний ідіостиль з огляду на вищезазначене розглядатиметься як система домінант та функціональних областей, які будуть взаємопов'язані в межах авторського задуму.

В авторських доробках можна виділити тексти, між якими встановлено відносини семантичної відповідності за різноманітними текстовими константами: єдність концепції, композиційні прийоми,

схожість звукової організації, тощо. Очевидним є той факт, що існує певний інваріантний код змістотворення. Цей індивідуально-авторський код задає організацію різноманітних типів семантичної інформації у текстах. Він включає у себе семантичні комплекси, які підпорядковують собі різнорівневу структуру і безпосередньо корелюють з семантичною та вербальною пам'яттю творчого індивіда. Ці особистісні (інваріантні) семантичні комплекси реалізують поняття адекватності, що постає між різними текстовими явищами різних рівнів в рамках певної художньої системи. У типологічному аспекті можна виділити ситуативні, концептуальні, композиційно-функціональні і власне операційні комплекси, які у сукупності утворюють ієрархічну замкнену систему залежностей, породжуючи авторську модель світу – себто його ідіостиль.

В аспекті такого мовного явища як ідіостиль нас цікавить насамперед стилістична організація текстової площини у малій прозі П. Альтенберга та виявлення з подальшим ґрунтовним описом ідіостильових домінант серед стилістичних фігур та тропів.

Найбільш репрезентативними для Альтенбергової прози є повтори. Окрім тематичних повторів, які транслують у різноманітних текстах Альтенберга однорідні мотиви, формулювання, погляди й ідеї, в його творчості мають місце також дослівні або дещо видозмінені повтори словосполучень, речень або цілих висловлювань. Повтори супроводжували усі періоди творчості письменника. Їх можна знайти у більш-менш довгих текстах, як от нарисах та мініатюрах, у так званих віршах у прозі, характерних для ранньої творчості митця, у стислих афоризмах. Але в залежності від типу тексту, функціональна складова може змінюватись, так у афоризмах повтори, слугуючи риторичній цілі, набувають дидактичного характеру, а у прозових текстах проявляється інша важлива функція – функція лейтмотиву. Повтори можуть зустрічатися не лише у рамках одного тексту, а й утворювати своєрідний місток, який сполучає окремі частини збірки, як, наприклад, у випадку зі збіркою *Pródröms: «Akkumulation von Lebens-Energieen, auf der Basis von Erkenntnis und Weisheit, wird die Marke der künftigen Generation sein.[...]»* [11, с. 13]; «*[...]Höchste Erzeugung von Lebens-Energieen! [...]*» [11, с. 14]; «*Anhäufung von Lebens-Energieen durch Einführung kolossal leichtverdaulicher nahrhafter Speisen [...]*» [11, с. 14].

Підвищення і акумуляція життєвої енергії у кожному тематичному полі є відправною точкою і тому ці мотиви повторюються у контексті багатьох афористичних висловлювань. Формулювання при цьому хоча й не є ідентичними, проте дуже схожі за своїм змістом. Подібна еквівалентність побудована на семантичній складовій [13, с. 34].

Подібні рекуренції дозволяють авторові окреслити тематичні кола, звернути увагу читача на важливі моменти та проблематику текстів. Тенденція повідомлення, оповіщення має педагогічну природу, а постійні повтори усвідомлюються читачем як дидактичний прийом. Наприклад, повтори словосполучень у нарисах Альтенберга одночасно є і ключовою думкою окремого тексту, і, в разі якщо вони неодноразово зустрічаються протягом усієї збірки, центральним положенням видання.

Нерідко повтори є засобом фіксації, укорінення певної ідеї, внаслідок чого, розміщені у повторі положення, можуть розглядатися як життєве кредо автора, котре він намагається привити своєму читачеві. Подібне спостерігається у випадку із словосполученням «*fixe Idee*»: «*Reine sauerstoffreiche Luft bei Tag und Nacht, zu jeder Stunde, muss zu einer »fixen Idee« der Menschheit werden! [...]»* [11, с. 21]; «*[...] Alle Gesetze der Hygiene müssen im modernen Kulturmenschen zu »fixen Ideen« auswachsen, zur Macht des Unentrinnbaren in uns! [...]»* [11, с. 21]; «*[...] Alle Wahrheit, alle Erkenntnis muss zur Kraft einer »Idée fixe«, einer »Verrücktheit« auswachsen! [...]»* [11, с. 53].

У більшості випадків повторення в нарисах Альтенберга слугують засобом актуалізації мотиву тексту. Поліфонія функціональності повторень у творчості автора проявляється ще у відтіненні рис персонажів, які домінують при створенні образу й характеру головного героя. Візуальні та аудіальні повтори є особливістю індивідуального стилю письменника. Багаторазове називання відмітної особливості персонажу найчастіше має символічний характер: «*Rositta war neun Jahre alt, zart und bleich*», «*(»Wieso?!« fragte die Schwester und erbleichte*», «*Aber die Andere, die Sennin am Patscherkofl, die bleiche zarte [...]»* [12, с. 2].

В індивідуальному стилі прозаїчних творів П. Альтенберга, так само як у його віршах у прозі та афоризмах виділяються наступні фігури повтору: анафора, епіфора, кільце та хіазм.

Функція анафори полягає у семантичному об'єднанні різних компонентів висловлювання, в емоційній актуалізації цього висловлювання, виділенні повторюваних слів (прикладом може послугувати єдинопочаток у тексті «Dokument» слів «Ich sah» або повтор початкової позиції у афоризмі зі збірки «Pròdrömös», виражений словом «Der Geist»). У випадку із нарисом «Dokument» мова йде про анафоричну композицію – один із способів змістової і естетичної організації мови, розвитку тематичного образу, тобто спосіб, за допомогою якого організовано змістові блоки тексту.

Епіфора сприяє логічній та емоційній актуалізації повторюваних слів. Епіфора підкреслює кінцівку, вказуючи на повторюваність зображених подій. у поєднанні з анафорою посилюється художня виразність висловлювання:

«[...] Ich sah dich genial Lawn-tennis spielen. Da liebte ich dich!
Ich sah dich in japanischer Grazie Tee trinken. Da liebte ich dich!
Ich sah dich sticken und nähen, lesen und Briefe schreiben. Da liebte ich dich! [...]» [11, с. 8].

Хіазм в ідіостилі П. Альтенберга слугує виділенням змістового центру усього речення, організації значної композиційної чіткості висловлювання, він може увиразнювати «слова-ключі»: «»*Ich möchte einen blauen Ballon haben! Einen blauen Ballon möchte ich haben!*«» [12, с. 262].

За наявності або відсутності контакту між повторюваними одиницями в ідіостилі П. Альтенберга виділяються контактний або дистантний повтори. При контактному повторі безпосередня близькість повторюваних елементів посилює змістову наповненість фрази, зосереджуючи увагу читача на лексично важливих сполученнях слів, необхідних для розуміння ідейно-тематичної композиції тексту. Дискантний повтор відділяє однокорінні лексеми одна від одної, на відміну від контактного повтору, який сильніше поглиблює найдрібніші відтінки висловлювання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що рекуренції є невід'ємною частиною творчості Альтенберга. Вони зустрічаються як у працях раннього періоду, так і ознаменували пізню творчість письменника. У прозаїчних творах повтори тем, мотивів, окремих висловлювань персонажів є частиною композиції тексту, в афористичних

висловлюваннях вони сприяють поглибленню й увиразненню ідей та переконань автора, заключаючи у собі дидактичний компонент.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в детальному аналізі звукових повторів в нарисах П. Альтенберга.

Література

1. Виноградов В. В. О языке художественной литературы / В. В. Виноградов. — М. : Наука, 1959. — С. 29 — 85.
2. Виноградов В. В. Проблема авторства и теория стилей / В. В. Виноградов. — М. : Гослитиздат, 1961. — 616 с.
3. Єсипенко Н. Г. Лексико-семантичні компоненти авторського стилю і мовна картина світу (на матеріалі англomовної прози воєнної та мирної тематики): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 “Германські мови” / Н. Г. Єсипенко; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці, 2007. — 20 с.
4. Золян С. Т. От описания идиолекта — к грамматике идиостиля (на материале поэзии Л. Мартынова) / С. Т. Золян // Язык русской поэзии XX века (сборник научных трудов). — М. : Ин-т русского языка АН СССР, 1989. — С. 23; 65; 238—258.
5. Леденева В. В. Идиостиль (к уточнению понятия) / В. В. Леденева // Филологические науки. — М. : 2001. — С. 39—40.
6. Поцепня Д. М. Образ мира в слове писателя / Д. М. Поцепня // СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1997. — С. 251
7. Северская О. И. Язык поэтической школы: идиолект, идиостиль, социолект / О. И. Северская. — М. : Просвещение, 2007. — С. 32; 126.
8. Ставицька Л. О. Про термін ідіолект / Л. О. Ставицька // Українська мова. — 2009. — № 4. — С. 3—17
9. Тарасова И. А. Категории когнитивной лингвистики в исследовании идиостиля / И. А. Тарасова // Вестник СамГУ. — 2004. — № 1 (31). — С. 163—169.
10. Якобсон Р. О. Тексты, документы, исследования / Р. О. Якобсон // Ред.: Х. Баран, С. И. Гиндин и др. — М.: Изд-во РГГУ, 1999. — С. 89.
11. Altenberg P. Prodröms / P. Altenberg. — Berlin : S. Fischer, 1906 — 206S.
12. Altenberg P. Wie ich es sehe / P. Altenberg. — Berlin : S. Fischer 20, 1928. — 464 S.
13. Nienhaus S. Das Prosagedicht im Wien der Jahrhundertwende. Altenberg — Hofmannsthal — Polgar / S. Nienhaus. — Berlin, New York : DeGruyter, 1986. [Quellen und Forschungen zur Sprach- und Kulturgeschichte der germanischen Volker 85 (209)]. — S. 34.

УДК 811.161.1'42

к. філол. н., доцент Шевчик К. Ю.

Дніпровський національний університет імені О. Гончара, Україна

**ЗАСОБИ ДОСЯГНЕННЯ СТИСЛОСТІ ТЕКСТУ ПІДРУЧНИКА:
ФОРСОВАНО ТА НОРМОВАНО СТИСЛІ ТЕКСТИ**

к. филол. н., доцент Шевчик Е. Ю.

Днепровский национальный университет имени О. Гончара

**СПОСОБЫ ДОСТИЖЕНИЯ СЖАТОСТИ ТЕКСТА УЧЕБНИКА:
ФОРСИРОВАННО И НОРМИРОВАННО СЖАТЫЕ ТЕКСТЫ**

candidate of Science (Philology), assistant professor Shevchik K. Yu.

Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine

**WAYS OF ACHIEVEMENT OF TEXTBOOK COMPRESSED TEXT:
FORCED AND NORM COMPRESSED TEXTS**

У наведеній статті в загальному вигляді розглядається проблема побудови стислого тексту. Ця проблема розглядається у низці актуальних досліджень, оскільки об'єм інформації, що постійно зростає, змушує людей звертатися до різних способів представлення цієї інформації в максимально скороченому вигляді. Проблема стислого тексту досліджується в роботах багатьох сучасних лінгвістів, проте, на наш погляд, такий аспект проблеми, як стислий текст у складі підручника, заслуговує на окрему увагу. Метою даної статті є систематизація способів досягнення стислості тексту підручника.

Ключові слова: текст, стислий текст, способи компресії тексту, стислий текст у підручнику, форсовано стислі тексти, нормовано стислі тексти.

В данной статье в общем виде ставится проблема построения сжатого текста. Данная проблема находится в русле актуальных исследований, поскольку все увеличивающийся объем информации заставляет человека прибегать к различным способам представления этой информации в максимально сокращенном виде. Проблема сжатого текста исследуется в работах многих современных лингвистов, однако, на наш взгляд, такой аспект проблемы, как сжатый текст в составе учебника, заслуживает особого внимания. Целью данной статьи является систематизация способов достижения сжатости текста учебника.

Ключевые слова: текст, сжатый текст, способы компрессии текста, сжатый текст в структуре учебника, форсированно сжатые тексты, нормированно сжатые тексты.

The given article deals with the problem of creation of compressed text. This problem is topical in modern researches, because the growing quantity of information makes people present this information in maximum compressed form. The problem of compressed texts is considered in papers of many contemporary linguists, however, from our point of view, this aspect of the problem as compressed text in a textbook should be deeper investigated. The purpose of the article is systematization of ways of compressed texts creation in textbooks.

Key words: text, compressed text, methods of text compression, compressed text in a textbook, forced compressed texts, standardized compressed texts.

Постановка проблеми и актуальность. В данной статье в общем виде ставится проблема построения сжатого текста. Эта проблема находится в русле актуальных исследований, поскольку все увеличивающийся объем информации заставляет человека

прибегать к различным способам представления этой информации в максимально сокращенном виде. Проблема сжатого текста исследуется в работах многих современных лингвистов, однако, на наш взгляд, такой аспект проблемы как сжатый текст в составе учебника, заслуживает особого внимания.

Целью данной статьи является систематизация способов достижения сжатости текста учебника. Под понятием «сжатый текст» (СТ) мы понимаем сообщение, обьективированное подобно любому другому в письменной форме, построенное при помощи сокращения более полного варианта текста или созданное как первоначально краткое, которое можно при необходимости развернуть в дальнейшем в более полный текст [4].

Изложение основного материала. Компрессированный текст обладает повышенной информативной насыщенностью по сравнению с первичным полным вариантом, что достигается благодаря использованию разнообразных обязательных и факультативных средств всех уровней языка. Анализ сжатых лингвистических произведений, произведенный такими учеными, как А. П. Василевский, Е. И. Панченко, М. В. Умерова, Ю. М. Эмдина и другие лингвисты, свидетельствует, что сжатие текста осуществляется на всех уровнях языка: фонетическом или графическом; грамматическом (морфологическом и синтаксическом), лексическом, словообразовательном, семантическом.

На графемном, или графо-фонемном, уровне компрессия текста осуществляется с помощью следующих приемов. Буквенные сокращения, являющиеся очень эффективным средством сжатия текста, особенно в том случае, когда существует какой-либо полный вариант, с которым при необходимости можно сопоставить полученный сокращенный результат, например, при создании конспекта лекции, первоисточника. К общепринятым сокращениям можно отнести сокращения типа «и т. д.» (и так далее), «т. к.» (так как), «кг» (килограмм), «км» (километр), «в.» (век), «вв.» (века), «г.» (год) и некоторые другие.

Сократить текст помогает специфическое использование знаков препинания: знаки препинания могут играть определенную роль в процессе построения сжатого текста учебника, в частности, следует отметить роль скобок, двоеточия, дефиса, многоточия. Так,

например, скобки могут обозначать слова, которые уточняют понятие, данное ранее, могут обозначать хронологические данные, например даты рождения и смерти: *Куприн Александр Иванович (1870 –1938) — известный русский писатель...* [7 кл., с. 72].

Двоеточие или тире может заменять одно или несколько пропущенных слов, например: *Слово кинотеатр используется в разных стилях речи: Пойдем в кинотеатр* [5 кл., с. 132].

Система расположения материала также способствует графическому сокращению текста. Целостное восприятие и возможность быстро ориентироваться в том или ином сжатом речевом построении во многом зависит от системы расположения материала, которая включает в себя такие компоненты, как наличие или отсутствие абзацев, сочетание различных шрифтов, нумерация, рубрикация и так далее.

Специфика лингвистического построения различных видов текстов в значительной мере проявляется на их грамматическом уровне (морфологическом и синтаксическом). Е. И. Панченко в своих работах выделяет следующие морфологические особенности сжатых текстов: 1) соотношение используемых в них частей речи; 2) особенности функционирования наиболее значимых частей речи и их категорий [3, с. 152].

Как отмечает М. В. Умерова, значительным «компрессивным потенциалом» обладают различные части речи, употребляемые в необычных лексико-грамматических и грамматических значениях, а также с необычной референтной отнесенностью [5, с. 39].

Анализ состава речевых единиц сжатых текстов, проведенный лингвистами с точки зрения принадлежности их к тем или иным частям речи, показывает, что практически во всех сжатых текстах, и в частности в текстах учебников, наиболее существенную роль играют имена существительные. Таким образом, преобладание существительных является количественной особенностью СТ, т. к. эта часть речи преобладает и в языке в целом, однако в СТ мы наблюдаем более значительное процентное значение.

В ряде сжатых текстов исследуемых нами учебников второй по частоте использования частью речи, как и в языке в целом, является имя прилагательное. В ряде СТ, и в первую очередь в установке к упражнению, одном из преобладающих жанров учебника, второй или даже первой частью речи по частоте

использования является глагол. Во многих сжатых текстах (словарных дефинициях, рефератах, аннотациях и т. п.) достаточно широко представлены причастия, отглагольные прилагательные и существительные, являющиеся заместителями более развернутых конструкций, требующих наличия союзов, личных форм глагола и т. п. В текстах учебников это представлено примерами: *Почему говорят: делу время, потехе час? Это выражение, ставшее пословицей, принадлежит русскому царю Алексею Михайловичу...* [7 кл., с. 181].

В СТ наблюдаются некоторые особенности употребления тех или иных грамматических категорий. В частности, что касается специфики функционирования в СТ некоторых категорий глагола, то заметим, что для большинства видов сжатых текстов типичным является преобладание глаголов настоящего времени. Это может объясняться краткостью построения формы настоящего времени и разнообразием ее смысловых оттенков, способных выразить непосредственно настоящее действие, а также действие, относящееся к прошлому и будущему или действие, безотносительное ко времени. Особенностью функционирования глагольной категории наклонения во многих СТ является сведение до минимума использования сослагательного наклонения, что вызвано формальной сложностью его построения, нетипичной для кратких текстов учебников, а также отличием присущего ему значения категоричности и лаконизма, характерных для большей части сжатых текстов. Повелительное наклонение глагола является достаточно часто встречающейся грамматической категорией для определенных жанров СТ, в частности, установок к упражнениям, инструкций, обучающих программ и некоторых других, где ярко выражено императивное значение, например: *Составьте диалог по указанному выше образцу на тему... Расскажите своему соседу по парте, что интересное можно увидеть осенью в лесу* [5 кл., с. 47].

Соотношение употребления во многих сжатых текстах действительной и страдательной залоговых форм глагола свидетельствует о том, что употребление страдательного залога более характерно для них как способ придания определенной безличности сообщению. В большинстве исследованных текстов формы страдательного залога имели простую структуру и

выражались с помощью краткой формы страдательного причастия совершенного вида.

Механизм сжатия текста наиболее ярко и многообразно проявляется на синтаксическом уровне. Исследуя сжатые тексты на этом уровне, следует обратить внимание на размер и основные типы предложений в сжатых текстах, степень их распространенности, особенности функционирования членов предложения и некоторые другие характеристики. Характерным признаком сжатых текстов, как указывалось выше, является их ограниченный объем, с чем тесно связано определенное количество предложений, используемых в СТ. По данным некоторых ученых, большинство сжатых текстов состоит из двух-трех предложений [2, с. 271]. Такое количество характерно для словарных дефиниций, сносок, комментариев, аннотаций и других жанров.

Однако для некоторых сжатых текстов существует стандарт, или рекомендация, согласно которой они состоят из одного предложения. Это, в частности, заголовок, афоризм, пункт плана. Например:

<i>Портновская мастерская высшей категории М. Догг</i>

[6 кл., с. 109].

Анализ степени распространенности простого предложения в исследованных нами сжатых текстах показывает, что специфической чертой их синтаксической структуры является преобладание распространенных предложений, например:

Приложение... — это разновидность определения, выраженного существительным... Если единичное приложение и определяемое существительное являются именами нарицательными, то между ними ставится дефис... [8 кл., с. 101].

Далее следует обратить внимание на типы предложений по цели высказывания, используемые в сжатых текстах. Для многих видов СТ специфичным является преобладание повествовательных предложений, как, практически, в любом речевом произведении. Повествовательные тексты обнаруживают почти единый вид

предложений в словарных дефинициях, тезисах, инструкциях, комментариях, формулах изобретений, рефератах и других жанрах, например: *Прочитайте и запомните пословицы. Найдите изученную орфограмму* [5 кл., с. 99].

Использование восклицательных и вопросительных предложений, по-видимому, определяется жанровыми, а не внутриязыковыми особенностями сжатых текстов. Так, вопросительные предложения типичны для различных анкет, деловых бумаг, обучающих программ, сравнительно широко используются также в планах, афоризмах, установках к упражнениям, например: *Сравните!* [7 кл., с. 6]. *Как много вы узнали, увидели, посетили! Помните? На берегах Фонетики и Орфоэпии вы учились правильно выговаривать звуки ...* [6 кл., с. 3].

Таким образом, большинство грамматических особенностей сжатых текстов обусловлено общим для всех СТ стремлением к максимальной сжатости и краткости.

Исследованные нами СТ имеют определенные особенности также и в плане содержания. Анализируя сжатые тексты с точки зрения их общих лексических особенностей, следует проводить исследования по нескольким направлениям, в частности, попытаться классифицировать лексический состав массива СТ по таким критериям, как стилистическая отнесенность по данным лексикографии, типы аббревиации и некоторым другим. По мнению М. В. Умеровой, лексический уровень компрессии отмечается использованием кратких, часто одноморфемных слов, слов широкой семантики, междометий, местоимений и пр. «Компрессия на лексическом уровне призвана решать самые разные коммуникативные задачи при реализации авторского замысла» [5, с. 41].

Одним из наиболее эффективных приемов сжатия текста на лексическом уровне является использование аббревиатур, ср. в следующем фрагменте аннотации: *Русский язык: 8 кл. : Учеб. для общеобразоват. учеб. заведений с укр. яз. обучения / Н. Ф. Баландина и др. / Под ред. Н. Ф. Баландиной. — К. : Мастер-класс, 2008. — 328 с. [8 кл., с. 2].*

Семантическая сторона является чрезвычайно важным показателем любого сжатого текста. Эллипсис тематической части сообщения в сжатых текстах занимает значительно более заметное

место в количественном плане по сравнению с развернутым вариантом. При сжатии исходного варианта полного текста имеет место обратный процесс, то есть, прежде всего, сокращение тематической части сообщения, что является необходимой предпосылкой создания рефератов, аннотаций, конспектов и многих других речевых произведений.

Эллипсис темы может приводить к устранению из текста обязательных компонентов структуры предложения, то есть сжатие текста в семантическом плане может проявляться в сокращении ряда элементов информационной структуры краткого речевого сообщения.

Рассмотрев содержательную сторону языковых единиц, мы можем перейти далее к анализу еще одного важного аспекта построения СТ — к особенностям форсированно сжатых текстов. Существует две основные разновидности СТ: первичный сжатый текст, формирующийся до создания полного варианта, и вторичный сжатый текст, являющийся результатом переработки соответствующего развернутого текста. С формальной точки зрения сжатые тексты можно разделить на нормированно сжатые и форсированно сжатые, т. е. составленные с нарушением каких-либо существующих норм современного литературного языка. Примером первого типа могут быть тезисы научного сообщения, второго — СМС или словарная статья [2, с. 109]. Соответствие или несоответствие всех элементов СТ принятым нормам литературного языка является основным критерием градации всего массива СТ на нормативно сжатые и форсированно сжатые. При этом в нормированно сжатых текстах все компоненты речевого произведения на всех уровнях соответствуют нормам, а в форсированно сжатых может наблюдаться нарушение одной, двух или нескольких существующих норм, например:

Продолжите бессоюзные предложения со значением последовательности или одновременности действий между частями и поставьте нужные знаки препинания.

1. *Контратака закончилась неудачно*
2. *В конце игры арбитр назначил пенальти*
3. *Забитый гол воодушевил команду*
4. *В этом сезоне новый вратарь играет безупречно*
5. *Перерыв пошел футболистам на пользу ... [9 кл., с. 187].*

Наиболее распространенными нарушениями существующих языковых норм являются следующие: использование графических сокращений; эллипсис служебных частей речи; нарушение общепринятого порядка слов, пунктуации и других норм построения предложения; нейтрализация некоторых грамматических категорий и другие направления [3, с. 109].

Графические сокращения в учебнике можно проиллюстрировать следующим примером:

Реветь, вопить (разг.), горланить, горлопанить (прост.), вопить (выс.), надрываться, надсаживаться; вскрикивать, выкликать, рвать, гаркать (прост.), выкрикивать, покрикивать; драть (надирать, надсаживать) горло (глотку) (прост.) – это глаголы эмоционально окрашенной речи [8 кл., с. 61].

Наиболее заметной после графических сокращений особенностью форсированно сжатых текстов является функционирование в них эллипсиса, характер которого во многом определяет специфику грамматической организации СТ. Явление эллипсиса, факультативное для ряда разновидностей языка, можно считать обязательным для форсированно сжатых текстов. Существует разделение понятия эллипсиса на контекстуальный, т. е. легко восстанавливаемый из контекста и ситуации, и ситуативный, т. е. не требующий дополнительного контекста и ситуации. Эллипсис, по-разному проявляясь в различных жанрово-стилевых подсистемах языка, встречается и в сжатых текстах учебников. По нашим наблюдениям, в исследованных нами текстах можно выделить два основных вида эллипсиса.

1. Эллипсис такого типа, который характерен и для других стилистических разновидностей языка, не обусловленный материальными причинами экономии и согласующийся с нормами современного литературного языка. Такой эллипсис можно назвать общим, нормативным, например: *Я пообедал. Вымыл посуду и сел за стол. Буду делать уроки. От уроков избавлюсь и тогда – свободен. С плеч долой. Кончил дело – гуляй смело.* [8 кл., с. 41]

2. Эллипсис, присущий только некоторым форсированно сжатым жанрам (конспект, объявление и т. п.), когда можно наблюдать определенные отклонения от принятых норм письменной формы литературного языка, который можно назвать специфическим, или ненормативным. Общий эллипсис, присущий

всем языковым подсистемам, по-видимому, не имеет специфических качественных отличий, но используется в СТ более широко, чем в других речевых произведениях. Одной из форм его проявления можно считать, например, пропуск подлежащего: *Поработай еще (просьба, совет, приказ; безразличие, снисходительность, настойчивость, раздражительность). Пока не ответил (утверждение, возражение, одобрение, вопрос, сомнение; разочарование, осуждение ...)* [9 кл., с. 76].

Этот вид эллипсиса возможен в тех случаях, когда значение подлежащего может быть легко восстановлено с помощью ряда формальных показателей.

К форсированно сжатым текстам можно отнести некоторые речевые жанры, которые строятся не из обычных предложений, а из номинативных конструкций, что также нетипично для обычного текста. Это, например, план, оглавление книги: *Русский язык 9 класс. Учебник для общеобразовательных учебных заведений с украинским языком обучения* [9 кл.].

Выводы и перспективы дальнейшего исследования. Таким образом, мы можем сделать вывод о том, что лингвистические средства достижения компрессии, несмотря на свое своеобразие, действуют вместе, и каждое из них вносит определенный вклад в создание того или иного СТ.

Перспективу дальнейшего исследования мы видим в приложении теоретических положений нашей работы к изучению учебников английского языка.

Литература

1. Баландина Н. Ф. Русский язык, 5-9 класс; учебник для общеобразовательных учебных заведений с украинским языком обучения / Баландина Н. Ф., Дегтярева К. В., Лебеденко С. А. – К. : Мастер-класс, 2007.
2. Панченко Е. И. Лингвистика сжатого текста (на материале со-временного русского языка): дис. ... доктора филол. наук: 10.02.02 / Елена Ивановна Панченко. – Днепропетровск, 1998. – 370 с.
3. Панченко Е. И. Сжатый текст: текст современности и будущего. Текст. / Е. И. Панченко // Русский язык: исторические судьбы и современность: II Международный конгресс исследователей русского языка: Труды и материалы. - М. : Изд-во МГУ, 2004. - С. 109–116

4. Панченко Н. В. Теория текста: учебное пособие / Панченко Н. В., Качесова И. Ю., Комиссарова Л. М., Чувакин А. А., Земская Ю. Н. [Электронный ресурс]. — Режим доступа http://www.xliby.ru/jazykoznanie/teorija_teksta_uchebnoe_posobie/index.php
5. Умерова М. В. Лексико-семантическая интерференция и трансформация при переводе с точки зрения нарушения нормы и узуса переводящего языка / М. В. Умерова // Перевод: Взаимосвязь и взаимовлияние теории и практики. - М., 2004.- С. 39—48.
6. Филиппов К. А. Лингвистика текста / К. А. Филиппов. — СПб: Изд-во С.-Птб. ун-та, 2003. — 336 с.

УДК 811.161.1'367.332

к. филол. н., доцент Шкурко Е. В.

Днепропетровский национальный университет имени О. Гончара, Украина

**ПЕРЕРАЗЛОЖЕНИЕ СИНТАКСИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ
В ИМЕННЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЯХ
КАК ПРОЯВЛЕНИЕ ДВУСТОРОННЕЙ СВЯЗИ**

к. філол. н., доцент Шкурко О. В.

Дніпровський національний університет імені О. Гончара, Україна

**ПЕРЕРОЗКЛАД СИНТАКСИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ
В ІМЕННИХ СЛОВСПОЛУЧЕННЯХ
ЯК ПРОЯВ ДВОСТОРОНЬОГО ЗВ'ЯЗКУ**

Candidate of Science (Philology), assistant professor Shkurko H. V.

Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine

**RECOMPOSITION OF SYNTACTIC RELATIONS
IN NOMINATIVE WORD COMBINATIONS
AS MANIFESTATION OF SYNTACTIC BILATERAL
RELATIONSHIP**

В статье рассмотрены активные процессы, происходящие в синтаксической системе современного русского языка, в частности, образование новых типов двучленных словосочетаний на базе переразложения связей между компонентами словосочетаний более сложной структуры. Определена сущность синтаксического переразложения, в основе которого лежит двусторонняя связь, представляющая собой такой вид отношений, когда

одно слово или словосочетание может быть подчинено сразу нескольким доминантам. Указана основная причина возникновения данного языкового явления, которой чаще всего является желание автора придать одному из компонентов предложения характер добавочного замечания или уточнения. Приведены примеры и графические схемы некоторых продуктивных моделей словосочетаний, возникающих на основе переразложения синтаксических связей в субстантивных конструкциях, в которых доминирующее существительное распространяется зависимым от него прилагательным или причастием в полной форме, а также в субстантивных словосочетаниях, содержащих в качестве зависимого компонента предложно-падежные формы существительных.

Ключевые слова: нестандартная синтаксическая связь, переразложение синтаксических связей, двусторонняя связь, доминанта, зависимый компонент, именные словосочетания, актуализация компонентов словосочетания.

У статті розглянуто активні процеси, що відбуваються в синтаксичній системі сучасної російської мови, зокрема, утворення нових типів двочленних словосполучень на базі перерозкладу зв'язків між компонентами словосполучень більш складної структури. Визначена сутність синтаксичного перерозкладу, в основі якого лежить двосторонній зв'язок, який являє собою такий вид відношень, коли одне слово або словосполучення може бути підпорядковане одразу декільком домінантам. Визначена основна причина виникнення даного мовного явища, якою найчастіше є бажання автора надати одному з компонентів речення характер додаткового зауваження або уточнення. Наведено приклади і графічні схеми деяких продуктивних моделей словосполучень, що виникають на основі перерозкладу синтаксичних зв'язків у субстантивних конструкціях, в яких домінуючий іменник поширюється залежним від нього прикметником чи дієприкметником у повній формі, а також у субстантивних словосполученнях, які містять в якості залежного компонента прийменниково-відмінкові форми іменників.

Ключові слова: нестандартний синтаксичний зв'язок, перерозклад синтаксичних зв'язків, двосторонній зв'язок, домінанта, залежний компонент, іменні словосполучення, актуалізація компонентів словосполучення.

The article deals with the active processes occurring in the syntactic system of the modern Russian language, in particular, the formation of two-term word combinations new types on the basis of recomposition of connections between the components of a more complex structure word combinations. The essence of the syntactic recomposition, based on bilateral relationships, is a kind of relationship where one word or phrase can be subordinated to several dominants simultaneously. The main reason for the appearance of this linguistic phenomenon, which is most often the author's desire to give one of the components of the sentence the nature of an additional remark or clarification, is indicated. Examples and graphic diagrams of word combinations some productive models arising on the basis of the recomposition of syntactic relationships in substantive constructions where the dominant noun is added by the adjective or participle in its full form dependent on it, as well as in substantive phrases containing, as a dependent component, prepositional forms of nouns, are given.

Key words: non-standard syntactic connection, recomposition of syntactic connections, syntactic bilateral relationship, dominant, dependent component, nominative word combinations, updating of word combinations components.

Постановка проблемы. Любая синтаксическая конструкция, состоящая более чем из одного компонента, представляет собой

цепочку зв'язаних между собой слів. Способність слова приєднувати до себе інші слова і в то ж час приєднуватися самому являється одним з його важливіших властивостей, яке дозволяє будувати речення, розповсюджувати їх і створювати зв'язну мову.

Зв'яз слів в словосполученнях і реченнях виконує ряд важливих функцій: во-перших, служить для вираження синтаксических відносин між словами; во-других, організує синтаксическу структуру словосполучень і речень; в-третьих, створює умови для реалізації лексического значення слова. Слідовательно, синтаксическу зв'яз можна дефінірувати як загальні семантико-грамматическі відносини компонентів мовної ланки, дозволяючі кваліфікувати її в якості деякої синтаксическої одиниці, то єсть чогось-то осмисленого, граматически упорядоченого.

Традиційно виділяють два види синтаксических зв'язей: сочинительну і підчинительну, представленну погодженням, управлінням і примыканієм. Однак більшість сучасних учених сходяться во мненні, що ці види зв'язей не охоплюють всіх синтаксических відносин між словами. В останні десятиліття російські і українські лінгвісти активно досліджують такі види нестандартних зв'язей, як варіативність, перерозподіл, кореляція, розчленування, деформація і інші [1; 2; 4; 5; 6].

Оскільки одним з найбільш характерних процесів, що відбуваються в системі словосполучень на протязі останніх п'ятидесяти років, є «утворення нових типів двучленних речових словосполучень і нових синтаксических рядів на основі перерозподілу зв'язей між компонентами словосполучень більш складної структури...» [8, с. 13], метою даної роботи є дослідження такої нестандартної синтаксическої зв'язі, як перерозподіл. **В статті визначається** сутність даного мовного явища, вказуються причини його появи, розглядаються деякі продуктивні моделі словосполучень, що виникають на основі перерозподілу синтаксических зв'язей.

Визложення основного матеріалу. Як відомо, зв'яз між словами встановлюється не тільки контактної позицією по відношенню друг до друга, але і різними засобами: смисловою зв'яззю, інтонацією, словорозподілом і деякими іншими. Відповідно, в реченні слово і словосполучення можуть зазнавати змін в своїх зв'язях і відносинах, що

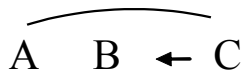
обусловливается содержанием высказывания, его целью, стилем речи, эмоциональной окрашенностью и так далее.

Одним из таких изменений, происходящих в строе предложения, является возникновение так называемой двусторонней связи, то есть связи, при которой одно слово или словосочетание может быть подчинено нескольким доминантам. Так, в предложении

➤ *К нам приехала тетя из Одессы*

словоформа *из Одессы* одновременно подчиняется глаголу *приехала* и существительному *тетя*: *приехала из Одессы* и *тетя из Одессы*. В подобных конструкциях нарушен принцип прямой соотнесенности синтаксиса и семантики, что, собственно, и делает отношения, существующие между их компонентами, нестандартными.

Переразложение – это такой вид нестандартной синтаксической связи, при которой какое-либо слово некоторой речевой цепи может быть подчинено любой из возможных доминант и при этом смысл фразы не меняется. Графически этот тезис можно проиллюстрировать таким образом:

В русском синтаксисе явление переразложения представлено достаточно широко и разнообразно. Возникновение этого вида синтаксической связи может быть связано как с изменениями в характере отношений компонентов данного словосочетания с другими элементами предложения, так и обуславливаться изменениями в характере отношений внутри словосочетаний.

Синтаксическое переразложение нередко возникает в результате нарочитого выделения одного из компонентов словосочетания в строе предложения, то есть вследствие стремления автора акцентировать внимание на определенном слове или конструкции. Кроме того, его появление может быть обусловлено тем, что одному из компонентов сочетания придается характер добавочного замечания или уточнения, вследствие чего изменяется характер связи.

Выделяемый компонент может обособляться от доминанты интонационно, что зачастую сопровождается изменением словорасположения: *А по ущелью, во мгле и брызгах, поток стремился навстречу морю, гремя камнями* (М. Горький «Песнь о Соколе»). В этом примере зависимые компоненты акцентируются и

поэтому отделяются от доминанты-глагола, с которым связаны и грамматически, и семантически.

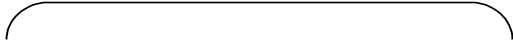
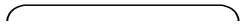
Зависимый компонент может актуализироваться и при помощи изменения обычного расположения слов: *Целые стаи устремляются тогда к ним жирных, ленивых мух* (Л. Леонов «Барсуки»).

В современном русском языке широкое распространение получили такие конструкции, в которых выделяемый элемент словосочетания, отрываясь от своей доминанты, оказывается вынесенным за рамки предложения, что чаще всего наблюдается в глагольных и именных конструкциях: *Он был, конечно, провидец. И в своих виденьях, и в той потрясающей музыке, какую он слышал в ... речи* (К. Паустовский «Время больших ожиданий»).

Синтаксическое перераспределение достаточно часто наблюдается при употреблении в речи таких моделей субстантивных словосочетаний, в которых стержневое имя существительное распространяется зависимым от него причастием или прилагательным в полной форме. Подобные словосочетания могут сохранять в предложении присущее им грамматическое и смысловое единство, чисто определительный характер отношений и оставаться субстантивными словосочетаниями, а могут подвергаться синтаксическому перераспределению. Это происходит в том случае, когда причастие или прилагательное, одно или с зависимыми словами, соотносится не только с существительным, с которым оно связано семантически и грамматически, но и с глаголом-сказуемым.

Сравним предложения:

1) Посрамленный юноша / ретирировался. (A→ Б→ С)

2)   Посрамленный / юноша ретирировался. (A→ Б→ С)

Во втором примере изменился характер отношений между компонентами конструкции, а также ее общее значение, что произошло вследствие иного интонационно-смыслового членения предложения и связано с возникновением значения добавочного сообщения.

Чаще всего переразложению связей подвергаются атрибутивные словосочетания с причастием в именительном падеже, построенные по следующим моделям [7, с. 168-171]:

1) конструкции с причастием, одновременно связанным с существительным или личным местоимением, выступающими в роли подлежащего, и с глаголом-сказуемым: *Драгунский капитан, разгоряченный вином, ударил по столу кулаком...* (М. Лермонтов «Герой нашего времени»).

Если обозначить причастный оборот символом P_o , а существительное и глагол, являющиеся для него доминантами, символами S_n (существительное-подлежащее) и G , данную модель можно проиллюстрировать такой схемой: $S_n \leftarrow P_o \rightarrow G$.

Подобная модель характерна и для следующего предложения, где предикатом является личное местоимение: *Он, не замечаемый народом, продолжал лежать на конне...* (Л. Толстой «Анна Каренина»): $M_n \leftarrow P_o \rightarrow G$.

2) конструкции с причастием, тесным образом связанным с глаголом, при ослабленной связи с существительным или личным местоимением: *Он обучался в парижском военном училище..., отличился в Испанской войне и, тяжело раненный, возвратился в Париж* (А. Пушкин «Арап Петра Великого»).

Обозначив символами $\rightarrow$ и $---\rightarrow$ сильную и ослабленную связь, схематично изобразим модель данного предложения: $M_n \leftarrow G \rightarrow P_o$.

Переразложение часто возникает в таких моделях субстантивных словосочетаний, в которых в качестве зависимого компонента выступают предложно-падежные формы существительных (зачастую с зависимыми словами): *дом с мезонином, женщина в красном платье, рыцарь на белом коне* и т.п. Как и в моделях, в которых стержневое имя существительное распространяется прилагательным или причастием, в таких предложениях зависимый компонент может получать значение добавочного сообщения и, соответственно, большую самостоятельность, что приводит к его интонационному выделению в устной речи и к обособлению от доминанты-существительного при помощи знаков препинания на письме: *Карл Иванович, с очками на носу и книгой в руке, сидел на своем обычном месте...* (Л. Толстой «Детство»). Используя символ S_o для обозначения существительного,

выполняющего в предложении роль определения, графически проиллюстрируем эти отношения: $C_n \leftarrow C_o \rightarrow Г$.

Все рассмотренные в статье примеры свидетельствуют о том, что синтаксическое переразложение может не выходить за рамки одного словосочетания, но последнее обязательно должно быть многочленным. При этом изменения в отношениях между компонентами словосочетания нередко приводят к возникновению новых моделей.

Выводы. На основе всего вышеизложенного можно утверждать:

1) в синтаксической системе современного русского языка происходят такие активные процессы, как образование новых типов двучленных словосочетаний на основе переразложения связей между компонентами словосочетаний более сложной структуры, а также наблюдается тенденция к увеличению числа именных конструкций;

2) причиной возникновения синтаксического переразложения чаще всего является то, что одному из компонентов словосочетания придается характер добавочного замечания или уточнения, в результате чего изменяется характер связи;

3) зачастую переразложение синтаксических отношений происходит при использовании таких моделей субстантивных словосочетаний, в которых доминирующее существительное распространяется зависимым от него прилагательным или причастием в полной форме и в которых имеют место определительные отношения, а также в таких моделях субстантивных словосочетаний, в которых в качестве зависимого компонента выступают предложно-падежные формы существительных (часто с зависимыми словами).

Новые именные конструкции, появляющиеся в результате переразложения связей, обогащают и усложняют систему словосочетаний, стимулируя появление новых рядов. Однако следует помнить о том, что подобные словосочетания типичны не только для художественно-литературного стиля речи, но и для официально-делового, научного и особенно – публицистического стилей. Именно в газетных и журнальных публикациях чаще всего наблюдается такое негативное явление, как речевые штампы, которые зачастую представляют собой не что иное, как конструкции, возникшие в результате переразложения синтаксических связей, следовательно, словосочетания, подобные рассмотренным в данной статье, требуют

к себе повышенного внимания и дальнейшего лингвистического исследования.

Література

1. Валгина Н.С. Современный русский язык: Синтаксис: Учебник / Н. С. Валгина. – 4-е изд., испр. – М. : Высш. шк., 2003. – 416 с.
2. Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : БАО, 2011. – 992 с.
3. Меньшиков И. И. Нестандартные синтаксические связи в современном русском языке / И. И. Меньшиков, И.И. Турута. – Дн-к: РИО ДНУ, 1997. – 36 с.
4. Муравенко Е. В. Что такое синтаксическая омонимия? / Е. В. Муравенко – М. – Режим доступа: http://il.rsuh.ru/docsllsh/muravenko2005_1.pdf
5. Ножов И. М. Морфологическая и синтаксическая обработка текста (модели программы) / И. М. Ножов. – М. : Наука, 2003. – 140 с.
6. Попова І. С. Загальна типологія синтаксичних зв'язків сучасної української мови / І. С. Попова // Дослідження з лексикології і граматики української мови: Зб. наукових праць. – Дн-ськ : Вид-во ДНУ, 2016. – Вип. 17. – С. 93-99.
7. Прокопович Н. Н. Вопросы синтаксиса русского языка / Н. Н. Прокопович. – М. : Просвещение, 1974. – 350 с.
8. Шведова Н. Ю. Актуальные процессы в русском синтаксисе / Н. Ю. Шведова. – М. : Наука, 1966. – 156 с.

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ

+++++

УДК 372.881'373.614

к. филол. н., доцент Амичба Д. П.
Днепропетровский национальный университет
имени О. Гончара, Украина

ЯЗЫКОВАЯ КАРТИНА МИРА НАЦИОНАЛЬНО- КУЛЬТУРНОГО КОМПОНЕНТА АБХАЗОВ «АЛАМЫС»: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ

к. філол. н., доцент Амичба Д. П.
Дніпровський національний університет
імені О. Гончара, Україна

МОВНА КАРТИНА СВІТУ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО КОМПОНЕНТА АБХАЗІВ «АЛАМИС»: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

Candidate of Science (philology),
Associate Professor Amichba D.P.

Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine

LANGUAGE WORLD IMAGE OF THE NATIONAL-CULTURAL ABKHAZIAN COMPONENT "ALAMYS": COMPARATIVE ASPECT

В статье анализируется и описывается в сравнительно-сопоставительном аспекте национально-культурный компонент языковой картины мира абхазов «Аламыс». Подводя итог настоящей статье, автор утверждает: изученный научный и сопоставительный материал позволяет судить о том, что концепт-конструкт открытой структуры «Аламыс» сфокусировал в своей внутренней форме ментальные образные компоненты «общечеловеческого» смысла и значения, которые объединяют людей разных языков и культур.

***Ключевые слова:** Аламыс, национально-культурный компонент, концепт-конструкт, сравнительно-сопоставительный, образно-ментальный, внутренняя форма, этимология, амбивалентное поле, структурация.*

У статті аналізується й описується в порівняно-зіставному аспекті національно-культурний компонент мовної картини світу абхазів «Аламис». Підводячи підсумок цієї статті, автор стверджує: концепт-конструкт відкритої структури «Аламис» сфокусував

у своїй внутрішній формі ментальні образні компоненти «загальнолюдського» сенсу і значення, які об'єднують людей різних мов і культур.

Ключові слова: Аламис, національно-культурний компонент, концепт-конструкт, зіставно-порівняльна, образно-ментальна, внутрішня форма, етимологія, амбівалентне поле, структурація.

The article deals with the national-cultural Abkhazian component "Alamys" in the comparative-contrastive aspect. To conclude the given article, the author affirms the studied scientific and comparative material allows suggesting that concept-construct of the open structure "Alamys" is focused on the inner form the mental image components of the "universal" sense and meaning, uniting people of all around the world.

Key words: Alamys, national-cultural component, concept-construct, comparative-contrastive, image-mental, inner form, etymology, ambivalent field, structuration

Актуальность исследования. Известно, что «Свой» и / или «Чужой» мир наполнен знаками – образами, аллегориями, сравнениями. Под «своим» и / или «чужим» миром понимаем не только то, что разъединяет, но и то, что объединяет людей разных языков и культур. Так, например, в образном ментальном мире людей разных национальностей, наряду с отличительными чертами, находим и те, которые объединяют культуры. Метафорически структурированный образ, рождённый в сознании людей, вобрал в себя элементы «общечеловеческих» ментальных полей. В этой ментальности удивительным образом переплетаются и слово, и образ, и понятие, и смысл. Можно с уверенностью сказать, что смысл, как и понятие, структурирующие фразеологизмы, носят «общечеловеческий» ценностный характер [6; 7].

Представляет интерес в аспекте данной научной антропоцентрической парадигмы философская проблема «икономии», которая разрабатывалась в недрах богословской литературы и мысли. Слово это переводится и интерпретируется философами и богословами как «домостроительство». Описывается данная философская категория в первую очередь с позиции человека, для которого понятия «честь», «совесть» не являются словами без смысла и значения, т. е. пустыми. «Икономия», или «домостроительство», восходит к учению Тейяра де Шардена. Понятие «домостроительство», по мысли богослова, есть не что иное, как «замысел божий и его осуществление» [16, с. 26]. «Человеческие действия, направленные на совершение добра», определяются понятием «икономия». Другими словами, «икономия», — это дело, в которое вкладывается душа, «спасение (обожение) наших дел» [16,

с. 26] Согласимся, что такое спасение человек обретает под крышей «своего дома», «очага», «в семье» — понятия, которые одинаково значимы для людей разных культурных традиций. Цитируемый автор поясняет это так: «Всякая душа в недрах мира принадлежит Богу во Христе. С данным постулатом трудно поспорить, как невозможно отрицать того факта, что человек, лишённый родного очага, остаётся не только с искалеченной душой, но и без души. Известно, что оставшийся без души человек, способен лишиться совести. Лишившись совести, чести, или по-абхазски «аламыс», по-турецки «namus», человек может перейти черту недозволенного и забыть о главном: «любая, даже материальная, реальность вокруг каждого из нас принадлежит нашей душе» [16, с. 26 — 27].

Невозможно, полагаем, подвергнуть сомнению и то, что человеку, чтобы оценить материальную реальность вокруг себя, необходимо понять смысл своего существования в коллективе, в семье, в доме, в окружении близких и родных. Оценить свои поступки, свои возможности среди близких по духу и устремлённости людей — значит определить своё место в этом мире. Смысл и значения, заложенные в понятие «икономия», структурируют глубинный культурный «общечеловеческий» текст. «Икономия», в представлении абхазов, — это и есть «аламыс», который вплетён в канву «общечеловеческой» языковой картины мира, поскольку несёт в себе ценностные «общечеловеческие» символы. Национально-культурный компонент «аламыс» в языковой картине мира абхазов представляет собой глубинный ментальный образно структурированный концепт-конструкт с полями положительной и отрицательной коннотации. **Объектом** изучения и анализа настоящей статьи является национально-культурный компонент языковой картины мира абхазов «аламыс».

Цель данной статьи: на сравнительно-сопоставительном материале языков описать национально-культурный компонент «общечеловеческой» матрицы «слово» «аламыс». **Задачи** данной статьи оправдываются целью, а именно: проанализировать, сравнить, сопоставить, выделить «общечеловеческий» ментальный компонент концептов-конструктов «аламыс» и «namus» в лингвокультурном пространстве абхазов и турок.

Изложение основного материала. Ментальные амбивалентные поля концепта-конструкта «аламыс» и «домостроительство»

взаимосвязаны. «Домостроительство», несомненно, является не только одним из главных компонентов конструкта «аламыс», но и моделирует входящие в него лексико-семантические компоненты и структурирует их смыслы. Эти же значения и смыслы, уверенны, заложены и в указанном выше ментальном конструкте турецкого языка «*namus*». Анализировать и описывать линейно развёрнутый ментальный конструкт «аламыс», «*namus*» без базовых концептов, каковыми являются в первую очередь «домостроительство», или по-абхазски *аџнаџа аџагылазаашьа*, *ауасхыр* «основание дома», *ауаџьак* (русская транслитерация: ауаджак) «камин», не представляется возможным в силу взаимосвязанности и взаимообусловленности ментальных полей. Во вторичной номинации указанное слово употребляется и как «семья, родственники по крови, собравшиеся под одной крышей отцов и дедов. Отметим, что *ауасхыр* так же, как и *ауаџьак* «очаг», собирает в одном доме под одной крышей семью. Тепло семейного уюта у людей разных национальностей и культур ассоциируется с *ауаџьак*. Ведь именно возле семейного очага, культурного пространства семьи, в узком смысле слова, решаются все домашние проблемы. В широком смысле *ауаџьак* синонимично слову *ахџьышџаара* досл. «Вершина-двора-(дома)-здесь — Семейный очаг, очаг, зажжённый основоположником рода». «*Ахџьышџаара*» — концепт, содержащий в себе глубинный смысл, соответствует понятию «Родина». Сравним со словом «отчий дом», «дом» «*baba evi*» [11, с. 680] в турецком языке. С этим же значением и смыслом употребляется в абхазском языке и слово «дом» «*аџны*», в котором звук [џ] более лабиализован, чем турецкий [v]

Как было отмечено, слова: *ауаџьак* «очаг», *ахџьышџаара*, *амџа* «огонь», *ауасхыр* «камень», или «основание дома», в абхазском языке — являются структурными компонентами культуротворческой формы «Дом». *Ауасхыр* — это основание дома, выложенное из камня или выстроенное из дерева. Сравним с турецкими словами — «*dayanak*», «*destek*», «*iskelet*», «*çekirdek*», опора, основа, которые (как в прямом, так и переносном значении) функционируют в языке [11, с. 757; с. 759]. Конструкт-концепт «Огонь» вобрал в себя такие значения, как *ауаџьак* «очаг», *ахџьышџаара*, «очаг, семья, Родина», *амџа* «огонь в очаге». Все они имеют в иерархии базовых понятий «общечеловеческой» матрицы «Слово» большое значение. Цитируя

вслед за Ю. Степановым Гераклита, необходимо отметить, что «этот мир... был всегда и есть и будет вечно живой огонь...» [267, с. 300]. Живой огонь, горение которого поддерживает своими мыслями, делами, поступками человек. При этом имеет смысл говорить не только об *огне*, «*небесном*» или *живом*, но и «*адском*», *мёртвом*. Заметим, что огонь, адский и небесный, — это «не две разные силы, а противоположные проявления одной и той же энергии» [15, с. 152]. Действительно, но удивительным образом в человеке могут уместиться эти две энергии — адская, которая может погубить, если увлечься; небесная же — очистить, обессмертить, вознести, дать импульс здоровым силам.

«Свет» = «Рай», в представлениях людей разных культур, — это «Любовь», «Вера», «Надежда», «Радость». «Рай» — место в загробном мире, где людям, завершившим земной путь, *светло, радостно, счастливо*. Представляет в связи с изложенным интерес происхождение слова «рай». Приведём данные М. Фасмера: «...Украинское, болгарское рай, древнерусское, старославянское раи парδεισος ... болгарское рай, сербохорватское рај, род. раја, словенское rāj, род. п. rája — то же, svetī rāj "небо", чешское ráj, словацкое, польское, верхнелужицкое, нижнелужицкое raj. Скорее всего, заимствовано из древнеиранского, ср. авестийское rāu= м. "богатство, счастье", древнеиндийское gāu-, gās м., ж. "состояние, сокровище, богатство", gauís "дар, владение", которые родственны латинскому gēs "дело, имущество", древнеиндийскому rāti "дает, дарует"... Ср. также мордовским м. rīz "счастье", которое считается заимствованным из иранского ... а также греческого του παράδεισο "рай" — из древнеиранского pairidaēza-. Признание родства слав. *rajь и индоиранских слов заставляет допустить чередование $\bar{o} : \bar{e}$, которое не может быть доказано. Литовское rōjus "рай", судя по ударению, заимствовано из славянских ... Кроме того, Эндзелин ... сравнивает это слово с латышским rāt, rāju "корчевать, очищать", латинским gāgus "редкий, рыхлый" (нерешительно) ... без всяких на то оснований сближают славянский *rajь с рой, река... и предполагает здесь древнее значение "море, течение"...» [17]. По данным предложенного этимологического материала можно заключить, что «Рай» — это место исхода «Любви» и «Света» Всевышнего. «Рай» — место, дарованное Всевышним праведникам.

Согласно представлениям людей разных культур, праведниками считаются те, кто строго придерживается заповедей религии, не грешит и живёт по закону «Аламыс», «*Namus*» «чести» и «совести». Райское место, или по-абхазски *дъанат*, по-турецки *Cennet* [11, с. 866], уготованное для добрых, праведных, живших по чести и совести на Земле людей. *дъанат* «рай» противопоставлен *дъаханым* «аду». По-абхазски *дъаханым*, по-турецки *Sehennem* [11, с. 612], или другими словами, *могила грешных душ*. Этимология слова «ад» не совсем ясна, поскольку, согласно одним данным, слово это возводится к греческому *гадес*, которое переводится как «преисподняя». Это же слово, согласно другим данным, увязывают с древнееврейским словом «*sheol*», которое определяется как «покрытое место, или могила». Место для проклятых абхазы называют *Ашэи ртыџб Ашэи итыџ* что дословно переводится как «место проклятых, проклятого». *дъаханым*, или *Ашэи ртыџб Ашэи итыџ* — это «Ад», где, по представлениям абхазов, нет «Света», «Радости», «Любви», «Веры», «Надежды». Привлекает внимание формант *дъа*, которую можно передать через русскую транслитерацию *дж*. Этот формант, думается, наличествует в словах: абхазском *пенцъыр*, азербайджанском *панцъар*, грузинском *панцъари*. Рассмотрим слово *fenster* (заметим, что и английское слово *window*, по всей видимости, содержит этот же образ «света»), в котором *fен* и указанные выше корни, чередующиеся *а / е* в *пен / пан*, по всей видимости, восходят к общему источнику. Считаем, что указанные выше слова несут в себе лексико-семантический компонент «свет», «озарение», «возможно», и «огонь».

Неудивительно, что живым огнём как для людей абхазской национальности являются *Амра* «Солнце», *Амца* «огонь, пламя», *Ахэыштаара* «Домашний огонь, или огонь очага», так и для турецкой – *Güneş gün* «солнце», *işin* «луч», *Güneş: işinlar* «солнечные луч» [11, с. 713; 900]. Заметим, что и в абхазском языке «солнце греет», в прямом значении, употребляется с глаголом *ашра* «греть», схожим в корневой основе с существительным *işin* «луч» в турецком языке, а существительное *gün* в данном языке с абхазским словом «агә», которое переводится как «душа= сердце. Если судить по внутренней форме абхазских и турецких слов: *Güneş, gün* «солнце», *işin* «луч», *Güneş: işinlar* «солнечные луч», *ашра*, то можно заключить, что данные слова структурированы глубинным метафорическим смыслом

«исходящее тепло из сердца кого-то или чего-то». Все эти понятия моделируют компоненты вышеназванных концептов. Конструкты-концепты «*ауаџак*», «*Ауасхыр*» и указанные выше ментальные компоненты турецкого лингвоментального пространства структурируют на глубинном имплицитно выраженном уровне базовый универсальный, «общечеловеческий» концепт «*Аџны*» «Дом». Можно с уверенностью утверждать, что для людей и не только восточной ментальности «Дом» «*baba evi*» [11, с. 680], построенный, или точнее, скреплённый по-абхазски *агəхадара*, по-турецки *güven* [с.11, 640] «верой», по-абхазски *агəбра*, по-турецки *umut(du)*, *güvenilir biçimde* [11, с. 729] «надеждой», *агəбра* «Любовью» *sevgi* [11, с.714].

Семья, основанная на взаимопонимании и взаимопомощи, способна приносить *агəрџара* «радость» себе и окружающим. Следует сказать, что базовые «общечеловеческие» концепты-конструкты сфокусировали в себе древний корень =*Œgə*=, например, в абхазском слове «*агə*», или по-русски «серце = душа» [2-3;6]. Как видим, и в основе указанных выше слов турецкого языка наличествует анализируемый корень с огласовкой (=gü= / =gi=). Поэтому абхазы, характеризуя тех, кто испытывает глубокое чувство любви к родному дому, очагу, говорят *Иџсадгьыл азы игəбылуеит* досл. «Его душа горит за Родину – Он любит Родину». Особенно остро это ощущает тот, кто по воле судьбы оказался далеко от дома. Тоска по дому, по родным местам, страх за будущее родного очага всегда сопровождают человека. Изложенное структурируется смыслом, вербализованным следующим текстом: «*Я сел у холодного очага моих предков. ... Потекла над кровлею бледная струйка дыма.... С того дня и до этого горит тот огонь, который недобрые люди обрекли на угасание. И я молю создателя, чтобы он не дал никогда погаснуть ему, пусть греет его пламя и детей моих, и внуков, и правнуков...* » [20, с. 360]. «Дом» для абхазов — это *Имыџоу амца* досл. «Он - не - потухать огонь – Огонь, который никогда не потухнет». «Дом», в представлениях абхазов, не просто жилище конкретного человека, *домом для абхазов является очаг народа*. «Очаг» — то, что называют ещё словом «Родина», или по-абхазски *Аџсадгьыл* [5-6].

Известно, что для абхаза под концептом «*Аџсадгьыл*» досл. «Душа–земля–Родина» заложен ментальный конструкт,

сфокусировавший в себе глубинные имплицитно выраженные смыслы: *ауасхыр* «основание дома», *ауацъак* «очаг», *ахъышъаара* «зажжённый очаг, или огонь в очаге», *амца* «огонь», *аџны* «дом» *агъацара* «вера», *агъбра* «надежда», *агъблра* «любовь», *агърџъара* «радость». Для человека «Домом - Родиной» является родная земля, наследие дедов и отцов, родное слово, пронесённое через века и годы. Если у человека нет Родины, то у него нет и всего того, что перечислено выше, поэтому говорят: *«Зыџсадгыл зырџыз – загъ ирџит – Потерял Родину – потерял всё»*. Махаджирство – кровавая рана в «Душе = Сердце» абхазского народа, поэтому каждый абхаз, вернувшийся на родную землю, мог сказать: *«Всё вынес, чтобы вернуться, и я вернулся, не осквернил предательством родную землю, не дал пропасть наследству моих предков, не дал погаснуть огню в их очаге. ... Я снова пустил корни, врос в родную землю, дети пошли – росли, прибывали, как день весной... сохранился, уцелел наш народ, не обезлюдил наша земля. Мы цепко держались за родину, помнили о ней и при первой же возможности вернулись в свои дома ... »* [20, с. 357].

Вопреки всему *Аџы ахъишъ трахъ игъиџъеует* досл. «Вода исток (здесь, золотая основа) назад - след она - возвращаться – Вода возвращается к своему истоку». По представлениям абхазов, человек возвращается к своему очагу как вода к своему истоку. Вода — символ духа народа, который нельзя сломить. Трудно изгнать с насиженных мест, заставить вычеркнуть из памяти прошлое у народа, который глубокими корнями врос в свою землю. *«Стоит дом, в котором родился и я, и мой отец, и отец моего отца; есть двор, по которому я бегал; сохранились деревья, по которым я лазал; не иссяк родник, поивший меня и моих предков; всё так же высится вдали холм, с вершины которого впервые распахнулся передо мной мир»* [20, с. 246]. «Дом как для представителей абхазской национальности, так и турецкой», является тем Миром, в котором «Человек», носит своё гордое имя.

В аспекте изложенного привлекает внимание слово *su* «вода» в турецком языке. Смеем предположить, что в турецком языке данное слово претерпело усечение основы, возможно, из древних форм *ѠџсѠ ѠыѠ Ѡ ѠыѠ ѠгѠ* сохранился и употребляется в турецком *ѠыѠ ѠгѠ*, в абхазо-адыгских *ѠџсѠ Ѡы*). Полагаем, что в анализируемых языках данные формы сосредоточили в себе

метафорический образ «Сердца = Души», поэтому для людей турецкой культуры и национальности вода так же, как и абхазо-адыгской языковой общности, *агәы ҧаҭҥы* – это и есть душа народа, его основа.

Впервые, пересекая порог «Чужого» «Дома», абхазы хозяев приветствуют словами – *Абзера шәымазааитб шәбаатж Абзера шәыәны иәналаатж Анцәа шәиныхәаат* досл. «Хорошо вы - пусть - иметь, вы - видеть – Пусть у Вас всё будет хорошо»; «Хорошо вы - дом оно - прийти – Пусть в Ваш дом придёт всё хорошее»; «Бог вы - его - мать - просить (здесь, о здравии) – Пусть Бог Вас благословит (здесь, будет просить Богоматерь благословить). Обращаясь к чужеземцу «Да будет богат ваш дом» [3, с. 525], абхазы в слово «богатство» вкладывают не только материальный смысл, но и духовный. Быть богатым для абхазов — значит иметь *широту души, доброе сердце, любить людей, быть гостеприимным, открывать для гостя Асәны агәашә* досл. «Дом сердце - дверь – Калитку дома».

Ворота, калитка для абхазов — первое препятствие на пути к «чужому» дому. Входить на «чужую» территорию с *закрытой душой* нельзя; принимающие хозяева всегда встречают гостя с *открытой душой*. *Усәны инеиуа игәы аартны днеиуазароуп* досл. «Тот, кто приходит в твой дом, должен приходиться с открытой душой». Это и есть первое обязательство гостя перед хозяевами. Территория вокруг дома называется *агәарата*, или *агәара* досл. «Сердце - здесь - лежит, или сердце - здесь – Двор». За пределами (*своего* дома) лежит уже *чужая* территория, которая называется *Агәылацәаб агәыла* досл. «Сердце - в - находится – Соседи». Сосед для абхазов – это тот, который находится рядом, возле сердца, если дословно, то можно перевести как «вонзённый в сердце». Как известно, сердце = душа может гореть либо от добра, либо от зла. Сосед так же может быть и хорошим, и плохим, добрым и злым, алчным и щедрым. Хороший сосед, как и плохой, способен *пронзить до глубины души*, потому, наверное, слово *агәыла* дословно переводится «сердце - пронзить, вонзить, уколоть». Важно подчеркнуть, что абхазская идиома *Акәра* «Обет» имеет глубинный смысл и значение, поскольку *акәра* — признание «чужой» территории, проявление взаимных обязательств не нарушать границы «Аламыса».

Описывая ритуал *кула* и определяя его как «ритуал дарения», И. Хейзинга имел в виду человеческую добродетель, присущую всем людям независимо от национальностей. По мнению указанного автора, данный ритуал совершается в атмосфере «взаимных обязательств, доверия, дружелюбия и гостеприимства, проявления благородства, щедрости и почести» [18, с. 109]. Нечто сходное с термином «кула», описываемое И. Хейзингой, мы наблюдаем и у абхазов. Сам термин *кула* и абхазское *акәра* несут в себе одинаковое лексико-семантическое значение – «обет, клятва».

Заметим, что для абхазов выражение *Акәра шьтаара* «Положить обет, поклясться», находится на границе ментальных полей концептов – «Аламыс», «Подвиг», «Кровь»[2-3]. *Акәра* – клятва абхаза быть достойным памяти предков. Фразеологизм – *ханацәеи, хабациәеи иахдырцаз ацас* досл. «Наши матери, наши отцы оно – они - мы - учить обычай — Обычаем, которым нас учили наши матери и отцы», в устах абхазов звучит почти как клятва, обет. Клятва не нарушать закон «Аламыс», закон гостеприимства. И поэтому для абхазского «Дома» выражение *Зегьы иреибу асыс изы* «Всё самое лучшее для гостя» — не простые слова, а смысл существования.

Выражение – *Узшо уисасун*, глубокое по смыслу и содержанию, переводится дословно как «Ты - чей - родить ты - его - гость — Ты являешься гостем того, кто тебя создал». Человек, пришедший в дом, не есть гостем конкретного человека, он – человек Бога, и принять его нужно с достоинством, словно порог твоего дома переступил Всевышний. Абхазы данной идиомой хотят выразить своё отношение к гостеприимству вообще, подчёркивая тем самым, насколько для абхаза само понятие «гость» дорого и священо. Ради гостя хозяин готов на многое. Отсюда и почитание гостя, и желание во всём угодить ему. Не допускаются по отношению к гостю, пришедшему в дом, грубые слова и выражения, даже если гость заслужил их своим поведением и неуважением к хозяину дома принявшего его. Жизнь гостя не может быть подвергнута опасности, его защищает закон. И этот закон народ определил словом «Аламыс», который содержит в себе глубинные образно структурированные амбивалентные ментальные поля указанных выше концептов – конструкторов. Следует заметить, что анализируемые концепты-конструкторы способны линейно развернуть глубинный культурный текст.

Общеизвестно, что с приходом в дом гостя на какое-то время, меняются принятые коллективом ориентиры, ценности и отношения внутри семьи. Принято встречать гостя *Гәыкала ҕ ҕсыкала ҕ ҕсыуала* – «Одной душой = Одним сердцем = По-абхазски», не показав ему негативные моменты, *натянутые отношения*, если таковые имеют место *в семье, доме. Аҟнытәи агәам адәахьы идылиәымган* досл. «Домашний мусор двор (улица, здесь чужое пространство) он (кл. в.) - ты (кл. ч.) - не - носить – Не выноси сор из избы». Эта «общечеловеческая» мысль структурирует концепт «Свои» и / или «Чужие», где чётко обозначены границы «своего» и / или «чужого» пространства. Вызывает интерес и следующая идиома – *Иҕсы уҕаи цоит* досл. «Его (кл. ч) - душа ты (кл. ч.) - есть – Готов дать на съедение свою душу (здесь, *проявить хлебосольство, гостеприимство, принять от души*) [3]. Нарушить священный обет хлебосольства для абхазов — равносильно смерти, поэтому он сам никогда не переступит этот закон и другим не даст в обиду гостя. Фразеологизм – *Асыс Ачеицъкеи иабрагылаз* досл. «Гость хлеб-соль он - оно (кл. в.) - который - наступить – «Наступившего на хлеб - соль (здесь, ногой гостя), выбрал в себя глубинный смысл и значения. Бесспорный факт: согласно закону «Аламыс», гость в пределах «своей» территории, «своего» дома в безопасности.

Не закреплённый никакими договорённостями, закон «Аламыс» никем не нарушается: каждый член коллектива знает, что в гостях ты должен вести себя так, как если бы тебя принимал сам Всевышний. А тот, кто *Ачеицъка иабрагылаз* и повёл себя недостойно, не должен носить гордое имя мужчины, человека. Такое поведение не только осуждается всем коллективом, но и навлечёт беду: может пролиться «Кровь» [4]. Герой романа «Самвел» известного армянского писателя Раффи с негодованием констатирует: «Хлеба-соли съел, всё ногами попрал и убежал» [14, с. 234]. Переступивший принятые обществом, нацией, народом закон, устои, подобен тому, кто вероломно нарушает обет дружбы, гостеприимства, взаимоуважения.

Человек должен помнить о законах чести и достоинства, не вносить смуту в души и сердца, вторгаясь в «чужое» пространство, соблюдать законы, принятые обществом, оставаться непоколебимым в своих решениях, проявлять *крепость души = сердца*. Об этом и русское выражение *Гость в дом — радость в дом*, а также украинские пословицы, поговорки типа *Гості обідом прив'язані*,

Люди добрі, хата тепла, кабаки доволі [13, с. 78]. Известно: как ты к людям, так и они к тебе – истина, не требующая доказательств. И, в этом ракурсе, верно и то, что гостеприимство — это добродетель, делающая людей «достойными почестей...» [18, с. 109]. В абхазском «Доме» для гостя не только широко открывают калитку своего дома, но ради него зажигают «Огонь».

Огонь — символ «Дома»: в очаге, где потух огонь, человеку плохо, он обречён. «Дом» должен быть наполнен людьми, поэтому в абхазском языке помещения в доме определяются словами: *ауада*, *ауатах* «комната, помещения внутри дома (зал, гостиная и т. д.)», *акэакь* «закуток». Следует отметить, что и в турецком языке слово *oda* [11, с. 705] переводится как «комната». Возможно, что и в этом слове также сохранился древний корень, претерпевший такое морфофонематическое изменение, как элизия. «Слова-композицы: *ауада*, *ауатах*, как и *ауасхыр* — содержат корень *ауа*, которое переводится как «люди (здесь, семья)». Разложив на морфемы слово *ауада* «помещение, комната (здесь, и для гостей, в том числе», получим, дословно, «семья + в (тут), где формант – **Дб**)» выступает аффиксом места. В этой словоформе, полагаем, в конце основы произошёл морфофонематический процесс — ассимиляция по признаку глухости / звонкости *д* / *т*. Помещения в доме для главы семьи, считаем, именовали словом *ауаҭах*, в котором формант **Х** указывает на усечённый корень *ахы* «голова», сравним с *ауасхыр* — комната в доме для старейшины.

Вызывает интерес слово *ак`акь*, которое можно перевести и как «глубина угла, в глубине угла, закуток, кут». Привлекает и турецкое слово *köşe* «угол». Мы знаем, что закуток, кут — это угол в помещении; место, затаённое от посторонних глаз. В этой словоформе, по всей видимости, сохранился и функционирует древний корень **QГ`** / **QК`**, который восходит к корням, несущим лексико-семантический компонент «глубина чего-то».

Так, например, слово *кут* Б. Д. Гринченко определяет так: «Кут, та, м. 1. Уголь. 2. Пространство земли въ углѣ, образованномъ двумя сливающимися рѣками. 3. Свиной хлѣвъ». Приводятся и следующие дефиниции данного слова, например, «Кутній, я, є 1. Угловой. 2. Коренной (о зубах). ... Куток, тка. 1. Угол внутренний. 2. Часть, сторона села». Глагол *кутати* содержит всё тот же рассматриваемый

корень. Данное слово определяется так: «Кутати, таю ет. 1. Кутать. 2. Заботиться о комъ, досматривать, воспитывать (дѣтей). 3. Успокаивать, усмирять [8, т. 2, с. 332 - 333]. Содержат корень *кут* и слова, которые обозначают: «1. Закоулокъ, угол. 2. Закута, ти, ж. Конура, хлѣвъ. 3. Закутень, тня, м. Уголокъ, глухое мѣсто» [8, т. 2, с. 56].

Корень *кут* в русском, украинском, абхазском, по всей видимости, и в тюркских языках не только несёт лексико-семантический компонент «глубина», но и содержит все те же древние корни $\Phi\Gamma$ / $\Phi\mathcal{K}$, которые к тому же этимологически родственны. Другими словами, *кут* – место, где можно спрятать самое сокровенное, где можно затаиться и остаться незамеченным, можно сохранить себя от «чужих» глаз. Скажем так: место – оберег. Образно и метафорически анализируемый корень можно сравнить с сердцем = душой, который(-ая), без сомнения, так же содержит рассматриваемый корень $\Phi\mathcal{G}$. $\mathcal{A}\mathcal{G}$, как отметили выше, восходит своей внутренней формой к значению слова «серце = душа». Сердце человеческое, известно, не знает «покоя», потому что ему доверяем, с ним связываем *мысли, чувства, чаяния и надежду, веру, любовь*.

Заметим, что Ю. Степанов, анализируя и описывая концепт «Дом», сослался на данные И. И. Срезневского. согласно которому, прилагательные «уютный», «укромный» употребляются в значении «щель». Эта точка зрения учёного, по мысли Ю. Степанова, является ключом к этимологии данного концепта. В слове «уютный», как и в слове «утлый», исследователь выделяет корень =ут= , который употребляется в значении «щель». Корень *ут*, как считает учёный, в слове *утлый* в древнерусском языке обозначал «с щелями, щелястый». «Таким образом, — заключает автор данной точки зрения, — уютный значит букв. «в щели приткнувшийся» (подобно тому, как укромный значит «у стены, в уголке приткнувшийся»), а его древнейшая форма была, вероятно, $\Phi\mathcal{U}$ - ут - н-ый // $\Phi\mathcal{U}$ - ть - л - ый. ...» [15, с. 827]. По такой же семантической модели рассматривается и слово *покут* «угол». Слово *покут*, по данным В. Даля, употребляется в Тверской и Псковской губерниях в значении «укромное место, приют», а в Смоленской губернии — в значении «кладбище» [15, с. 827].

Как было отмечено выше, эти два анализируемых корня сохранились и функционируют в абхазском языке. Слова: *ауада*,

*ауа*тах, *акэакь* — употребляются, первые в значении «помещение в доме», а второе — «угол в доме». Интересно, но пристройка к дому в абхазском языке так же содержит корень *к'* с усечённым *т* в слове *акэаскья*, или *акэакь инаскьоу* досл. «угол, который отдалён от дома (здесь, пристроен)». Как видим, и в абхазском языке употребляется связанный корень =*к'*= . Итак, если этимология концепта «Дом» и ментально связанные его компоненты восходят в абхазском и в турецком языке к корням =*ауа*=, =*к'*=, в русском и, возможно, в украинском языке *ут*, то домом можно признать место, где человеку, семье, людям уютно, хорошо. Нет сомнения в том, что в доме всё до глубины сердца родное, и человек может отдохнуть телом, душой. Полагаем, что слово *Аџны*, «Дом» в абхазском языке сосредоточило в себе усечённый корень — *ауа* + *рџ* + *ны*, которое дословно можно перевести как «Люди + их — дом + там или люди — место — Место человека», где формант =*Н* выражает значение «место». Звук *џ*, заметим (соответствует лабиализованному русскому *у*), возможно, отсюда и корень *ут*, ключ к этимологии которого, по мысли Ю. Степанова, до сих пор «не установлен» [15, с. 827]. Нет сомнения в том, что «Дом» — место, где живут в мире и согласии, где уютно и тепло человеку от любви и добра близких. Изложенное выше, уверенны, не противоречит тому, что и в русском *уют*, и абхазских — *ауада*, *ауа*тах, *аџны* «дом человека или людей», «присутствует семантический и психологический компонент — ощущения своего дома ...» [15, с. 827]. О чём, заметим, красноречиво свидетельствует народная мудрость. Русские люди утверждают, что *В недружной семье добра не бывает* или *В семье, где нет согласия, добра не бывает; Не будет добра, коли в семье вражда*. Отсюда хорошая / плохая, дружная / недружная семья. *В хорошей семье, конечно, хорошие дети растут*. Дружную семью или дружный Дом согревает не печь, а любовь и согласие. Хорошая Семья — опора счастья.

Истина, не подвергающаяся никакому сомнению, — *Где совет — там и свет, где согласие, там и Бог, а где Согласие в семье — богатство; Любовь да совет — там горя нет*. В такой семье *Братская любовь крепче каменной стены*. Ведь известно, что *Человек без братьев и сестёр — одинокое дерево* или *Человек без семьи, что дерево без плодов*. Очаг, который согревает семью, крыша, которая защищает от бед и несчастий — это метафорические образы,

структурирующие концепт «Отцы» / «Дети». Действительно, *Семья сильна, когда над ней крыша одна*, поскольку крышу построили прадед, дед, отец, мать. Наверное, нет на свете человека, который не согласился бы с тем, что *Сердце матери греет лучше солнца*. Трудно, думается, и с этим поспорить: *Без отца дитя — полсирота, без матери дитя полный сирота* или у абхазов *Ан дызмам — Аңц`а димам* досл. «Тот, кто не имеет мать, не имеет Бога — Тот, кто лишен матери, лишён и Бога». Истина заключается в том, что *Земля без воды мертва, а человек без семьи — пустоцвет*. В идеале семья должна находиться под одной крышей, но указанное выражение, как понимаем, образное, глубоко метафоричное. Если родители сумели воспитать в детях *любовь друг к другу*, а их жизнь была в детях (*Жизнь родителей в детях*), то и дети, хорошо понимая, что *Дерево держится корнями, а человек семьёй*, будут чтить и не нарушать заповеди отцов и детей: *Родителей чти — не собьёшься с истинного пути*. Большая беда — *Когда нет семьи, так и дома нет* [12, с. 29—34].

Анализируя этимологию концепта «Дом», можно прийти к выводу, что славянское «дом» и абхазское «*адамра*» «могила» имеют общие корни и происхождение. Слово «*адамра*» дословно можно перевести с абхазского как «дом усопшего», по мысли абхазов, *адамра* — место, где человек находит своё последнее прибежище, покидая земной мир. Отсюда, считаем, и фразеологизм *Анышэ дамадоуп*, которое переводится как досл. «Земля дом — он (кл. ч.) — есть — Предан земле, Находится в земле или в доме». Другими словами, *адамра* — композит, состоящий из корня *дам* (где — *А* — аффикс общности, или по нашей терминологии, определенного падежа) + *РА* — усечённая форма указательного местоимения *ара* «это». *Адамра* дословно «Дом это, или Дом здесь — Усыпальница, Могила». В аспекте данной проблемы, вызывает интерес и слово «адам» в турецком языке. Переводится оно как «человек». Можно предположить ещё и то, что в абхазском глаголе *дамадоуп* наличествует усечённый формант *Дам* в значении «человек», а масдарная форма *Ра* тоже является усечённой формой указательного местоимения *ара* «здесь». И тогда *дамадоуп* в абхазском языке может обозначать «человек здесь в земле или в этой земле человек». Считаем, что анализируемый формант может восходить не к общеславянским корням, а к надсемье, получившей

определение в научной парадигме знаний ностратической, или борейской. Именно с этих позиций следует изучать данную проблему.

Заметим, что слово «дом» восходит к общеславянскому из индоевропейского «др.-инд. *damas* «дом», греч. *domos* «строение», лат. *domus* «дом» и т. д.» [19, с. 129]. Из изложенного выше следует, что этимология концепта «Дом» восходит к корню **дам**, который был описан выше. «Дом» – базовый концепт-конструкт, многоуровневый и многокомпонентный, вербализованный значением и смыслом «пространство человека». Узкое пространство, место, где с одной стороны человек существует (при жизни) и будет находиться (после смерти), где упокоится его душа, а с другой – широкое. Вселенная человека, наполненная смыслом и значением, другими словами – совместилище «общечеловеческих» базовых ценностей, которые структурируют ментальный код или ментальную матрицу нации.

Выводы. Подводя итог описанному выше, заключаем, что «общечеловеческая» матрица «Слово» и её образно структурированный глубинный концепт-конструкт «Аламыс» в абхазском языке, «*Namus*» в турецком – вобрали в себя амбивалентные ментальные поля положительной и отрицательной коннотации, которые позволяют линейно развернуть текст культуры. Текст, в фразеосистеме которого зашифрованы «общечеловеческие» смыслы. Чтобы прочесть глубинный текст того или иного ментального конструкта, или концепта-конструкта, необходимо «анатомически» разложить не только структурные компоненты «общечеловеческой» матрицы «Слово», но и «расшифровать» их этимологию.

Литература

1. Амичба Д. П. «Слово» – «микрокосм» человеческого общения / Д. П. Амичба // Наукові записки. Серія: філологічні науки (мовознавство) / В. Ожоган (відпов. редактор) та ін. – Кіровоград : РВВ КДГУ ім. В. Винниченка, 2008. – вип. 75 (4). – С. 23 – 27.
2. Амичба Д. П. Концепты «Вера», «Надежда», «Радость» в ментальных образах абхазов, украинцев и русских / Д. П. Амичба // Культура народов Причерноморья. / редкол.: Н. А. Игнатенко и др. – Симферополь: Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского, 2008. – № 137. – т. 1 – С. 59 – 63.

3. Амичба Д. П. Описание концептов «Подвиг», «Вера», «Любовь» в русской, украинской и абхазской фразеологии / Д. П. Амичба // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: мовознавство / редкол.: Т. С. Пристайко (відп. ред.) та ін. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2009. – вип. 15, т. 2. – № 11. – С. 3 – 7.
4. Амичба Д. П. Концепт «Кровь» в русской, украинской и абхазской фразеологии / Д. П. Амичба // Концепти та концептосфери: [колективна монографія]. / О. І Панченко (уклад.) та ін. – Дніпропетровськ: Пороги, 2009. – С. 25 – 39.
5. . Амичба Д. П. Концепт-конструкт «Огонь» в ментальной образности абхазов / Д. П. Амичба // Учёные записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: филология. социальные коммуникации / редкол.: Г. Ю Богданович (редактор серии) и др. – 2011. – том 24 (63). – . № 2, ч. 1.. – С. 32–37.
6. Амичба Д. П. Лингвокультурологическое выражение смысла и значения «общечеловеческого» в ментальных образах абхазов, русских и украинцев (на материале фразеологии) / Д. П. Амичба [Монография]. – Днепрпетровск, ДНУ, 2012. – 288 с.
7. Амичба Д. П. Национально-культурный компонент «общечеловеческое» – конструкт метафорической образности // Русский язык в поликультурном мире. – Ялта, 8–11 июня, 2013г.: материалы VII Международная научно-практическая конференция [Электронный ресурс] / Д. П. Амичба. – Режим доступа: <http://uapryal.com.ua/scientific-section/d-p-amichba-dnepropetrovsk-natsionalno-kulturniy-komponent-obshhechelovecheskoe-konstrukt-metaforicheskoy-obraznosti/>
8. Гринченко Б. Д. Словарь української мови: В 4 т. – Київ : Вид-во Академії наук УРСР, 1958 с.
9. Касландзия В. А. Фразеологический словарь абхазского языка (на абхазском языке) / В. А. Касландзия. – Сухум : Алашара, 1999. – 491 с.
10. Лакербай М. А. Абхазские новеллы / Перевод с абхазского С. Трегуба. – Сухуми: Абгиз, 1961. – 208 с.
11. Новый турецко-русский и русско-турецкий словарь.[100 000 слов и словосочетаний / Составители: Н. Н. Богочанская, А. С. Торгашова]. – М. : ООО Дом славянской книги, 2009. – 992 с.
12. Пословицы и поговорки / Сост. В. Д. Сысоев. – М. : АСТ: Астрель: ХРАНИТЕЛЬ, 2008. – 191 с.
13. Пословица не мимо молвится. Русские пословицы и поговорки с украинскими соответствиями / Сост. Н. Беленькова (на русском и украинском языках). – К. : Дніпро, 1969. – 247 с.
14. Раффи (Акоп Мелик-Акопян). Самвел: [ист. роман (Пер. и прим. Нелли Хачатурян)]. – Ереван : Советикан Грох, 1988. – 480 с.
15. Степанов Ю. С. Константы: словарь русской культуры / Ю. С. Степанов: 3-е изд., испр. и допол. – М. : Академический проект, 2004. – 992 с.
16. Тейяр де Шарден П. Божественная среда: Сб. : Пер. с франц. / П. Тейяр де Шарден. – М.: ООО «Издательство АСТ» ЗАО НПП «Ермак», 2003. – 314, [6] с.: ил. – (Философия, Психология).
17. Фасмер М. Рай [Электронный ресурс] / М. Фасмер. – Режим доступа: <http://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Vasmer-term-10797.htm>
18. Хейзинга Й. Homo ludens. Человек играющий / Й. Хейзинги: Пер. с нидерл. В. В. Ошиса. – М. : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 352 с.
19. Шанский Н. М., Иванов В. В., Шанская Т. В. Краткий этимологический словарь русского языка. 2-е изд., испр. и дополн. / Под ред. С. Г. Бархударова. – М. : Просвещение, 1971. – 542 с.

20. Шинкуба Б. В. Избранное / Перев. с абхазского Б. Шинкуба, вступ. ст. К. Симонова. – М. : Худ. Лит., 1976. – 397 с.

УДК 811.161.1'27/282.2(477.74)

к. филол. н., доцент Арефьева Н. Г.

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, Украина

**ГЕНДЕРНЫЙ КОД И ЕГО ОТРАЖЕНИЕ
В РУССКИХ ГОВОРАХ ОДЕСЩИНЫ
(на материале фразеологии)**

к. філол. н., доцент Ареф'єва Н. Г.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Україна

**ГЕНДЕРНИЙ КОД ТА ЙОГО ВІДОБРАЖЕННЯ
В РОСІЙСЬКИХ ГОВІРКАХ ОДЕЩИНИ
(на матеріалі фразеології)**

Candidate of Science (Philology), associate professor N. G. Arefieva

Odessa I. I. Mechnikov National University, Ukraine

**GENDER CODE AND ITS REFLECTION
IN RUSSIAN DIALECTS OF ODESSA REGION
(based on phraseology)**

Статья посвящена проблеме изучения фразеологии русских переселенческих говоров Одесского региона сквозь призму отражения в ней гендерного кода как важнейшего архетипного кода русской лингвокультуры и составной части языковой и концептуальной картин мира русских диалектоносителей. Гендерный код рассматривается как система культурных символов, гендерных стереотипов, закрепившихся в языковом пространстве диалектоносителя. Объектом исследования стали гендерно маркированные фразеологизмы, в которых эксплицитно или имплицитно представлена концептуальная категория фемининности / маскулинности. Результаты исследования свидетельствуют о широкой репрезентации гендерного кода во фразеологии русских переселенческих говоров. Наиболее полно представлена концептуальная категория фемининности, что является отражением маскулиноцентричности общественного сознания и андроцентричной картины мира.

Ключевые слова: гендер, гендерный код, картина мира, гендерно маркированный фразеологизм, русские говоры Одесщины.

Статтю присвячено проблемі вивчення фразеології російських переселенських говірок Одеського регіону крізь призму відбиття гендерного коду як найважливішого архетипного коду російської лінгвокультури та складової частини мовної та концептуальної картин

світу російських діалектоносіїв. Гендерний код розглядається як система культурних символів, гендерних стереотипів, що закріпилися в мовному просторі російських переселенців. Об'єктом дослідження стали гендерно марковані фразеологізми, в яких експліцитно чи імпліцитно відтворилася концептуальна категорія фемінінності / маскуліності. Результати дослідження свідчать про широку репрезентацію гендерного коду у фразеології російських переселенських говірок. Найбільш повно представлена концептуальна категорія фемінінності, що є віддзеркаленням маскуліноцентричності суспільного мислення та андроцентричної картини світу.

Ключові слова: гендер, гендерний код, картина світу, гендерно маркований фразеологізм, російські говірки Одещини.

The article is dedicated to the problem of investigation of phraseology of Russian insular dialects of Odessa region in the light of gender code as one of the most important archetypical code of Russian lingual culture and the fragment of the linguistic and conceptual image of the world of carriers of Russian dialects. The gender code is analyzed as a system of cultural symbols, gender stereotypes, fixed in the lingual space of the Russian immigrants. It's investigated on material of the gender marked phraseological units, which explicitly or implicitly reflect the conceptual category of masculinity and femininity. The author comes to conclusion about wide representation of the gender code in the Russian immigrants' dialects phraseology. The most completely the conceptual category of femininity is represented, that is the result of reflection of the social mentality masculinity centrism and androcentric image of the world.

Key words: gender, gender code, image of the world, gender marked phraseological unit, Russian dialects of Odessa region.

Постановка проблеми. Гендер — понятие экстралингвистическое, социокультурное. В его основе лежат базовые универсальные категории *фемининности* и *маскулинности*, закрепившиеся и трансформировавшиеся в современном обществе через язык как социальное явление. Гендерная фразеология как один из интереснейших и глубинных ярусов, в котором вербализируется гендерная информация, — актуальная и перспективная область современной гендерологии и гендерной лингвистики [1, с. 2]. Исследованиям фразеологии и паремиологии в гендерном аспекте посвящены работы В. Н. Телии, А. В. Кирилиной, О. Л. Бессоновой, А. М. Архангельской, Е. П. Левченко, Д. Ч. Малишевской, Ю. В. Абрамовой, О. А. Чибышевой, В. В. Тепкеевой, Л. О. Ставицкой, А. М. Эмировой, М. Китановой, Ст. Георгиевой, Н. Г. Арефьевой и др.

Цель статьи — выявить гендерные характеристики фразеологии русских говоров Одесщины, тем самым реконструируя важнейший код русской лингвокультуры — гендерный код, являющийся составной частью языковой и концептуальной картин мира. Под кодом здесь мы, вслед за В. А. Масловой, понимаем «глубинное

культурное пространство, в котором разные языковые сущности получают различные культурные смыслы, заполняя собой и формируя тем самым код» [7, с. 81]. «Коды лингвокультуры онтологичны, пронизывают всё наше бытие, весь язык, формируют ментальность, обуславливают поведение и деятельность», — отмечает учёный [Там же]. В современной лингвокультурологии удачным является сравнение кода с «сетью / сеткой» [8, с. 248; 6, с. 232], которую культура как бы «набрасывает на окружающий мир, членит его, категоризует, структурирует и оценивает его [6, с. 232]. В. А. Маслова сравнивает код с «контейнером» — концептуальной метафорой, коррелирующей с метафорой пространства [7, с. 83]. Картина мира, в отличие от кода не являясь онтологической категорией, представляет собой более широкое понятие, так как включает в себя «целостное представление человека о мире, совокупность его знаний, опыта и мировоззренческих позиций» [1, с. 6]. Коды культуры, напротив, «формируют определённые фрагменты картины мира, которые объединяют представления человека о культурно нагруженных смыслами реалиях, относящихся к одному типу феноменов» [5, с. 188]. Как отмечает Е. А. Селиванова, «коды культуры соотносятся с наидревнейшими архетипными представлениями человека» и «служат для обозначения оценки человека, пространства, времени и т. п.» [8, с. 248].

Гендерный код, таким образом, представляет собой систему культурных символов, гендерных стереотипов, закрепившихся в языковом пространстве народа-носителя. Гендерные стереотипы как устоявшиеся представления об экстралингвистических категориях *маскулинности / фемининности* сформировались в результате культурно-исторического развития под влиянием гендерно обусловленной картины мира, отражая один из уникальных фрагментов концептуальной картины мира определённого этноса [1, с. 6, 3, 18].

Материалом для исследования послужили гендерно маркированные фразеологические единицы, извлечённые из двухтомного Словаря русских говоров Одесщины. Под гендерно маркированным фразеологизмом (далее — **ГМФ**) мы понимаем фразеологизм, в котором имплицитно или эксплицитно представлена концептуальная категория *фемининности / маскулинности*.

Изложение основного материала. Приступая к изучению гендерного кода на материале фразеологии, проследим, как же представлена категория *феминности* в ГМФ. Отметим, прежде всего, что большая часть ГМФ-феминативов связана со свадьбой, и здесь гендерный код пересекается со свадебным. Именно со свадьбой как одним из главных переходных этапов в жизни женщины соотносится богатейший репертуар стереотипов, ценностей, норм поведения, наименований персонажей и предметов, так или иначе соотносящихся со свадебными обрядами, традициями и верованиями. При этом фиксируются все этапы свадебной обрядности. Так, к примеру, мотив отказа невесты жениху фиксирует ГМФ *кабака дать (давать)* – ‘отказать жениху’: *Если невеста идёт – харашо, нет – то кабака дають* (Павл., Рус. Ив., Чап.). *Радители пагардились, кабака дали* (Рус. Ив.) [СРГО (1, с. 246; 2, с. 40)]. Интересно, что *кабак* в значении ‘тыква’ — символ неудачного сватовства не только в русских диалектах; это один из наиболее распространённых концептов украинской фразеологической картины мира, культурная символика которого чрезвычайно велика, значима и архаична. Присутствует также в белорусской, болгарской, польской фразеологии. Подробнее об этом см.: [2, с. 140-141].

Широко представлена в контексте цикла свадебных традиций и обрядов система персонажей церемонии венчания (*венчальная сваха* — ‘та, кто держит венец во время венчания над головой невесты’: *Винчальная сваха над галавой нивесты винец держыт* (Введ., Возн., Вас.) [СРГО (1, с. 72-73)]; *венчальная мать* — ‘та, кто держит венец во время венчания над головой невесты’ [Там же]) и *собственно свадьбы*: *старшая подружка* — ‘главная подруга невесты на свадьбе’: *Старшая падрушка – главная падрушка на свадьбе* (Возн.). *Старшая падрушка нисёт шинеки* (Спас.) [СРГО (2, с. 190)]; *старшая дружка* — ‘самая близкая подруга невесты на свадьбе’: *Старшая друшка — то самая ближняя падруга нявесты* (Никол.) [СРГО (1, с. 181)]. Интересно, что здесь каждому ГМФ-феминативу соответствует парный ГМФ-маскулинизм. Ср. соответственно «мужские» лексические и семантические корреляты: *венчальный сват* — ‘тот, кто держит венец во время венчания над головой жениха’: *Винчальнии сваты нарот висилили* [СРГО (1, с. 72-73)]; *венчальный отец* — ‘тот, кто держит венец во время венчания над головой жениха’: *Винчальный атец и мать есть* [Там же];

венчальный папаша — ‘тот, кто держит венец во время венчания над головой жениха’ [Там же, с. 72]; **старший шафер** — ‘главный распорядитель на свадьбе’: **Старший шафир** распарижлся на свадьби (Дем.) [СРГО (2, с. 190)].

Свадебные обряды фиксируют ГМФ, имплицитные объектность невесты, её зависимый статус, что является вполне симптоматичным в славянской концептуализации мира и связано с самим содержанием свадебного обряда как обряда переходного, в отличие от других обрядов семейного цикла, определяемого «не столько природно-биологическими факторами (как появление на свет или смерть), сколько социально-культурными» [4, с. 9]. ГМФ **продавать невесту** — ‘просить выкуп за невесту по старинному свадебному обряду’: **Систричка прадаёт нивесту** (Спас.) [СРГО (2, с. 119)]; **покрывать молодую** — ‘надевать невесте кичку – женский головной убор’: **И накрывают маладую, кичку надивают** (Антон.) **Маладую накрывают, кичку надивают** (Возн., Введ., Павлов.) [СРГО (2, с. 63]; **брат околышню** — ‘брат выкуп за невесту’ (Ст. Некр.) [СРГО (1, с. 49)], с одной стороны, невестоцентричны по своему содержанию (что является подтверждением сакральной роли невесты), с другой стороны, указывают на важнейшую цель свадебной обрядности — преобразование социального статуса невесты, которое «символически осмысливается как смерть в новом качестве и рождение в новом» [4, с. 86].

Важное символическое значение имеет и одежда невесты: **белая юбка** — ‘нижняя юбка в венчальном наряде невесты’: **Маладыи гаворят – нижня юпка, а мы называем – бела юпка** (Сув.) [СРГО (1, с. 36)]; **годишна рокля** — ‘свадебное платье’: **Годишну роклю ни нивеста, а жаних пакупаить** (Серг.) [Там же, с. 134]. Последний фразеологизм — заимствование из болгарского языка, обусловленное тесными межъязыковыми и межкультурными контактами с болгарами, компактно проживающими в Одесском регионе. Определение *годишна*, по всей вероятности, связано с деривационным рядом, имплицитным свадебный код болгарской лингвокультуры: *годеж* — ‘помолвка, обручение’, *годежар* (*годежник*) — ‘1) сват; 2) гость, приглашённый на свадьбу’, *годежарка* (*годежница*) — ‘1) сваха; 2) гостя, приглашённая на свадьбу’, *годежен* — ‘1) относящийся к помолвке; 2) обручальный’,

годен – ‘помолвленый, обрученный’, *годеник* – ‘жених’, *годените* – ‘помолвленные, обрученные’, *годеница* – ‘невеста’, *годеничество* – ‘время со дня помолвки до свадьбы’, *годенишки* – ‘относящийся к помолвке, обручению’ [БРС, с. 93].

С наидревнейшими представлениями связана и традиция угощать замужних женщин по окончании свадьбы, что также символизирует переход невесты в новый для неё статус замужней женщины. Ср.: *бабичья свадьба* — ‘угощение для женщин после венчания’: *Стол на бабичий свадьби был у нас багатай* (Ст. Некр.) [СРГО (1, с. 20)]. Фразеологизмы с лексемой *бабичья* (-ий) / *бабья* (-ий) чрезвычайно продуктивный в славянской фразеологии, что объясняется культурной значимостью самого концепта **баба** в славянском языковом пространстве. И если в болгарской гендерной картине мира **баба** – прежде всего, бабушка – важный представитель семейной иерархии (*ще вляза като у бабини си* – диал. ‘дела уладятся, всё пройдёт как по маслу’ [ФРБЕ (2, с. 518)]), пожилая женщина (*що ще баба на хоро* (*хоро* – болгарский народный танец – Н. А.) – диал. ‘употребляется, когда кто-л. удивляется чему-л. совершенно неуместному, нелепому’ [ФРБЕ (2, с. 533)]), затем повитуха и знахарка (*Не учи баба как се дете баби* (букв. не учи бабу, как нянчить ребёнка), *бабина вода* – ‘свящённая вода, которой окрапляют новорождённого’ [Там же, с. 364]), олицетворение природных сил (*като баба Марта, бабино просо* и т. п.) [1, с. 10-11], то в русской, украинской и польской лингвокультурах концепт **баба** — «риторически сниженная по культурно-нравственному статусу номинация» [9, с. 266] и стилистически сниженная интерпретация женщины в целом. Ср. негативно коннотированные русские ГМФ *бабьи разговоры, бабьи сказки, базарные бабы*; укр. *бабин смик* — ‘молодой человек, который женится на пожилой богатой женщине’; *баба Палажка (Параска)* ‘языкатый, чванливый, горделивый’, *базарна баба* ‘крикливый, сварливый, грубый человек’ [ФСУМ, с. 834, 16]; пол. *babskie gadanie* — ‘бабушкины сказки’, *babskie plotki* — ‘бабьи сплетни’ [БРПС (1, с. 48)]. Как видим, большинство вышеприведённых ГМФ коннотированы иронически, что подтверждают и фразеологизмы, зафиксированные в Словаре русских говоров Одесщины: *бабка с дымом* — ‘заводная, непоседливая женщина’: *Ана бапка з дымом: наваялась у Адесу, и слет прапал* (Усп., Введ., Возн.) [СРГО (1, с. 21)]. Сравните также

устойчивое сочетание **тяжёлая баба** — ‘беременная’ *Такая была работа: дажы тижолыи бабы на степ хадили* (Никол., Рус. Ив., Ст. Некр., Троиц.) [СРГО (2, с. 234)], в основе которого лежат два культурно маркированных концепта — **баба** и **тяжёлый** как символ внутреннего наполнения, противопоставленный концепту пустоты. В связи с этим обращают на себя внимание такие глаголы русских говоров Одесской области, как **опростаться**, **опустеть**, **опорожниться** со значением ‘родить’, обусловленных мотивировкой ‘освобождение от ноши, груза, бремени’ [11, с. 73]. Недаром **тяжёлое** в русских диалектах Одесщины — *субст.* ‘мясные субпродукты (внутренности животного)’: *Тижолоае, как скатину зарежым, сразу кушаим* (Ст. Некр.) [СРГО (2, с. 234)]. Ср. также и общеупотребительное: **пустая голова**, **пустой человек**, **болтать пустое**, **пустоцвет**.

В зеркале «фразеологического языка» (метафора В. Н. Телия) отражается такая концептуальная оппозиция, как **создание семьи / одиночество**, коррелирующая с понятием **нормы / антинормы**. ГМФ, репрезентирующие одиночество, как правило, коннотированы иронически или выражают жалость, сочувствие: **сам-одна** — ‘одна’: *Муж памёр, и жыву сам-одна* (Возн.) [СРГО (2, с. 153)]; **старая девка** — ‘старая дева’: *Адинокая жєницина — старая девка* (Вас.) [Там же, с. 189]. Ср. парный ГМФ-маскулинизм **старый парень** — ‘старый холостяк’: *Как долга ни жєниця, называем старым парнем* (Павлов.) [Там же, с. 190]. Контрадикторными к вышеперечисленным фразеологизмам являются такие позитивно окрашенные ГМФ, как **Нехай придёт родина, чтоб была счастлива дивчина** — *посл.* (Усп.) [СРГО (1, с. 160)] или такие интроспективные сочетания, фиксирующие «женский голос» во фразеологической картине мира русских (**Поговорочка его лежит у сердца моего: Паговорочка йиво лижыть у серца майиво** (Б. Бур.), где **поговорочка** — *ласкат.* ‘говор, речь’ [СРГО (2, с. 40)]) и отражающие перспективу взаимоотношений мужа и жены: **Воля ладушкина — закон** — *посл.* ‘воля мужа — закон’ (Рус. Ив.) [СРГО (1, с. 280)]. Ласкательное **ладушка** — ‘муж’ употребляется в контексте полного подчинения жены, её зависимого положения: *Ни мая воля — воля ладушки* (Рус. Ив.) [Там же]. Этимология слова **ладушка**, несомненно, связана с др.-рус. **лада** — ‘супруг’ (ср. укр. **ладо**, **лада** ‘супруг, супруга’, польск. диал. **lado** ‘припев’, ст.-чеш. **lada** ‘девушка’, болг. **лада**

‘девушка, идущая за водой при обряде **ладуване**’ [ЭСРЯ, с. 12]. Ср. также значение устаревшего фразеологизма **лады у воды** — *часто ирон.* ‘о заключении брачного союза, брака’ [ИЭС, с. 372]. Родственные же слова **лад** ‘мир, порядок, согласие’, **ладить** ‘в мире, согласии (жить, работать) и т. п.’, **ладный** в значении ‘стройный, красивый’ а также наречие **ладнее** ‘лучше’, зафиксированное в Словаре русских говоров Одесщины, только подтверждают безоговорочное признание превосходства мужчины и имплицитно кротость как «идеал женского поведения в русской культуре» [9, с. 62]. О. Н. Трубачёв в «Истории славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя» приходит к следующему выводу: «Привлечённый германский и другой сравнительный материал вынуждает нас считать первичным для слав. *lada* мужское значение, ср. др.-русс. *лада* ‘муж’» [10]. И дальше: «Этимологические данные позволяют высказать предположение о первичности для слав. *lada* именно значений ‘старший, муж’, а не ‘жена, супруга’ [Там же]. Как видим, приведённые выше ГМФ, функционирующие в русских говорах Одесщины, транслируют один из важнейших, значимых фрагментов концептуальной картины мира древней Руси, сохранившийся до наших дней.

Наиболее полно сквозь призму гендерного кода транслируются архаичные фрагменты картины мира, символизирующие переход женщины из одного статуса в другой. К примеру, вербализованы такие социально значимые роли и «экстремальные» (термин Н. Колева) события, как:

- *выход замуж (уходить замуж* — ‘выходить замуж’: *Я ухатила замуш ва время вайны* (Вилк.) [СРГО (2, с. 251)]). Сюда же мы относим богатейший фразеологический репертуар, связанный со свадьбой и циклом свадебных обрядов;

- *статус замужней женщины (жить за кем-либо* — ‘быть замужем’: *Сваячиница мая за месным жывёт* (Прим.) [СРГО (1, с. 202)]). Возрастное неравенство супругов, бережное отношение престарелого мужа к молодой жене отражает устойчивое сочетание **хрустальная жена** — ‘жена (не первая) человека, женившегося в преклонном возрасте’: *У миня вжэ хрустальная жына* (Б. Пл.) [СРГО (2, с. 264)], в основе которого лежит метафорическое переосмысление хрусталя как чего-л. ценного, хрупкого и

актуалізація мотива бережного к нему отношения. Фразеологізм, являється, на наш взгляд, отражением мужского мировидения.

- *рождение ребёнка (водит детей — ‘рожать детей’: Раньшы matka ваділа на 10-13 дітей (Возн.). Дочь мая дітей пака ни вадить (Мирн.). Ана такая бальная, шта и дітей вадить ни магла (Ст. Некр.) [СРГО (1, с. 90)]*). В основе фразеологізма — аналогія с животным миром. Ср. устойчивые сочетания, зафиксированные в Словаре русских говоров Одесщины: *водит цыплят* — ‘высиживать цыплят (о курице, индюшке)’; *водит икру* — ‘метать икру’ [Там же]. Присутствуют и религиозные мотивы: *Бог дал (даст)* (о роженице). С рождением ребёнка тесно связан и обряд крещения, что отражает ГМФ *крестовая matka: Крестовая matka была как радная* (Ст. Некр.) [Там же, с. 267].

Единичны ГМФ, раскрывающие внутренние и внешние характеристики женщины (*калагалка-болтагалка* — ‘беспокойная, суевливая женщина или девушка’: *Такая калагалка-балтагалка — увесь день на нагах* (Ст. Некр.) [Там же, с. 249]).

Характерным нам представляется факт явного количественного преобладания «женских» ГМФ по сравнению с «мужскими», что можно объяснить маскулиноцентричной мировоззренческой системой и патриархальной культурной традицией, то есть сквозь призму гендерного кода во фразеологической картине мира отразились, в первую очередь, мужское мировидение и мужская перспектива. Как справедливо отмечает А. М. Архангельская, для языков постпатриархальных обществ характерна маскулиноцентричность общественного сознания [3, с. 42]. Большинство ГМФ-маскулинизмов отражают скрытый или явный андроцентризм, к примеру, *брать невесту* — ‘жениться’: *Нончи бяруць нявест из других сёл* (Рус. Ив.) [Там же, с. 49]. По этой же причине крайне негативно оценивается мужчина, вынужденный жить в доме жены. Такие фразеологізмы всегда культурно маркированы, т. к. именно на важнейших концептуальных фрагментах, фиксирующих отступление от нормы, сосредоточивается внимание народа-носителя: *у приймах* (жить) — ‘жить в доме жены’ [СРГО (2, с. 108)]; *идти во двор* — ‘идти жить в дом жены’: *Идти ва двор кармить атуца и мать* (Павлов.) [СРГО (1, с. 241)]. Ср. также *насмешл. щей горшок, да сам большой* — *народн.* ‘отговорка бедного жениха, которому предлагали пойти во двор к богатому тестю’,

использовавшееся для характеристики положения молодого человека, поселившегося после свадьбы в доме тестя [ИЭС, с. 774]; укр. *niti u priymaki*. Отметим, что данный мотив актуален и культурно маркирован и в других славянских лингвокультурах. Особенно широко он представлен в болгарской фразеологии. Семантика таких ГМФ почти всегда сопровождается уничижительными и насмешливыми коннотациями: *зет на къща, приведен зет, заврян зет* — ‘приведённый зять’; *живее като зет на привод* — ‘живёт плохо’ [БПП, с. 32]; *заврян зет се обува на дръвника* (букв. приведённый зять обувается в дровяном сарае) с тем же значением [Там же]; *ще ми закачат забрадка връз капата* (букв. повяжут мне косынку поверх шапки) — *диал.* ‘о мужчине, который живёт в доме жены — его не уважают, не признают’ [ФРБЕ (2, с. 521)] *женско подкрепало* (букв. женская подставка) и *женска опашка* (букв. женский хвост) — *диал., ирон.* ‘приведённый зять’ [ФРБЕ (1, с. 313)].

Интересны, с нашей точки зрения, и ГМФ-маскулинизмы, содержащие в своём составе антропонимы: *Ваня-рутютю* — ‘божья коровка’: *Ваня-рутютю, божья карофка — адно и то ш* (Алекс.) [СРГО (1, с. 68)] и *Ванька-встанька* — ‘божья коровка’: *Ванькаффстанькаф уйма литаить* (Рус. Ив.) [Там же]. В основе последнего лежит, по-видимому, сравнение с игрушкой-неваляшкой (Ванькой-встанькой), которую безуспешно пытаются повалить.

Выводы. Обобщая сказанное выше, можно констатировать, что гендерный код как один из важнейших архетипных кодов нашёл отражение во фразеологизмах русских переселенческих говоров Одесской области, сфокусировавшись в целом ряде гендерных стереотипов и символов культуры, раскрывающих спектр ключевых мотивов и представлений о концептуальных категориях *феминности* / *маскулинности*. Наиболее полно и широко эксплицирован «фразеологический взгляд» русских диалектоносителей на женщину, что является отражением маскулиноцентричности общественного сознания, оказавшего влияние на формирование концептуальной и языковой картин мира. В то же время во фразеологии русских островных говоров Одесского региона преломились и женские чаяния, и женское мировидение: *Воля ладушкина — закон, Поговорочка его лежит у сердца моего.*

Перспективним ми вважаємо дослідження і інших лінгвокультурних кодів, наслідком відображення в мові і сформованих фразеологічну картину світу носіїв російських мов Одещини. Планується також значительне розширення бази емпіричного матеріалу за рахунок польових досліджень, проводимих в останнє час.

Література

1. Ареф'єва Н. Г. Гендерні стереотипи у болгарській фразеології: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. філол. н.: спец. 10. 02. 03 „Слов'янські мови” / Наталія Георгіївна Ареф'єва. – К., 2010. – 19 с.
2. Ареф'єва Н. Г. Сватовство в славянській фразеології // Мова : науково-теоретичний часопис з мовознавства / Наталія Георгіївна Ареф'єва. – Одеса, 2014. – №22. – С. 139-144.
3. Архангельська А. М. ‘Чоловік’ у слов'янських мовах / Алла Мстиславівна Архангельська : монографія. – Рівне : РІС КСУ, 2007. – 448 с.
4. Гура А. В. Брак і свадьба в славянській народній культурі : семантика і символіка / Александр Викторович Гура. – М. : Индрик, 2012. – 936 с.
5. Ефименко Т. Н. Взаємодія лінгвокультурних кодів в процесі міжкультурної комунікації / Т. Н. Ефименко // Известия высших учебных заведений. Серия: Гуманитарные науки, 2012. Т.3. – №3. – С. 188-191.
6. Красных В. В. Етнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія: Лекційний курс / Виктория Владимировна Красных. – М.: Гнозис, 2002. – 284 с.
7. Маслова В. А. Особливості описання мови крізь призму лінгвокультурних кодів / Валентина Авраамівна Маслова // Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції «Лінгвістичні та лінгвокультурологічні аспекти навчання іноземних студентів у вищих навчальних закладах України (31 березня – 1 квітня 2016р.). – Дніпропетровськ, 2016. – С. 81-87.
8. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Довкілля – К., 2010. – 844 с.
9. Телия В. Н. Російська фразеологія: Семантичний, прагматичний і лінгвокультурологічний аспекти / Вероніка Ніколаєвна Телия. – М. : Школа “Язика російської культури”, 1996 – 286 с. – (Язык. Семиотика. Культура).
10. Трубачев О. Н. Історія слов'янських термінів родства і деяких давніших термінів суспільного ладу [Електронний ресурс] / Олег Ніколаєвич Трубачев. – Режим доступу: <http://e-libra.ru/read/228482-istoriya-slavyanskix-terminov-rodstva-i-nekotoryx-drevnejshix-terminov-obshhestvennogo-stroya.html>
11. Швець А. І. Традиційна народна культура і її відображення в діалектній лексиці (на матеріалі мов Одеської області / Алёна Іванівна Швець // Мова: науково-теоретичний часопис з мовознавства. – Одеса, 2012. – № 18. – С. 71-75.

Источники

ИЭС – Бирих А. К. Русская фразеология: историко-этимологический словарь / А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова / [под ред. В. М. Мокиенко]. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Астрель : АСТ : Люкс, 2005 – 926, [2] с.

БПШ – Стойкова С. Български пословици и поговорки / Стефана Стойкова. – С.: Колибри, 2007. – 430 с.

БПРС – Гессен Д., Стыпула Р. Большой польско-русский словарь : В 2 т. / Д. Гессен, Р. Стыпула. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Русский язык – В. : Ведза Повшехна, 1979-1980.

Т.1. – 1979. – 664 с.

Т.2. – 1980. – 776 с.

БРС – Болгарско-русский словарь / Сост. С. Б. Бернштейн. – 3-е изд., стереотип. – М. : Русский язык, 1986. – 768 с.

СРГО – Словарь русских говоров Одесщины / [ред. коллегия: проф. Ю. А. Карпенко (отв. ред.), проф. Уэмура, проф. Д. С. Ищенко, доц. Л. Ф. Баранник]: в 2 т. – Одесса: АстроПринт. – Т. I.: А-О. – 2000. – 369 с.; Т. II.: П-Я. – 2001. – 293 с.

ФРБЕ – Фразеологичен речник на българския език / К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, К. Чолакова : В 2 т. – С.: БАН, 1974-1975.

Т.1 – 1974. – 759 с.

Т.2. – 1975. – 779 с.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 1993. – 984 с.

ЭСРЯ – Этимологический словарь русского языка. Вып. 9: Л / Под общей ред. А. Ф. Журавлёва и Н. М. Шанского. – М.: Изд-во МГУ, 1999. – 240 с.

УДК 811.512.16'27'38:82-65:316.7(477.75)“14/17”

к. філол. н. Рустемов О. Д.

Ардаханскій університет, Туреччина

**ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН КРИМСЬКИХ
ХАНСЬКИХ ЯРЛИКІВ НА ТЛІ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ
У КРИМСЬКОМУ ХАНСТВІ
XV-XVIII ст.**

к. филол. н. Рустемов О. Д.

Ардаханский университет, Турция

**ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН
КРЫМСКИХ ХАНСКИХ ЯРЛЫКОВ НА ФОНЕ
ЯЗЫКОВОЙ СИТУАЦИИ В КРЫМСКОМ ХАНСТВЕ
XV-XVIII вв.**

Candidate of Science (Philology) Rustemov O. D.
Ardahans University, Turkey

LINGUACULTUROLOGICAL PHENOMENON OF CRIMEAN KHAN LABELS ON THE BACKGROUND OF LANGUAGE SITUATION IN CRIMEAN HANG XV-XVIII CENTURIES

Анотація. У статті розглянуто деякі аспекти мовної ситуації у Кримському ханстві в період з XV до XVIII ст. Проаналізовано причини неомогенної ситуації на рівні розмовного мовлення та в письмових мовах Криму зазначеної доби. Документ ординської канцелярії – ярлик – розглядається як лінгвокультурний феномен. Коротко викладено історію вивчення ярликів із середини XIX століття. Зроблено спробу дати нове визначення ярлика на підставі його зумовленого зв'язку з лексико-семантичними значеннями, а також з точки зору культурологічних особливостей суспільного устрою тюрків.

Ключові слова: ярлик, бітік, Кримське ханство, мовна ситуація, огузо-кипчацька мова.

Аннотация. В статье рассматриваются некоторые аспекты языковой ситуации в Крымском Ханстве в период с XV XVIII вв. Анализируются причины неомогенной ситуации не только на уровне разговорных языков, но и в письменных языках Крыма указанной эпохи. Документ ордынской канцелярии – ярлык рассматривается как лингвокультурный феномен. Кратко изложена история изучения ярлыков с середины XIX столетия. Предпринята попытка дать новое определение ярлыка в связи с его лексико-семантическими значениями, а также с точки зрения культурологических особенностей устройства тюркского общества.

Ключевые слова: ярлык, битик, Крымское Ханство, языковая ситуация, огузо-кыпчакский язык.

Summary. The article discusses some aspects of the language situation in the Crimean Khanate in the period from XV-XVIII centuries. It has analyzed the reasons non-homogeneous situation, not only on the level of spoken languages, but also in the written language of the Crimea this era. Yarlyk as the Document of Chancellery of the Golden Horde has regarded as linguistic culture phenomenon. The history of the study of yarlyks from the middle of the XIX century was briefly described. Also attempts to redefine the yarlyk due to its lexical and semantic values, as well as from the perspective of cultural features of the device of Turkish society.

Keywords: yarlyk, bitik, Crimean Khanate, the linguistic situation, Oguz-Kypchak language.

Постановка проблеми. От эпохи начала XVII – середины XVIII вв. до нас дошли два типа ярлыков: изданные ханской канцелярией, с печатями и подписями ханов, и те, что были переписаны в кадиаскерские книги по поручениям ханов своим кадиаскерам. Ярлыки отличаются друг от друга по структуре и по языку. Первые написаны в ордынской манере на литературном языке

Золотой Орды, в котором, однако, нашли отражение изменения, происходившие в нём под влиянием местного огузо-кыпчакского субстрата (в условиях Крыма всё же правильней интерпретировать его как адстрат, оказавшийся со временем победителем). Другие же ярлыки являются скорее памятниками османского делопроизводства, написанные на государственном языке Османской Империи, в котором мы также замечаем влияние местного наречия. В настоящей публикации мы будем говорить о классических, то есть ордынских ярлыках, во множестве дошедших до наших дней. Исследование является актуальным с точки зрения определения того, какие именно языки и наречия сыграли свою роль в становлении литературного языка крымских татар, а также понимания роли ярлыков в становлении стилистики и письменных традиций крымских татар.

Предыдущие исследования проблемы. В тюркологии накоплен большой опыт исследования ханских ярлыков. Впервые на эти памятники официального письма обратили внимание российские востоковеды В. В. Григорьев и Я. О. Ярцов. Они опубликовали отдельные ярлыки, снабдив их переводом на русский язык и комментариями [7; 17]. В 1850-м году в Казани вышла в свет книга И. Н. Березина «Ханские ярлыки... Внутреннее устройство Золотой орды», в которой были представлены отдельные документы ордынских и крымских ханов [1]. Наиболее древним в этой книге оказался ярлык или, скорее, письмо Тохтамыш хана к польскому королю Ягайле. С тех пор изучение подобных документов стало приобретать всё более масштабный характер.

С точки зрения исторических сведений, содержащихся в ярлыках, внимание их изучению уделяли В. В. Радлов, В. Д. Смирнов.

В XX в. исследование татарских ханских грамот вышло на качественно иной уровень. А. Н. Самойлович напечатал несколько статей касательно неточностей, допущенных Березиным и Ярцовым при чтении ими и последующей публикации ярлыков Тимур Кутлуга и двух ярлыков хана Тохтамыша [12, с. 141–144; 13, с. 1109–1124]. А. Н. Самойлович предложил также иные толкования, отличные от предложенных Березиным, Броккельманом и Радловым, некоторых слов, содержащихся в документах. Например, объясняя значение слова «*keleş / keleşü*», Самойлович справедливо соглашается с Вамбери, определяя его как «вестник», выводя такую семантику слова от монг. *kele* и сопоставимого с ним чувашского *kala* –

«говорить», тогда как названные выше тюркологи по-другому объясняли этот термин [12, с. 143].

Турецкий учёный татарского происхождения Акдес Нимет Курат (Akdes Nimet Kurat) в 1940-ом году издал книгу «Ярлыки и письма ханов Золотой Орды, Крыма и Туркестана, хранящиеся в архивах музея Топкапы», также посвящённую битикам (письмам) и ярлыкам, написанным в ордынской манере в Средней Азии, Казани и Крыму [21]. Все они относятся к XV–XVI вв., когда Золотая (или Синяя) Орда уже совершенно распалась, а бывший улус Чагатай, включавший в себя территории Средней Азии, заметно отделился от традиционной татаро-монгольской государственности. В скором времени на большей территории этих земель произошла смена династий и вместо чингизидов там стали править Тимур и его потомки. Тем не менее, несмотря на широкую географию происхождения, по своему стилю и диалектным особенностям ярлыки указанного периода обнаруживают почти абсолютное тождество. Следует также указать, что с XV в. в среднеазиатских и крымских документах под влиянием местных языков и литературных традиций стали появляться некоторые локальные особенности, которые с течением времени всё более усиливались и послужили причиной значительной трансформации или даже полной отмены стиля ордынского письма. Как уже отмечалось, в немалой степени усилению крымского огузо-кыпчакского наречия способствовал османский язык, бывший официальным языком метрополии – Османской Турции, по отношению к которой Крымское ханство с конца того же XV в. являлось политически зависимым доминионом. Это наречие существовало параллельно с языком ханских ярлыков и запечатлено было в судебных реестрах Крымского Ханства, называемых также «сиджили».

Акдес Нимет Курат в своей книге предпринял первую попытку наиболее полного филологического анализа ярлыков и писем ордынских и постордынских правителей. Он подробно разобрал их структуру, отметил особенности стиля, сделал перевод на современный турецкий язык и составил комментированные словарики к каждому опубликованному им документу. Помимо этой работы он также привел исторические справки о многих политических деятелях, которые упоминались в тех или иных текстах. В транслитерированных им с арабского письма и

переведенных на турецкий язык текстах впоследствии обнаружались некоторые неточности, которые впоследствии были исправлены другими исследователями, в частности, М. А. Усмановым.

М. А. Усманова можно назвать энциклопедистом в области ордынского и более позднего ярлыковедения. Его фундаментальный труд «Жалованные грамоты Джучиева Улуса» [15] служил источником ссылок и цитат на протяжении многих десятилетий для всех историков и филологов, изучающих историю Золотой Орды и литературные тюркские языки этой эпохи. М. Усманов представил список сохранившихся и найденных к моменту издания книги ярлыков и писем во всех архивах тогдашнего Советского Союза и за рубежом. Перевёл некоторые из этих документов на русский язык и растолковал многие термины, сделав их этимологический анализ. Рассмотрел вопросы стиля и диалектной базы языка, на котором они были написаны, и дал подробные комментарии о том, что именно можно считать ярлыком, а что письмом (битиком). К последнему вопросу мы позже вернёмся.

Ещё одна турецкая исследовательница – Мелек Озьетгин (Melek Özyetgin) – также посвятила вопросам стиля и языка золотоордынских, крымских и казанских ярлыков ряд статей и свою книгу, которую назвала соответствующим образом: «Исследования языка и стиля ярлыков, относящихся к территории Золотой Орды, Крыма и Казани» [23]. В этой книге в качестве иллюстративного материала использована часть документов, которые ранее публиковал Нимет Акдес Курат в уже упоминаемом нами труде. Это ярлыки ордынского хана Улуг Мухаммеда, крымских ханов раннего периода: Хаджи Гирея и Менгли I Гирея, а также одно из двух писем мурзы Эминека турецкому султану Мехмеду Фатиху (Завоевателю). Кроме этого, для своего исследования Мелек Озьетгин привлекла также документы из других источников: ярлык (письмо) хана Тохтамышша, ярлык Темира Кутлуга, письмо брата и конкурента Менгли I Гирея крымского хана Нур Девлета и еще одного крымского хана, сидевшего некоторое время на казанском престоле — Сахиб Гирея. Таким образом, учёному удалось представить и подвергнуть анализу документы за довольно длительный период, начиная от письма Тохтамышша (XIV в.) и заканчивая крымскими документами середины XVI в.

Мелек Озьетгин сосредоточила основное внимание на структуре ярлыка, выделив в нём вслед за Ниметом А. Куратом и М. А. Усмановым такие его части, как: *invocatio* (зачин, упоминание Бога, обращение к Аллаху), *inscriptio* — упоминание адресата (в эту часть также входили всяческая похвала и восхваление адресата, если документ являлся письмом, а адресат был более могущественным правителем, чем отправитель), *intitulatio* — упоминание автора ярлыка или письма. За этой частью следует *narratio*, собственно содержание ярлыка или письма, заканчивающееся *datatio* — указанием даты и *locatio* — указанием места написания документа. Кроме этого, Мелек Озьетгин, как и предыдущие авторы, объяснила значения некоторых сомнительных терминов и выражений и перевела тексты на турецкий язык.

Польский исследователь Дариуш Колоджейчик (Dariusz Kolodziejczyk) опубликовал и проанализировал язык писем и ярлыков крымских ханов, которые хранятся в польских архивах и библиотеках [20]. С точки зрения истории эти ярлыки представляют большой интерес, так как стали известны буквально недавно. Ярлыки переведены автором на английский язык, а также в традиционном ключе описаны структура и стилистика ярлыков.

В опубликованном несколько ранее труде Р. Ю. Почекаева рассматриваются вопросы происхождения, истории и природы юридического права Золотой Орды, источником которого в синхронии определённой эпохи являлся сам хан или правитель [9]. Однако, автор затрагивает и ряд филологических проблем, касающихся непосредственно ярлыков. Так, например, учёный продолжил и развил прежде дискуссионный вопрос, относительно того, что считать ярлыком, а что, соответственно, письмом (битиком), исходящим из ханской канцелярии [9, с. 86–90]. В этой связи Р. Ю. Почекаев приводит ряд дефиниций, данных ярлыку предыдущими тюркологами, и в результате предлагает своё определение, исходя из императивного характера ярлыка, определяя его как своеобразный правовой, юридический акт, имеющий силу закона [9, с. 90].

Постановка задач и выбор материала исследования. Целью данной работы является попытка объяснить, что представлял собой ярлык как лингвокультурный феномен в истории языка крымских тюрок и почему в Крымском Ханстве так долго существовала

традиция написания и издания ярлыков в духе империи Чингисхана, несмотря на кардинально изменившуюся политическую и языковую ситуацию. В статье предпринята также попытка диахронического анализа и характеристики языковой ситуации в Крыму, начиная с XIII века, когда Крым стал частью Золотой Орды, и до момента завоевания полуострова Российской Империей.

В 1864 г. Вельяминов-Зернов в попытке каким-то образом систематизировать изучение ханских ярлыков и писем (битиков) с помощью учителя татарской словесности Фейзханова переписал и издал большое количество текстов крымского происхождения, извлечённых из Московского архива Министерства Иностранных Дел [3]. Однако эти документы так и не были введены в научный оборот и должным образом не изучены. Именно на этом материале мы попытаемся проанализировать языковые особенности и стиль крымского официально-делового стиля в эпоху его трансформации на рубеже XVI–XVIII вв.

Изложение основного материала. В предыдущих наших работах мы уже указывали на неомогенность языка различных крымских юридических и вообще деловых документов XV–конца XVII вв. [10]. В Крымском Ханстве в указанный период сосуществовали две письменные традиции, первая из которых восходит к огузо-кыпчакской языковой общности, формировавшейся в Крыму на протяжении IX–XIII веков и продолжившей своё развитие также и после завоевания Крыма и Дешт-и Кыпчака татаро-монголами, но уже в новых условиях. При этом стоит отметить наддиалектную, объединительную роль османского языка, знание и употребление которого было одновременно маркером образованности и утончённости.

Языковая ситуация, которая сложилась в Крыму в момент выделения Крымского улуса и прилегающих земель Дешт-и Кыпчака из Золотой Орды, была многокомпонентной. Каждый компонент при этом занимал свою нишу и находился в состоянии взаимовлияния. Язык автохтонного тюркского населения Крыма, который мы характеризуем как огузо-кыпчакский, несущий в себе также элементы болгаро-хазарского влияния, был одновременно языком разговорным и письменным. Этот язык, как свидетельствуют памятники начала XIII в. — словарь «Codex Cumanicus» и «Повесть о Юсуфе и Зулейхе» поэта Али — также был неоднороден. Это был язык многих

племён, оседавших в Крыму с древних времён. Тем не менее, для указанного периода очевидно, что доминирующее положение было у языка кыпчаков (куман) и языка тюрок сельджуков.

Можно предположить, что в виду более развитой и древней литературной традиции, которая сложилась в сельджукской среде благодаря влиянию Ислама, огузский компонент стал занимать лидирующие позиции и распространяться на большей территории полуострова. С другой стороны, нельзя отрицать влияние христианства на кыпчаков Крыма и на большое количество религиозных и законодательных текстов, написанных на кыпчакском наречии, если иметь в виду также и памятники армяно-кыпчакского языка.

Такое положение вещей наводит на мысль о противостоянии языковых культур: христианско-куманской, в которой наблюдается большое количество заимствований из латыни и греческого языка, прежде всего, религиозного характера, и мусульманско-сельджукской (огузской), которая была ориентирована на арабский язык (язык веры и закона), и персидский, фарси, как язык изящного искусства. В результате мусульманский компонент стал усиливаться благодаря близости и тесным связям с сельджукскими бейликами в Анатолии, а также в результате большого наплыва переселенцев из Средней Азии (из Хорезма и других регионов), спасавшихся от монголо-татар. Как известно, Хорезм X–XIII веков, основанный среднеазиатскими сельджуками, был исламским государством.

С конца XV века на юго-западных территориях бывшего Джучиева улуса османский язык стал языком литературы, прежде всего, дворцовой, многие образцы которой были выполнены в подражательной манере известными писателям тюркского мира: Несихи, Алишера Навои, Физули и др. Были также и очень талантливые самобытные авторы: Газаи (Бора Гази Гирей), Ремзий (Бахадыр I Гирей), Кямилъ (Мухаммед IV Гирей) и некоторые другие.

В результате культурного и политического влияния Османской Порты на Крым усиливались позиции древнего в реалиях Крыма официального стилистического компонента османского языка. На османском языке составлялись, прежде всего, письма крымских ханов, адресованные турецким султанам и вельможам. Это влияние легко заметить в языке судебных реестров Крымского Ханства.

С начала XIII в. и по 1441 год Крым был улусом, провинцией Золотой Орды, а начиная с 1441 года по 1783 — феодальным государством Крымское Ханство, во главе которого стояли ханы из рода Чингиза по линии его сына Джучи. Несмотря на вассальную зависимость от Порты в Крыму довольно долго сохранялись письменные традиции золотоордынского «Тюрки» или, иначе говоря, собственно татарского языка, едва ли не единственным письменным полем употребления которого с XV века оставались ханские ярлыки и письма ханов и крымской знати. В этом необходимо усматривать устойчивое желание потомков Чингиза сохранять свою независимую власть как потомков истинного кагана, пусть даже номинальную, часто декларативную.

На самом деле, как мы видим из истории Крымского государства, некоторая доля независимости во внутренней и внешней политике крымских ханов присутствовала. Например, право облагать данью и получать её с традиционно вассальных государств, к которым, прежде всего, относилось Московское царство; вести переписку с европейскими и азиатскими государями; ходить в небольшие походы или посылать в «беш баш» своих подданных, главным образом, за пленными и добычей; строить торговые корабли; бить серебряную и медную монету (но не золотую, это была прерогатива исключительно Стамбула); устанавливать свои размеры и виды налогов в государстве и пр. Однако воевать с другими государствами крымский хан без согласия и одобрения султана уже не мог, хотя сам был обязан выставить войско и возглавить его в случае военных действий Турции.

Таким образом, присутствовала определённая двойственность в позиции многих крымских ханов по отношению к турецким султанам, которые, на самом деле, опасались объединения бывших джучидских земель и усиления Гиреев, всячески препятствуя этому. Будучи зависимыми, ханы пытались, тем не менее, сохранить известную степень суверенности собственного статуса и власти. Трагизм ситуации усугублялся тем, что правителям Порты часто не надо было даже приводить крымских ханов к покорности силой оружия, это случалось крайне редко, как, например, при свержении хана Мехмеда II¹, атаковавшего вместе со своим братом, калгой Шахин Гиреем, турецкий санджак Кефе (Каффу) в 1628 году [14]. Османские правители умело манипулировали лидерами татарских и

ногайских кланов и родов, которые при необходимости поднимали восстания и способны были сместить хана и даже убить его в угоду вновь назначенному из Стамбула.

Об истинном отношении крымских ханов к их сюзеренам, османским султанам, может свидетельствовать, например, ярлык Селямет Гирей хана о защите прав и достоинства бывшей жены покойного на тот момент хана Ислам Гирейя II, который был записан по поручению, данному им кадиаскеруⁱⁱ в первый том судебных книг Крымского Ханстваⁱⁱⁱ. Упоминаемый в этом ярлыке Ислам Гирей II более тридцати лет провёл во дворце турецкого султана в качестве заложника. Он полностью перенял обычаи и традиции турок и в тот момент, когда его старший брат, крымский хан Мехмед Гирей II Семин (Жирный) (1577-84) проявил непокорность султану и осадил Каффу, был назначен новым ханом и принялся ретиво усмирять мятеж. В результате Мехмед Гирей II был пойман и задушен.

Последующее правление Ислама Гирейя II характеризовалось несамостоятельностью и полной зависимостью от Порты. Можно сказать, что он вёл себя униженно и подобострастно по отношению к Стамбулу. Впервые ввёл правило в пятничной хутбе^{iv} упоминать имя султана впереди имени крымского правителя. В течение почти всего срока правления Ислам Гирей II был вынужден противостоять старшему сыну задушенного по его приказу Мехмед Гирейя II — Саадет Гирею, собственному племяннику. В этой борьбе проявились симпатии крымских беков, помогавших Саадету, тогда как Исламу неоднократно приходилось прибегать к помощи турок и укрываться под защитой каффинского гарнизона. В целом, благодаря своей протурецкой позиции Ислам Гирей не пользовался популярностью и уважением крымских беков [4; 14].

В ярлыке, который представлен ниже, Ислам Гирей II в оригинальном тексте назван унижающим ханское достоинство словом «райя» турецкого султана: «alem-penah Hazretlerniñ ru'ayasından ve ümerasından olub» — «происходящий из подданных и эмиров Утешителя мира». Термином *райя* (*реайя*) назывались подданные какого-либо правителя, платящие ему дань, кроме того, в Османской империи и Крымском Ханстве этим словом называлось немусульманское население: христиане и иудеи, а также всякие зависимые от правителя или бека люди, работающие на него или отдающие ему часть своих доходов в качестве налогов. Таким

образом Селямет Гирей как бы ставит барьер между собой и остальными ханами с одной стороны и Ислам Гиреем II с другой. В ярлыке присутствуют также упоминания об изгнании Ислама Гирея вопреки воле султана.

Ярлык дан нами в переводе на русский язык:

Селямет Гирей^{vi} Хан – слово моё

Поводом и побуждением для написания сего Высокого ярлыка Хакана Салгыра явилась жалоба на притеснения служительницы Порога Нашего Достославного жилища – гарема, невольницы Шахземан:

«Прежде была я в гареме Ислам Гирей^{vi} хана, да пребудет с ним прощение и милость, который происходил из людей (райя) и эмиров Его Величества, Оплота и Утешения Мира (турецкого султана). Когда в году 999-ом, без высочайшего дозволения Великого Падишаха был он ограблен и изгнан, а эмиры и люди его отвернулись от него, я по своей воле осталась в гареме Ислам Гирея, и пребывала там до самой его смерти. А как скончался он, став прощенным и обретшим милость, стала я служительницей Высокого гарема Гази Гирей^{vii} хана, где служила четырнадцать лет. Потом меня выдали замуж за кадия (судью) Али Эфенди, с которым я пробыла в браке еще четырнадцать лет. Отец мой был мусульманин, о чем могут свидетельствовать наместник Кефе – Осман Паша и чавуш Идрис оглу Мехмед. Но до сих пор дочь Ислам Гирея продолжает творить обиды и называет меня не иначе, как «Рабыня моего отца».

И исполняя просьбу ее, повелеваю я отныне упомянутую женщину всем считать свободнорожденной и свободной. И чтобы никто впредь не обижал ее, ни дочь Ислам Гирея, никто либо еще более не угнетали ее без каких-либо причин и не ущемляли прав ее. Тридцать лет она пребывала в угнетенном состоянии, так пусть в будущем никто не посягает больше на ее свободу и не затевает тяжбы относительно этого, ни под каким предлогом – такова моя воля. Да будет записано и зарегистрировано, что от сего дня и далее любой кто-либо из кадиев и других это дело не слушает, но знает и действует согласно сути нашего высокого ярлыка – истина, что прощена (она) Нашим Величеством из уважения к ней и нашего благорасположения.

В месте Бахчисарай.

Здесь и далее переводы Рустемова О. Д.

Судебные книги Крымского Ханства (СККХ). Страница 17-В (1-78 / 75) (левая сторона разворота). Текст № 1.

Результатом внутренней оппозиции крымских ханов по отношению к турецким султанам, несмотря на политическую и, отчасти, экономическую зависимость, явилось долгое и упорное сохранение в ханской канцелярии письменных традиций могущественной в прошлом Золотой Орды. Это обусловило поликомпонентную языковую ситуацию, при которой сосуществовали три письменных языка, два из которых: османский и крымский огузо-кыпчакский – различались на уровне диалектов, так как были генетически и типологически близки, тогда как татарский письменный язык представлял собой несколько иную тюркскую

языковую реальность и изначально имел своей основой новоуйгурский язык, широко распространённый в империи Чингиз хана. При этом очевидным было постепенное изменение лексического состава крымских ханских ярлыков под влиянием османского языка и местного огузо-кыпчакского наречия. Наиболее ярко в Крыму проявления татарских (ордынских) литературных традиций можно наблюдать в ханских ярлыках. Как уже отмечалось, это была едва ли не единственная сфера применения данного языка, что может свидетельствовать об определённой искусственности его употребления в условиях Крыма.

Мы считаем, что определения, данные ярлыкам и письмам М. Усмановым и Р. Ю. Почекаевым (см. выше), отражают такое политическое состояние эпохи, при котором Золотая Орда перестала быть одной из самых могущественных держав, а её правители вынуждены были смириться с утратой притязаний на титул Чингисхана и его ближайших потомков: Повелитель Мира. Ведь в своё время даже на Руси и в Европе эмиры отколовшейся от обширного государства Чингиза Золотой Орды уже при третьем её правителе – Менгу Тимуре, принявшем титул хана и позволившем себе первому из джучидов самостоятельно издавать ярлыки, игнорируя центральную власть в Каракоруме, – почитались как цари и императоры, приравненные по своему статусу к императорам Византийской империи, павшей в 1204 году [8, с. 5].

Согласно логике современной классификации ярлыков, вся внутренняя и внешняя корреспонденция, исходившая из ханской канцелярии, подразделялась на ярлыки, которыми являлись «письменные указы, приказания, повеления, предписания собственным подданным или главам зависимых (возможно, лишь фиктивно) стран» [15, с. 7–8] и письма (битики) – послания, адресованные правителям равных или более могущественных стран. Таким образом, отличия ярлыка от письма основывались на содержании документа при игнорировании их совершенно однотипной структуры. На наш взгляд, данная классификация, при некоторых уточнениях является справедливой для документов такого государственного образования, как Крымское Ханство. Оно занимало лишь малую часть обширной территории бывшего улуса Джучи и не было равным ему по военной, политической и экономической мощи. Более того, уже в XV веке, при втором хане поначалу независимого

Крымского Ханства – Менгли Гирее – недавно образованное государство оказалось в вассальной зависимости от Османской Турции, что в некоторой степени нивелировало права крымских ханов вообще издавать ярлыки от собственного имени. Ведь ярлыки мог издавать верховный и независимый (!) правитель из рода Чингиза. Правда, султаны Турции не были отпрысками великого монгольского императора, что позволяло ханам Крыма продолжать традицию написания ярлыков и сохранять видимость своей политической власти и могущества. После того, как Ханство с конца XV в. полностью перешло на мусульманские законы Шариата, а вся его правовая система была унифицирована с остальными провинциями Османской Империи, возникла определённая коллизия двух источников юридического права. Ведь издание ярлыков подразумевало законотворчество на основе узувальных обычаев и законов тюрков, опирающихся на Тёре и на Ясу Чингисхана. В результате, ярлыки по своей сути действительно стали отображением османских документов, издаваемых султанской канцелярией, хотя во многом сохраняли свою классическую структуру.

Говоря о классическом ярлыке в эпоху его распространения, то есть в эпоху могущества и независимости золотоордынских ханов, его понимание и определение должно быть, на наш взгляд, несколько иным. Примечательно то, что в попытках описать и дефинировать ярлыки как ярко выраженные с точки зрения диалектно-языковой базы, а также структурно и стилистически оформленные памятники ордынского и крымского делового письма, никто из исследователей, начиная с XIX века, не отталкивался в своём понимании ярлыка от этимологии и внутренней семантики, но опирался скорее на европейское, в данном случае, больше на русское когнитивное восприятие этого слова. Мы попытаемся восполнить этот пробел, исходя из лингвистического значения этого феномена.

Ярлык – слово тюркского происхождения, состоящее из двух морфологически значимых частей: корня «яр / уаг» и субстантивного суффикса «-лык / -lıq», обладающего обобщающей, унифицирующей семантикой и означающего наличие какого-либо предмета, признака, отвлечённого понятия в объекте или в названии действия. Например, *hoca* — учитель / *hocalıq* – ремесло учителя, «учительство»; *taş* — камень / *taşlıq* — каменистое место; *baş* – голова / *başlıq* — головной убор, то, что носится на голове. Следовательно, *yarlıq* — это нечто,

состоящее из *yar(a)*, или содержащее *yar*. Так как речь идёт о письменном документе, то значит – это документ, содержащий *yar*.

В словаре XI века Махмуда Кашгари нет отдельного толкования слова *яр / yar*, но есть лексема целиком — *yarlığ*, что означает одновременно: «письмо (!) хакана (правителя), его повеление, письменный приказ». При этом автор сделал помету: «слово на наречии Чигиль^{viii}, тюрки-огузы этого слова не знают» [22 (3, с. 42)]. Нет этого слова и в памятниках орхонской письменности VIII в., к которой генетически восходят огузские, а вместе с ними и кыпчакские языки. Следовательно, изначально это слово возникло в чигиле-карлуко-уйгурской языковой среде и оттуда перешло в официальный язык империи Чингисхана.

Толкование корня *yar / яр* как «дума», «решение» находим в словаре крымского тюркского наречия XIII века Codex Cumanicus [18, с. 24]. Скорей всего, это слово было занесено в Крым ордынскими татарами, что вполне вероятно. Ведь крымский язык того периода в словаре назван «Tatarçe» и «Tatar tili» [5, с. 10]. Миссионеры, пытавшиеся распространить христианство среди тюрок Крыма и Дешт-и Кыпчака и составившие этот словарь, жили в эпоху монголо-татарских походов. Обращают на себя внимание производные от слова *yar / яр*, которые есть в Кодексе: *yarğı* — «решение», «приговор» и *yarğıcı* — «судья» [19, с. 601]. В Этимологическом Словаре Тюркских Языков слово *yar / яр* с диалектными вариантами: *car / джар*; *jar / жар* объясняется следующими понятиями: клик, клич; оповещение, объявление, обнародование, публикация; приказ, распоряжение, повеление, дозволение; решение, позволение, дозволение; княжеская грамота, указ [16 (4, с. 18–19)]. Похожие значения основы *яр / yar* передаёт Лазарь Будагов в своём Сравнительном словаре турецко-татарских наречий XIX-го века: (جار \ یار \ ژار) приказ, повеление; объявление, сбор, клич. *Yarlamaq (carlamaq, jarlamaq)* — «публично объявлять» [2 (1, с. 426)].

Вывод. Таким образом, если в определении понятия ярлыка отталкиваться от его внутренней формы, то оно будет означать *опубликованное решение, изложенные на бумаге мысли кагана / хана (правителя)*. Похожее определение в своё время предложил Березин: «Ярлык – повеление, имеющее быть публичным; всё, что имеет силу публикации» [1, с. 12].

В родоплеменном обществе, каковым в своей основе были все тюркские государственные образования, начиная с VI века, правитель государства, каган или хан, обладал высшей силой, которой его наделяло Небо (Кёк Тенгри, Кайра хан). Авторитет кагана был непререкаем. В случае, когда каган становился действительно могущественным, все свободные и независимые тюркские роды, независимо от этнических во внешнем типе и диалектных различий в языке, становились под его знамёна и признавали его власть над собой. Так было с каганом хазар, так было и с Чингисханом. Считалось, что у вождя есть прямая связь с Небом. Подобные представления и восприятие хана стали меняться с принятием Ислама. Однако этот процесс у многих тюрков затянулся на столетия.

Литература

1. Березин И. Тарханные ярлыки Тохтамыша, Тимур-Кутлуга и Саадет-Гирея с введением, переписью, переводом и примечаниями. / И. Березин. – Казань : Типография Университета, 1851. – 24 с.
2. Будагов Л.. Сравнительный словарь турецко-татарских нарѣчій со включеніемъ употребительнѣйшихъ словъ арабскихъ и персидскихъ и съ переводомъ на русскій языкъ : в 2 т. / Лазарь Будагов. – СПб. : Тип. Импер. Академіи Наукъ, 1871. – 827 с. ; Т. 2 – 415 с.
3. Вельяминов-Зернов В. Материалы для изучения Крымского ханства, извлеченные по распоряжению императорской АН из Московского главного архива Министерства иностранных дел. / В. Вельяминов-Зернов. – СПб, 1864. – 119 с.
4. Гайворонский О. Повелители двух материков. Т. 1 : Крымские ханы XV-XVI столетий и борьба за наследство Великой Орды / Олекса Гайворонский. – К. : Майстерня книги; Бахчисарай : Бахчисарайский историко-культурный заповедник, 2010. – 400 с.
5. Гаркавец А. Н. Codex Cumanicus. Половецкие молитвы, гимны и загадки XIII–XIV веков. / А. Н. Гаркавец. – М. : Русская деревня, 2006. – 89 с.: ил.
6. Григорьев В. В. Ярлык Сеадет Гирея / В. В. Григорьев // Записки Одесского Общества истории и древностей. – Одесса, 1844. – Т. 1. – С. 337–346.

7. Григорьев А. П. Официальный язык Золотой Орды XIII–XIV вв. Тюркологический сборник 1977 / А. П. Григорьев. – М., 1981. – С. 81–89.
8. Почекаев Р. Ю. Цари ордынские. Биографии ханов и правителей Золотой Орды / Р. Ю. Почекаев. – СПб. : Евразия, 2010. – 408 с., ил.
9. Почекаев Р. Ю. Право Золотой Орды / Ред. И. М. Миргалеев. – Казань : Фэн АН РТ, 2009. – 260 с.
10. Рустемов О. Д. Юридическая терминология крымскотатарского языка : генезис, эволюция, перспективы. / О. Д. Рустемов. – Симферополь : Крымучпедгиз, 2014. – 200 с.
11. Рустемов О. Д. Актуальные вопросы лингвокультурного анализа судебных книг Крымского Ханства XVII–XVIII вв. // Мова : науково-теоретичний часопис з мовознавства / ОНУ ім. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2015. – № 24. – С. 136–145.
12. Самойлович А. Н. Несколько поправок к изданию и переводу ярлыков Тохтамыш хана. / А. Н. Самойлович // Известия Таврического Общества Истории, Археологии и Этнографии (Бывш. Таврической Ученой Комиссии). – Симферополь : Акъмесджит, 1927. – Т. I (58). – С. 141–144.
13. Самойлович А. Н. Несколько поправок к ярлыку Тимур-Кутлуга / А. Н. Самойлович // Известия Академии Наук. – М., 1918. – № 11. – С. 1109–1124.
14. Смирнов В. Д. Крымское Ханство под верховенством Османской Порты до начала XVIII века / В. Д. Смирнов. – Казань : Изд-во Казанского университета, 1887. – 768 с.
15. Усманов М. А. Жалованные акты Джучиева Улуса XIV–XVI вв. / М. А. Усманов – Казань : Изд-во КазГУ, 1979. – 317 с.
16. Этимологический словарь тюркских языков : в 7 т. : том 4 : Общетюркские и межтюркские основы на «Ж», «Ж» и «Й» // Отв. ред. Л. С. Левитская. – М. : Наука, 1989. – 292 с.
17. Ярцов Я. О. Ярлыки крымских ханов / Я. О. Ярцов // Записки Одесского Общества истории и древностей. – Одесса, 1848. – Т. 2. – С. 675–680.
18. *Codex Cumanicus* / Komanisches wörterbuch / Edidit K. Grönbech. – Kopenhagen : Einar Munksgaard, 1942. – 289 s.
19. *Codex Cumanicus*. / Derleyici : Argunşah, Mustafa; Güner, Galip. – İstanbul, Kesit, 2015. – 1079 s.
20. Kolodziejczyk D. The Crimean Khanate and Poland-Lithuania (Ottoman Empire and It's Heritage). International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century) / Dariusz Kolodziejczyk // A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents. – Leyden-Boston, Brill, 2011.
21. Kurat, Akdes N. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına ait yarlık ve bitikler. – İstanbul, 1940. – 212 s.
22. Mahmud Kaşğari. Divanü Lûğati-t-Türk // Çeviren: Besim Atalay; 4 cilt. – Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
23. Özyetgin, A. Melek. Altın Ordu, Kırım ve Kazan sahasına yarlık ve bitiklerin dil ve üslûp incelemesi. / A. Melek Özyetgin. – Ankara : TDK Yayınları: 1996. – 297 s.
24. Rustemov O. History of discovering and problems in Studying Crimean Court Books of the 17th – 18th centuries O. Rustemov // Manuscripta Orientalia. International journal for Oriental Manuscript research. – St-Petersburg : Thesa, 2015. – Vol. 21, No. 2. – P. 58–68.

ⁱ Мехмед Гирей III (1584 – 1629), крымский хан в 1623–28 гг. Отличался смелой и независимой политикой в отношении Турции, пытаясь, прежде всего, прекратить клановые междоусобицы и насадить единовластное правление по османскому образцу. Выразил отказ султану от участия в персидской компании, заключил союз с

Польшей и запорожскими казаками против Турции, переподчинил себе Большую и Малую ногайские орды, но в результате султан воспользовался недовольством ногайских беков и с их помощью осадил хана в крепости Кырк Йер. Осада была снята с помощью запорожцев, после чего, собственно, Мехмед и отправился брать турецкую Каффу. Но турки успешно противостояли крымским и запорожским войскам, после чего многие офицеры крымской армии стали переходить к вновь назначенному султаном хану Джанибеку. После поражения под Каффой Мехмеду пришлось бежать на Сечь, где его убили казаки [4; 14].

ⁱⁱ О кадиаскерах и институте кадиаскерства см. наши работы: «History of discovering and problems in Studying Crimean Court Books of the 17th – 18th centuries»; «Актуальные вопросы лингвокультурного анализа судебных книг Крымского Ханства XVII-XVIII вв» [11; 24].

ⁱⁱⁱ Первым томом назван самый ранний из сохранившихся книг (сиджилей), которых могло быть гораздо больше и начинаться они могли с гораздо более раннего периода.

^{iv} Хутба (араб. خطبة) – пятничная мусульманская проповедь, совершаемая имамом во время полуденного богослужения в мечети, а также во время мусульманских праздников.

^v Селямет Гирей I – крымский хан в 1608-1610 годах. Сын хана Девлет Гирей I.

^{vi} Ислам Гирей II – крымский хан в 1584-1588 годах. Сын Девлет Гирей хана I-го.

^{vii} Гази Гирей хан II (Бора) – крымский хан в 1588 – 1596 и 1596 – 1607 годах (в 1596 году его правление ненадолго прерывалось воцарением Фетих Гирей I-го). Сын крымского хана Девлет Гирей I-го, брат и преемник Ислам Гирей хана II-го.

^{viii} Наречие тюркского племени Чигиль было основой литературного языка Государства Караханидов (Кара Хаканлар).

УДК 008: 316.75

д. филол. н., профессор Шепель Ю. А.

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

**ДУХОВНОЕ САМОСОЗНАНИЕ
В АСПЕКТЕ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА
ТВОРЧЕСТВА М. Ю. ЛЕРМОНТОВА**

д. філол. н., професор Шепель Ю. О.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

**ДУХОВНА САМОСВІДОМІСТЬ
В АСПЕКТІ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ
ТВОРЧОСТІ М. Ю. ЛЕРМОНТОВА**

Doctor of Science (Philology), full professor Shepel Yu. A.

Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine

**SPIRITUAL SELF-CONSCIOUSNESS
IN THE ASPECT OF CULTURAL ANALYSIS
M. Yu. LERMONTOV'S CREATIVITY**

Постановка и актуальность проблемы. Творчество — явление типологическое, ставшее образцом национального самосознания российской духовной культуры. Широта охвата в литературоведении

исторических и философско-эстетических проблем с неизбежными в этих случаях сменами идейных и художественных ориентиров вполне оправдана, неизбежна при этом и разность восприятия отдельных произведений Лермонтова, переросшего рамки только художника слова. В связи с этим справедливо мнение Л. Н. Толстого: «Я и Лермонтов не литераторы». Да, они ещё были и философы, и историки, и психологи, и социологи, и педагоги. Поражает исследовательский пафос Лермонтова, стремление проникать в глубину явлений с перспективой на будущее, его способность вникнуть в суть человеческой души.

Большой интерес представляют религиозно-нравственные устои Лермонтова, так как через них можно понять его творческую самобытность, внутренний мир, выявить нравственные принципы. «Душа русского народа, — в представлении Ивана Александровича Ильина, — всегда искала своих корней в Боге и в его земных явлениях: в правде, праведности и красоте».

Недостаточная изученность проблемы русского духовного самосознания подчеркивает актуальность темы моего исследования, которая и выявляет границы объекта рассмотрения — анализ наследия Лермонтова в литературе и культуре.

Объект и предмет исследования Предлагаемая мною тема представляет одно из возможных (лингво)культурологических направлений исследования духовно-религиозного и философского потенциала русской классической литературы XIX века. Я исхожу из того, что феноменом духовности есть оценочная истина, с помощью которой следует изучать литературу на современном этапе её познания.

Обзор научных концепций и позиций. У Лермонтова была типичной дорога к Богу, не лишённая ошибок, но твёрдая и неколебимая. Русское самосознание, впитавшее в себя православную веру, стало духовным стержнем и нравственным смыслом его художественных творений.

Казалось бы, творчество Лермонтова изучено полно. И всё же можно заметить, что его поэзия, проза и драматургия исследованы не во всех аспектах. В частности, мало обращалось внимания на личность М. Ю. Лермонтова в контексте русского национального самосознания. Недостаточно убедительно изучены проблемы

нравственности, проблемы традиции и новаторства духовного наследия. Такое положение объяснимо причинами объективного характера. В советский период уделялось чрезмерное внимание утверждению богоборческих и революционных мотивов в творчестве Лермонтова. Но чтобы понять «дух», «национальную духовность», следует шире и глубже осознать характер каждого героя его произведений.

В качестве базовой категории в определении феномена Лермонтова предлагаю идею, пока ещё не нашла должного применения в литературоведении — проблема «писатель и нация». Входящее в эту категорию понятие **ментальности**, вобравшее в себя самое существенное в историческом развитии, как отдельного человека, так и всей нации, способствует уяснению того существенного, которое определяет талант представителя того или иного народа.

Творчество М. Ю. Лермонтова до сих пор представляет немало загадок для исследователей. Традиционный подход к изучению его текстов даёт положительные результаты только в совокупности с новыми достижениями в литературоведении, философии, истории, политологии, социологии, культурологии. Не выявлены в должной мере родовые, жанровые (песнь, баллада, элегии, повесть, эссе, послания, экспромты.) и стилевые изобразительно-выразительные средства его художественных произведений, хотя в этом виде исследования имеются определённые достижения.

Сравнительно полно изучено влияние русского устного поэтического творчества на наследие Лермонтова (*«Песня про царя Ивана Васильевича, молодого опричника и удалого купца Калашникова»*, *«Бородино»*, *«Спор»*, *«Казачья колыбельная песня»*, *«Молитва»* (*«Я, мать Божия, ныне с молитвою»*), *«Завещание»*, *«Морская царевна»*).

Обычно исследователи упоминали о национальных элементах в творчестве писателя, но специального изучения воздействия русской жизни, национальной культуры и искусства на формирование мировоззрения поэта не проводилось. Влияние же западноевропейской литературы, в частности, таких крупнейших писателей, как Джордж Байрон, Генрих Гейне, Иоганн Гёте, Эрнст Гофман, Алигьери Данте, Вальтер Скотт, Уильям Шекспир,

исследовали сравнительно полно Э. Дюшен, А. Н. Веселовский, Н. Л. Бродский, К. М. Чёрный, А. В. Фёдоров, Я. И. Гордон, В. М. Жирмунский, М. Я. Немировский, Э. Т. Ботникова, А. А. Илюшин, И. Н. Голенищев-Кутузов, Г. Германов, Д. М. Урнов и др. Особенно по своей значимости следует выделить фундаментальный труд М. П. Алексеева «Первое знакомство с Данте в России».

Прав и современный исследователь В. Ю. Троицкий, считающий, что в наше время, когда лермонтоведение обогатилось многими новыми исследованиями жизни и творчества писателя, «недостаточно наглядно объяснять причины настроений поэта, необходимо подняться до выявления общечеловеческой значимости выраженных им мыслей о смысле бытия, о назначении человека, о счастье, о любви и свободе».

Изложение основного материала. Лермонтовский текст — это не что иное, как форма бытия, выражающая память о себе, проявляющаяся в буквах и звуках, в действиях и мыслях поэта. Важно здесь каждое авторское начертание строф, многоточий, восклицательных и вопросительных предложений, переносов и пунктуационных знаков. В рождённом «из пламя и света» слове есть своя пока что невыясненная до конца магия. Без лермонтовского стилистического построения потеряется энергетика текста. Для более полного освещения проблемы нельзя ограничиваться одним лермонтовским наследием, используя типологические сравнения текстов писателей-современников Лермонтова, и литераторов XX—XXI-го столетия.

Поэтому, с одной стороны, в качестве определяющего принципа анализа произведений можно избрать положительно зарекомендовавший себя метод изучения персоналий в контексте литературного процесса определенного времени отечественной и мировой художественной литературы.

С другой стороны, феномен Лермонтова, понимаемый как выдающееся явление, уникальное по своим качествам, может рассматриваться с учётом большого разброса мнений и оценок его творческого своеобразия в критике и литературоведении XIX–XXI веков.

У Лермонтова как неординарной личности высоко развито сознание ответственности — особого состояния духа, когда и творческие деяния, и непосредственное поведение в обществе нередко становились предметом критического самоанализа. Такая тенденция, присущая многим его литературным персонажам и лирическим героям, даёт право литературоведам говорить о близости авторского «я» с художественными образами.

Самопознание, характерное для ищущего индивидуума, не обходится без ощущения сознания раздвоения личности, своеобразного противоречивого миропонимания духовного и телесного (в творчестве такое явление выражается в художественном приёме антитезы). У Лермонтова духовное «я» выявляется многогранно. В романе «Герой нашего времени», например, Печорин воспринимает себя личностью, существующей в двух ипостасях одновременно. Такое ощущение появляется в результате обдуманного, последовательного самопознания главного героя.

Новое время требует изучения творчества Лермонтова с учётом развития самосознания народа и его национальной культуры. Славянин всегда отличался особым, как теперь говорят, менталитетом: открытостью ко всему доброму, светлому, живому, сердечной привязанностью к домашнему очагу, к святыне. Собственно говоря, речь идет о нашей **ментальности**.

1. У Лермонтова прослеживаются две генетически родословные линии: шотландская (по отцу) и столыпинско-арсеньевская — русская (по матери). Особенность лермонтовского феномена, с явным тяготением к «русскости», сказывается в творческом усвоении типических моделей культуры западной Европы (Байрон, Гёте, Гейне, Шиллер, Скотт. — «Подражание Байрону», «Пир Асмодея», «Из Андрея Шенье», «Баллада» («Куда так проворно, жидовка молодая?»), «Еврейская мелодия» («Душа моя мрачна. Скорей, певец, скорей!», «Воздушный корабль», «Из Гёте» и другие; народов Кавказа (тюркский генотип) и преобразование этих «моделей» в достояние русской духовности («Черкесы», «Измаил-Бей», «Ашик-Кериб», «Беглец», «Азраил»).

Без использования опыта культур разных стран во многом обедняются достижения каждой из них, что «ведёт в противоположную сторону от истины, и могучие глубинные течения,

действительно определяющие творчество писателей, остаются не раскрытыми, а иногда и вовсе не известными исследователям», — замечает М.М. Бахтин.

Лермонтов, будучи мастером художественного воплощения жизненных реалий, являет тип мышления русского человека, не только не уступающего по своей значимости западноевропейским гениям, но и превосходящего их в некоторых компонентах.

2. В начале XXI-го столетия особенно ощущается потребность в научном исследовании духовного миропонимания М. Ю. Лермонтова в свете религиозно-эстетических убеждений. Однако следует признать, что в современном литературоведении методология анализа поэтики выражения религиозного сознания писателя в художественном произведении разработана недостаточно полно. Справедливо мнение В. Н. Аношкиной по затрагиваемой проблеме. «Романтизм, — считает она, — влиятельнейшее направление в русской литературе XIX века, и его осмысление продолжалось на протяжении всего того столетия и следующего. Не отвергая достижений литературных критиков и учёных в понимании своеобразия романтизма, следует отметить недооценку религиозных, а именно православных его основ. Всё же русский романтизм имеет свою национальную и религиозную специфику».

Религиозно-творческое самосознание Лермонтова можно рассматривать в двух литературоведческих плоскостях: в тематической (содержательная сторона) и в выявлении нравственно-эстетических принципов через художественные образы. Феномен писателя своеобразно проявляется в тех случаях, когда отсутствует и сюжетная канва, и художественные религиозные символы, а утверждение христианско-православной точки зрения объективно ощущается после внимательного прочтения текста. Постулаты христианского верования сказываются не столько в обработке религиозного содержания, сколько в особенностях изображения реальных и ирреальных персонажей, в оценках их мыслей и действий, чувств и переживаний. Даже там, где, вроде бы, нет христианских сюжетов, М. Ю. Лермонтов остаётся православным художником слова.

Лермонтовский текст, как и художественные тексты других писателей-классиков, — особая форма бытия, сохраняющая не только

познавательный атрибут, но и вобравшая в себя духовную энергию своего создателя. В силу нескончаемости этой энергии, литературные тексты продолжают жить и воздействовать на читателей разных эпох, участвуя в литературном процессе в соответствии со своими многомерными интонациями (субстанциональность текста).

В насыщенном тексте Лермонтова, наряду с христианскими мотивами, встречается и дохристианская, славяно-языческая поэтика. Генотип русского человека, как и других наций, складывался веками и прошёл в своём развитии несколько важных этапов, обусловленных географическим местом расположения, природными и экономическими условиями. Одним из таких этапов является язычество. Художественный антропоморфизм образов, мотивы Неба и Земли в разных интерпретациях, мифология, сказавшиеся в сюжетах стихотворений: «Тростник», «Русалка», «Пан», «Морская царевна», «Ангел смерти», «Дары Терека», «Последний сын вольности», — берут свои истоки от языческой поры, с первых, написанных в 1828 году («В уме своём я создал мир иной / И образов иных существованье»).

Исходя из многоаспектности наследия Лермонтова, следует отметить философские идеи декабристов, славянофилов, западноевропейского романтизма. *«Нельзя сказать, что Лермонтов весь, целиком, так сказать, вышел из декабризма»*, как полагают некоторые критики, уже в середине XX века, например, В. А. Архипов. Декабризм — исторический факт в истории России. Он не мог пройти мимо такого чуткого художника слова, каким был Лермонтов, не мог не затронуть его чувств. Конечно же, он повлиял на поэта, как повлияло на него славянофильство и западноевропейское искусство. При осмыслении каждого из них особо выделяется самобытность писателя как национального русского, выразившего в художественной форме национальную идею. Лермонтов, подобно губке, впитывал в себя все школы и направления, обогащался их идеями, оставаясь в понимании духовного самосознания всякий раз самим собой, «с русской душой».

По мнению некоторых учёных, Лермонтов ощущал себя «человеком-космосом», соединяющимся с огромным мирозданием многочисленными поэтическими нитями. Недаром

Д. С. Мережковский характеризовал гений Лермонтова как «*поэта сверхчеловечества*», явившегося откуда-то из другой цивилизации. Так ли это? Не оставляя без внимания подобных заявлений символистов конца XIX-начала XX века, можно утверждать, что Лермонтов по природе своей — удивительный человек, обладающий неимоверной силой интуиции и воли.

Мощь слова, как и мышление, таковы, что имеют свою энергетику, хранящую информацию и распространяющую её в атмосфере (космосе). Создатель «Демона» чувствовал такую отдачу и пытался достигнуть в своих редакциях поэмы ощутимой словесной энергетики. Человек и окружающий мир состоят из одинаковых элементов. Неосознанное понимание единства «макрокосма» и «микрокосма» дают повод человеку воздействовать на мир. Наделённый Божьим даром, чувствуя связь с космосом, Лермонтов проделывал огромную работу. Отсюда берётся мысль о бессмертии души. О выработанной им модели следует говорить как о специфическом способе мышления (гносеология, онтология, логика, праксиология).

Важным является вопрос о влиянии русской литературы на менталитет других наций: в постановке выдвинутой темы — влияние творчества Лермонтова как русского архетипа на литературу и культуру других народов. Влияние Лермонтова рассматривается на характерных образцах русской литературы. Но даже в таком подходе нет попыток претендовать на исчерпывающую полноту, дабы не уходить в сторону от выявления характерных черт русского национального самосознания.

В освещении влияния лермонтовского наследия, участвовали известные литературоведы: Б. В. Нейман («Отзвуки поэзии Пушкина и Лермонтова в творчестве Никитина», 1912), И. Н. Розанов («Отзвуки Лермонтова», 1914), Л. П. Семёнов («Лермонтов и Лев Толстой», 1914), К. В. Пигарев («Лермонтов и литературное потомство», 1939), Т. П. Голованова («Наследие Лермонтова в советской поэзии», 1978); Г. Е. Горланов («Творчество М. Ю. Лермонтова в контексте русского духовного самосознания, 2010»). Названными трудами не исчерпывается изучение проблемы «влияния»: в большей или меньшей степени об этом писали многие филологи. Указанной теме посвящался IV Международный съезд

славистов «Взаимосвязи и взаимодействия национальных литератур» в 1961 году в Москве.

Выводы и перспективы дальнейшего исследования. Таковы наиболее проблемные вопросы, без уяснения которых нельзя приблизиться к истинному выявлению таланта писателя.

Выделенные положения коррелируют друг с другом, взаимодополняя и предоставляя возможность всесторонне, в разных временных и идейно-художественных плоскостях осмыслить феномен русского поэта.

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ ТА ЛІНГВІСТИЧНА ПОЕТИКА

+++++

УДК 811.161.1'42 Пикуль

к. филол. н., доцент Гамали О. И.

ГВУЗ «Криворожский государственный педагогический университет»,

к. пед. н., доцент Каневская О. Б.

ГВУЗ «Криворожский государственный педагогический университет»

ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИСТОРИЧЕСКОГО КОЛОРИТА В РОМАНЕ В. ПИКУЛЯ «ФАВОРИТ»

к. філол. н., доцент Гамалі О. І.

ДВНЗ «Криворізький державний педагогічний університет»

к. пед. н., доцент Каневська О. Б.

ДВНЗ «Криворізький державний педагогічний університет»

МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНОГО КОЛОРИТУ В РОМАНІ В. ПІКУЛЯ «ФАВОРИТ»

candidate of Science (Philology), associate professor Hamali O. I.

Public Institution of Higher Education «Kryvyi Rih State Pedagogical University»

candidate of Science (Pedagogy), associate professor Kanevska O. B.

Public Institution of Higher Education «Kryvyi Rih State Pedagogical University»

CHARACTERISTIC LINGUISTIC PROPERTIES OF HISTORICAL COLORING IN THE NOVEL BY V. PIKUL «FAVORITE»

В статье определены языковые особенности исторического колорита в романе «Фаворит» В. Пикуля. В произведениях исторического жанра необходимым условием правдивого изображения картин прошлого является воспроизведенный писателем исторический колорит эпохи, на фоне которого разворачивается сюжет, происходят события, действуют персонажи. Языковой исторический колорит – это система соотношений современных и устаревших лексико-стилистических и грамматических средств, согласующихся по законам гармонии и контраста, образующая определенное единство в произведении, являющаяся эстетическим претворением семантического многообразия используемых средств и основанная на исторической стилизации.

Колорит эпохи, связанный с содержанием и общим замыслом произведения, с идиостилем автора, служит одним из главных средств эмоционально-экспрессивной выразительности, является важным компонентом создания художественной реальности.

Установлено, что В. Пикуль использовал в романе разнообразные языковые средства: архаичные слова и обороты, бытовые наименования, юридические и военные термины,

просторечные и книжно-славянские слова и выражения, сплавив эти языковые средства с современным русским литературным языком.

Ключевые слова: *исторический колорит, историческая стилизация, архаизмы, историзмы, идиостиль, В. Пикуль, роман «Фаворит».*

У статті визначено мовні особливості історичного колориту в романі «Фаворит» В. Пікуля. У творах історичного жанру необхідною умовою правдивого зображення картин минулого є відтворений письменником історичний колорит епохи, на тлі якого розгортається сюжет, відбуваються події, діють персонажі. Мовний історичний колорит – це система співвідношень сучасних і застарілих лексико-стилістичних і граматичних засобів, узгоджуваних за законами гармонії та контрасту, що створює певну єдність у творі, є естетичним перетворенням семантичного різноманіття використовуваних засобів і ґрунтується на історичній стилізації.

Колорит епохи, що пов'язаний із змістом і загальним замислом твору, з ідіостилем автора, слугує одним із головних засобів емоційно-експресивної виразності, є важливим компонентом створення художньої реальності.

З'ясовано, що В. Пікуль використав у романі різноманітні мовні засоби: архаїчні слова і звороти, побутові найменування, юридичні і військові терміни, просторічні і книжно-слов'янські слова та вирази тощо.

Ключові слова: *історичний колорит, історична стилізація, архаїзми, історизми, ідіостиль, В. Пікуль, роман «Фаворит».*

The article defines the characteristic linguistic properties of historical coloring in the novel by V. Pikul «Favorite». In the works of historical genre, a necessary condition of truthful representation of the pictures of the past is the epoch coloring created by a writer, in the setting of which plot is unfolded, events occur, characters act. Linguistic historical coloring is a system of interrelations of modern and outdated lexical-stylistic and grammar means, conforming by the laws of harmony and contrast, forming certain unity in the work, being an aesthetic transformation of semantic variety of the means used and based on historical stylization.

The coloring of the epoch, associated with the content and general intention of a work, an author's individual style, serves one of the principal means of emotional and evocative expression, is an important component of artistic reality creation.

It is established that V. Pikul used various linguistic means in the novel: archaic words and phrases, trivial names, legal and military terms, substandard and bookish-Slavic words and expressions, having combined these linguistic means with modern Russian standard language.

Keywords: *historical coloring, historical stylization, archaisms, historicisms, individual style, V. Pikul, «Favorite» novel.*

Постановка проблеми. Задача воссоздания исторического и местного колорита, примет изображаемой эпохи, как отмечают исследователи исторического жанра (М. М. Бахтин, В. В. Виноградов, С. И. Кормилов, Д. С. Лихачев, В. Я. Малкина, Н. Д. Тмарченко, Ю. Н. Тынянов и др.), вставала перед историческим романом еще на ранних стадиях его существования. Ее решали обычно путем упоминания определенных реалий — характерных черт бытового уклада, особенностей одежды, оружия, утвари, убранства жилищ и

т.п. Вместе с тем писатели не могли пройти и мимо такой стороны культуры, как язык. Язык в историческом романе, окраска его «под старину» помогают создавать ощущение дистанции времени, отделяющей читателя от изображаемой эпохи. Добросовестный автор исторического произведения стремится в какой-то степени отразить особенности речевого строя эпохи не только в высказываниях героев, в диалогах, но и в общем стиле изложения.

Художественная достоверность и выразительность языка в историческом жанре определяется, в первую очередь, воспроизведением речевых особенностей прошлого, а также отбором и стилистическим использованием современной речи. Хотя существует целый ряд работ (А. В. Алпатов, В. С. Бушин, В. Н. Быстров, И. Б. Голуб, О. И. Коурова, М. Н. Нестеров, Г. А. Романовская, В. Н. Шорохова и др.), посвященных анализу лексико-стилистических особенностей различных исторических произведений и их поэтики в целом (например, Д. Балашова, Д. Мережковского, Б. Окуджавы, А. Толстого, Ю. Тынянова, О. Форш и др.), произведения известного мастера исторического жанра В. Пикуля пока еще ждут своего исследователя. Романы «Пером и шпагой», «Честь имею», «Нечистая сила», «Баязет», «Цусима», «Слово и дело», «Фаворит» и др. посвящены разным героям и различным эпохам и представляют собой интересные образцы современной исторической прозы.

Таким образом, изучение языковых особенностей исторического колорита в произведениях В. С. Пикуля представляет определенный интерес и является актуальным в аспекте описания приемов исторической стилизации, характерных для автора, определения специфики его идиостиля в целом, а также составления словаря писателя.

Цель статьи — определить и описать языковые особенности исторического колорита в романе В. Пикуля «Фаворит».

Изложение основного материала. В произведениях исторического жанра необходимым условием правдивого изображения картин исторического прошлого является умело воссозданный писателем исторический колорит эпохи. В научной литературе это понятие трактуется неоднозначно: то как окрасенность слова, которую оно приобретает благодаря

принадлежности его референта к данному народу, определенной стране или местности, конкретной исторической эпохе (Г. Д. Томахин [7, с. 21]); то как изображение быта и материальной обстановки описываемой эпохи при помощи групп слов с ограниченной сферой применения (историзмов, архаизмов, неологизмов и модных слов) (М. П. Брандес [3, с. 270]); то как «особое свойство литературного произведения, речевой характеристики персонажа и т. п., обусловливаемое наличием в них слов и выражений, заимствуемых из определенной диалектной среды или какой-либо эпохи, отражающих специфические черты какого-либо языка, реалий какой-либо страны, местности и т. д.» (О. С. Ахманова [2, с. 200]).

По нашему мнению, языковой исторический колорит эпохи в произведении — это основанная на исторической стилизации система соотношений современных и устаревших лексико-стилистических и грамматических средств языка, согласующихся по законам гармонии и контраста, образующая определенное единство в произведении и являющаяся эстетическим претворением семантического многообразия используемых средств. Именно на фоне исторического колорита эпохи разворачивается сюжет, происходят события, действуют персонажи.

Колорит эпохи, связанный с содержанием и общим замыслом произведения, с идиостилем автора, служит одним из главных средств эмоционально-экспрессивной выразительности, является важным компонентом создания художественной реальности.

Необходимо отметить, что историческая стилизация как одна из форм оживления прошлого у разных писателей имеет свои особенности. А. В. Алпатов пишет о том, что она может быть «то более интенсивной, сгущенной, то сравнительно умеренной и сдержанной» [1, с. 16]. Стилизация встречается и у А. С. Пушкина в «Арапе Петра Великого», и в «Тарасе Бульбе» Н. В. Гоголя, и в «Петре Первом» А. Н. Толстого, и в «Одеты камнем» О. Д. Форш, и в «Азазеле» Б. Акунина, и во многих других произведениях исторического жанра, в том числе в «Фаворите» В. С. Пикуля.

Уже первые опыты стилизации в исторической прозе показали сложность и многоаспектность этой творческой задачи. Повествование о прошлом, с одной стороны, не может быть исторически обесцвеченным, а с другой — его нельзя превращать и в

натуралистически воссозданный, абсолютно точно имитированный летописный стиль. Ведь в основе стиля каждого писателя все-таки лежит современная ему система литературного языка. Справедливым представляется замечание М. Н. Нестерова о том, что речевые особенности прошлого оказываются лишь своеобразными «условными сигналами», создающими определенную историческую тональность. «Однако архаизмы и историзмы должны быть стилистически “поддержаны” живой современной речью. В противном случае они могут оказаться малоэффективными» [4, с. 13].

Пушкинская установка на легкую и умеренную стилизацию стала одним из истоков плодотворной традиции, получившей свое продолжение в позднейшей русской литературе. «“Дух века” или исторической среды можно воссоздать с помощью немногих, но типических языковых примет изображаемой эпохи, которые связаны с ее бытом и духовной культурой и которые могут служить опорными точками в исторической стилизации» [1, с. 16]. Поэтому стилизацию в историческом произведении следует признать успешной, если современные формы речи подчинены средствам (архаизмам, историзмам и другим речевым особенностям изображаемого времени), играющим конструктивную роль в тексте.

Историческая стилизация может затрагивать разные стороны речи: привлекается устаревшая лексика и фразеология, используются словообразовательные средства, архаизированные синтаксические конструкции, обыгрываются некоторые смысловые оттенки, семантические смещения. Стилизация, воссоздающая колорит эпохи, требует от писателя острого чувства слова, досконального знания языка и исторических реалий, безупречного вкуса.

Роман-хроника «Фаворит» [6] (далее цитируется по этому изданию) Валентина Саввича Пикуля (1928–1990) рассказывает об эпохе правления Екатерины II, эпохе, которая ознаменовалась укреплением Российского государства, усилением его военной и политической мощи.

Работая над романом, В. Пикуль изучил огромное количество материала (официальные документы, письма, дневники, мемуары, художественные произведения поэтов XVIII в.), рассказывающего о событиях, нравах, быте, героях изображаемой эпохи; ознакомился с

картинами, гравюрами, костюмами, историей создания Московского университета, Эрмитажа и памятника Петру I, знаменитых петербургских дворцов и парков. Писатель не оставил без внимания и фольклор (пословицы, поговорки, народные шутки, песни, описания старинных обрядов) того времени. Всё это дало автору глубокое знание не только жизни людей, но и языка Екатерининской эпохи.

В романе-хронике трудно найти такой эпизод, который не был бы тесно связан с историческим документом, умело «впаянным» в художественную ткань произведения: удостоверяющим исторические факты и создающим характерный для того времени речевой облик, вплетенным в авторское повествование, в прямую или несобственно-прямую речь героев, составляющим стилистическую основу текста. Письменные свидетельства современников эпохи у В. Пикуля не лишаются языкового своеобразия. Хотя они и не обособливаются от авторского повествования и речи героев, многие из них берутся в кавычки или выделяются курсивом: *Вся политика заключается в трех словах: обстоятельства, предположение, случайность... Нужно быть очень твердой в своих решениях, ибо лишь слабоумные нерешительны!* (Екатерина II. Из переписки); *Людовик XV исправно читал депеши из Петербурга: «Орлову недостает только звания императора... Его непринужденность в обращении с императрицей поражает всех, он поставил себя выше правил всякого этикета...»;* *Так быстры воины Петровы / Скакали в Марсовых полях, / Такие в них сердца орловы, / Такой чела и рук был взмах* (из оды В. Петрова).

В. Пикуль вводит фрагменты разнообразных исторических документов:

- в качестве эпиграфов к главам: *Крым положением своим разрывает наши границы... Положим теперь, что нет уже сей «бородавки» на носу, – вот вдруг положение границ прекрасное! — Потемкин — Екатерине;*

- в заключениях глав и книг: *Первый биограф Потемкина А. Н. Самойлов об этом времени сообщает: «В предыдущих главах объяснено было, как Григорий Александрович, еще достигая возмужалости, строил мысленно чертежи о возвышении своем через заслуги Отечеству и для того, чтоб некогда быть способным к делам государственным, прилагал великое прилежание... Судьба и счастье благоприятствовали его предначертаниям!»;*

- в речь героев романа: *Зная о прошлой связи Бецкого с матерью, Екатерина всегда относилась к Ивану Ивановичу с осторожностью, она его не жаловала, писала с иронией: «Хрыч старый, вместо того, чтоб Петергоф мой чинить, чорт знает чево из моих денег понаделал!»;*

- в описание политической и экономической обстановки: из доношения Данилы Власьева и Луки Чекина, находившихся при царе Иоанне: *«...арестант на постеле ерзает и необычно пышит стал ему говорить што эта у тебя за шарканья и пышанья такое идет никак ты на ком ездил лутчеб етова вставши да молился Богу...».*

В. Пикуль добивается соответствия между характером письменного документа и стилем речи персонажа. Наибольшей переработке письменный документ подвергается тогда, когда он включен в речь героев, тесно связанных с книжной культурой своего времени. Здесь нередко сохраняются не только лексика и фразеология, но и синтаксис. Этот прием придает книжно-архаичный оттенок речи Рубана, М. Ломоносова, Г. Державина и др. Их язык заметно отличается и от опрошенной речи мелкопоместного дворянства, простонародья, и от салонной речи придворных. Так писатель достигает социально-стилевого многообразия при воспроизведении языка эпохи Екатерины II.

Выбор тех или иных речевых форм, используемых для характеристики героев, определяется задачами художественного изображения. Так, при описании военных действий Пикуль в первую очередь использует военную терминологию того времени (*гефрейт-капрал, драгоман, кавалергвардия, капрал, лейб-гвардия, премьер-маер, шквадрон конной гвардии, штык-юнкер* и др.). Рассказ о детстве Потемкина изобилует имитирующими народную речь фольклорными элементами, просторечиями, украинизмами. Например, речь матушки Григория Потемкина проста, безыскусна, экспрессивна, близка к устному народному творчеству, изобилует словами с суффиксами субъективной оценки, эпитетами: *Коли на Москве не повезло, так езжай, **родимый**, обратно в Чижово, а невестушку я тебе приглядела. Две деревеньки у ней, мужиков шесть десятков. **Работящи и непьющи. Скотинки** полный двор. **Коровки-то – му-у, козочки-то – бе-э, свинюшки-то – хрю-хрю!** Строения усадебны приличны, только вот печки дымят,*

неисправны... *Уж така ладненька! Уж така домовитенька! Немножко коса, чуточку ряба. Но глаз от нее не оторвать. Никак не веселится, ревмя ревет, девство свое от покушений оберегая. Взаперти суженого поджидает. Вот ты, не будь балдой, и заявись – предстань женихом во плоти!* И наоборот, речь студентов, поэтов, ученых утяжелена архаической лексикой, многочисленными славянизмами-поэтизмами: – *И где слог высокий? – спросил Рубан. – Опять же, Гриша, ты начинаешь стихи прямо с приступа, не имея нужды воспеть в прологе музу свою, и не воззываешь прежде сладостных молений к Аполлону, дабы облегчил он тебе совладание с лирою.*

Закономерным выглядит насыщение текста романа разнообразными историзмами:

- наименованиями должностей при королевских дворах Европы и Востока (Турции, Крыма), титулов и дворянских рангов: *гардеробмейстер, гофмейстерина, камер-лакей, камер-фрау, камер-юнкер, круль, куфель, легационс-секретарь, статс-дама, фрейлина, цалмейстер, цесаревич, цесаревна; дефтедарь, Диван, падишах, рефендарь, реис-эфенди, Сераль* и др.;

- военными терминами: *драгуны, пушкарь, янычары* и т. д. — и воинскими званиями: *виц-вахмистр, генерал-анишеф, генерал-полицмейстер, генерал-фельдцейхмейстер, гефрейт-капрал, корнетсекунд-майор, флигель-адъютант*;

- наименованиями видов одежды, блюд, предметов быта, транспортных средств и т.п.: *вальтрап, варенуха, кофишенк, липец, модест, онучи, подвысь (шлагбаум), поезд, скуфейка, трен, фрепон, шестерик (о лошадях), шлафваген (повозка)* и др.

Писатель использует и устаревшие географические названия (*Краковия, Московия, Скифия, Таврида*), наименования национальностей (*грузинцы, московы, османы, самоедины* и т.д.).

«Историзации» текста способствуют и различные архаизмы:

- лексико-фонетические: *аглицкий, апельцинцы, гишпанский, гошпиталь, дохтур, электричество, маеор, машкерады, осударыня, осьмнадцать, першпективы, прынц, ити, итиль, Эвропа* и др.;

- грамматические: *манир (манера), карьер (карьера)* и др.;

- словообразовательные: *заводчики, милостивец, озамужить, пушкарь, скрипица, умучивать, шумливый* и др., в том числе и

разнообразные славянизмы (сложные слова: *блудословие, взяткобрательство, винопитие, зловредно, коленостояние, лихоимство, лицезрение, общеплезно, прямодушно, стихоблудие* и др.; с отвлеченными суффиксами: *арестование, бережение, брачевание, буянство, глумление, обряжание, поругание, установление, хапужество, чародейство, шумство* и др.; со славянскими префиксами: *возвыситься, возгордиться, воззывать, возликовать, воспарить, известить, истерзаться, истомиться, низложить* и др.). Славянизмы, используемые В. Пикулем, придают контекстам оттенок приподнятости, торжественности; чаще всего такие слова встречаются в речи священников, ученых, поэтов, при описании побед русского воинства и т.п.: *бразды, гласы, длани, дщерица, ланиты, младость, чело, чрево, чрез* и др. Однако следует отдать должное писательскому чувству меры: славянизмы не утяжеляют язык произведения и чаще всего понятны современному читателю;

- лексические: *игралища, капище, питалище, побоище, позорище, ристалище* и др. В романе отражены сложные процессы неологизации и архаизации лексики, вошедшей в русский язык в XVIII в. Например, наименования новых для Екатерининской эпохи предметов и понятий вводятся в архаичной для современного русского языка звуковой или морфологической форме: *лимонатис* (лимонад), *прейсы* (призы), *позитуры* (позы), *фруктаж* (фрукты) и др. В тексте также используется русский архаизм *потрясуха*, впоследствии вытесненный книжно-славянским *землетрясение*. Обращает на себя внимание и употребление слов *виваты, виктория*, актуальных для русского языка XVIII в., а затем замененных русскими эквивалентами. Сравним: *виваты* — *здравица (виваты орал)*, *виктория* — *победа*. В тексте: *Имена этих людей, спаянные единой страстью и ненавистью, общими **викториями** и поражениями, нерасторжимы в давности русской.*

Писатель часто объясняет слова, приводит их толкование. Например: *байрактор* — *знаменосец*, *дефензива* — *оборона*, *кампутовое* (регулярное) *войско*, *мизерабль* — *мерзавец*, *оффензива* — *наступление*, *ясырь* — *пленник* и др.; *Русские называют иноземцев «асеями» (от I say — слушай!), а те зовут русских «слиштами» (от присказки — слышь ты!);*

- семантические: *Издавна ведомо, что воинство **инвалидами** украшается (инвалид – ветеран / инвалид – «человек, который утратил трудоспособность вследствие увечья, болезни» [5, с. 221]); партизан – дерзостный человек / партизан – «участник партизанской войны, боец партизанского отряда» [5, с. 436]; стал **ласкаться** к Скуратовым – пресмыкаться, угодничать, отсюда ласкатель – подхалим, лизоблюд / ласкаться – «проявлять ласку по отношению к кому-н., стремясь вызвать к себе ответную ласку» [5, с. 281]. Семантические архаизмы вводятся и в авторскую речь, и в речь персонажей. Слово может употребляться в разных частях романа в архаическом значении без взаимодействия с современными значениями слова, но с пояснениями автора. Например: *Тетка моя была скупа, и ты сам знаешь, Позье, как я нуждался. Но теперь все изменилось... Для начала я делаю тебя **бригадиром***. В. Пикуль тут же поясняет: «**Бригадир** – чин в русской армии XVIII в., промежуточный между чином полковника и генерала».*

Писатель показывает вхождение некоторых иноязычных слов в русский язык: *Стало известно, что из ссылки возвращаются курляндский герцог Бирон и фельдмаршал Миних, уже спешит на русские хлеба обширная голишинская родня императора. Всё русское подвергалось Петром поруганию и глумлению, даже русские слова преследовались.*

Григорий Потемкин наспех переучивался:

- **Стража – караул, отряд – деташемент, исполнение – экзекуция, объявление – публикация, действие – акция, подчинение – дисциплина... Неужто по-русски хуже сказано?**

Очевидно, что не все запоминаемые персонажем романа слова вошли в русский язык (например, *деташемент*), а попавшие в него – остались в том же значении. Сравним значения некоторых из них с современными:

караул — «1. Воинское подразделение, несущее охрану кого-чего-н. *Выставить караул. Сменить караул. Почетный караул* (также о почетной охране у гроба). 2. Охрана, обязанности по такой охране. *Нести караул. Быть в карауле. Взять под караул*. 3. в знач. междом. Крик о помощи при опасности (разг.)» [5, с. 237];

экзекуция — «(книжн., устар.). Телесное наказание» [5, с. 804];

публикация – «1. см. публиковать (Объявлять, предавать гласности в печатном органе). 2. То же, что объявление (во 2 знач.). *Публикация в газете*» [5, с. 561];

акция — «(книжн.). Действие, предпринимаемое для достижения какой-н. цели. *Дипломатическая акция*» [5, с. 24];

дисциплина — «обязательное для всех членов какого-нибудь коллектива подчинение установленному порядку, правилам. *Воинская дисциплина. Трудовая дисциплина. Школьная дисциплина. Соблюдать дисциплину*» [5, с. 149].

Таким образом, соединение в тексте произведения утраченных и живых значений слова придает динамичность речи персонажей, передает русский речевой колорит описываемой эпохи.

Имитация старинной русской речи обеспечивается обилием богатых речевых средств народного языка, просторечий, диалектизмов: *боженька обидел, бравы ребятушки, варенуха, веще-зловеще, голубица молоденька, доколь, именьишки, лицец, Ляксандр, матушка, не пивши, не евши, отселе, панове-коханы, папinya, «петуха» пустить, повет, попутал лукавый, пустехонька, смирененько, солдатушки, стращаешь, умет, хлебушек, щенятки, эвон, эдак-то* и др. Мастерски используются народнопоэтические слова и выражения: *голубица, голубь ясный, горемычный, друг сердешный, друг ситный, родная кровинушка* и т.п. Подчеркивается естественность, необработанность речевой стихии XVIII в.

С другой стороны, как примета речи образованной части русского общества XVIII в., многочисленны поэтизмы, т. к. писатель рисует широкую панораму общественной и культурной жизни России, Европы и Востока, не забывая об ученых, поэтах, писателях, художниках, скульпторах, составивших гордость страны. Говоря о творчестве, автор переходит на высокий стиль: *амуры, Аполлон, гидра, кентавры, лавры, муза, пиит, сень* и т.д. В романе встречаются сравнительные обороты, имеющие оттенок книжности: *аки зверь библейский, аки голубь – яко псы, яко псы смердящие* и др. Следует отметить, что писатель использует как старославянский союз *аки*, так и его русский эквивалент — *яко*.

Архаизации в романе подвергается не только прямая и несобственно-прямая речь персонажей, но и авторская речь, что, в конечном счете, способствует передаче духа Екатерининской эпохи.

Архаизмы в несобственно-прямой речи углубляют психологическую характеристику как исторических лиц, так и вымышленных персонажей, выявляют оценку факта, события, личности действующими в романе лицами и автором, делают последнего участником и наблюдателем происходящих в произведении событий.

Широко привлекая в качестве средств исторической стилизации самые разнообразные особенности русского языка XVIII в., которые можно считать конструктивным фактором в довольно сложной языковой системе романа о времени фаворитизма, В. С. Пикуль тщательно отбирает и использует элементы живой современной речи, не несущие на себе отпечатка определенной эпохи и являющиеся в какой-то мере исторически нейтральными. При этом, употребляя их в том или ином контексте, он всегда учитывает их экспрессивно-стилистическую окраску, в каждом случае служащую средством углубления исторической достоверности языка произведения, средством типизации и индивидуализации речи персонажей.

Например: *Сидели в креслах дамы знатные и персоны значительные, толпились, ко всему внимательные, родители, по стеночке жалось купечество именитое, терзаясь мучительно: «Как бы нас теперича на эту вот штуку налогом новым не обклали...» И был стол пиршественный, и была иллюминация великая. Потемкин поглазеть на чудеса любил, а потому, всё, что показывали, разглядел. В огнях изображен был Парнас, там Минерва восхваляла императрицу России, а младенцы многие (сиречь, купидоны шустрые) упражнялись в науках. Один из них, славе потворствуя, чертил в небесах имя фаворита Шувалова, а скромный ученик с книгою восходил к престолу Минервы, которая приличным жестом одобряла его похвальное поведение. Истина повергла символы зависти и невежества. Младенец ломал ветвь пальмовую, показывая студентам венцы лавровые и медали наградные, которые, вестимо, получают лишь преуспевающие в науках.* В этом описании открытия Московского университета В. Пикуль сочетает устаревшую лексику и элементы современной речи, имеющие оттенок книжности, а также архаично окрашенные синтаксические средства: *упражнялись в науках, восходил к престолу, ломал ветвь пальмовую; вестимо, теперича, обклали, сиречь* и др. Нужная речевая интонация достигается поэтизмами (*купидоны, Минерва, Парнас*),

синтаксическими средствами (постпозицией определений: *младенцы многие, стол пиршественный, иллюминация великая, венцы наградные*).

Экспрессия, свойственная современной разговорной и книжной речи, в сочетании с семантико-синтаксическими особенностями речи изображаемой эпохи служит весьма эффективным средством создания исторической колорита эпохи, описываемой в романе.

Выводы. Таким образом, употребление языковых средств, создающих исторический колорит в романе «Фаворит», отражает и продолжает реалистические традиции, заложенные еще А. С. Пушкиным, — «соответствие языковых средств изображаемой исторической действительности, слияние авторской и “чужой” речи» [8, с. 185]. В. Пикулю удалось избежать мертвого стилизаторства при передаче языкового колорита эпохи. Он не отяжеляет повествование множеством устарелых, малопонятных читателю слов и выражений, не злоупотребляет излишне архаизированным синтаксисом. Художественная достоверность, социально-историческая характерность достигается умелым использованием архаизмов и историзмов при стилистически нейтральных формах современного русского языка, не имеющих в своем составе ничего специфически современного, что могло бы в контексте заглушить экспрессивно-стилистическую окраску речевых особенностей прошлого.

Современные элементы, ассимилируясь с речевыми особенностями языка прошлого, образуют стилистический «сплав», весьма выразительно характеризующий идиостиль писателя в целом.

Литература

1. Алпатов А. В. Стилизация речи / А. В. Алпатов // Русская речь. — 1970. — № 4. — С. 16–22.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. — М. : Советская энциклопедия, 1969. — 608 с.
3. Брандес М. П. Стилистика немецкого языка / М. П. Брандес. — М. : Высшая школа, 1990. — 320 с.
4. Нестеров М. Н. Особенности стиля Ю. Тынянова / М. Н. Нестеров // Русская речь. — 1968. — № 5. — С. 13–21.

5. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов; под ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : Рус. яз., 1983. – 816 с.
6. Пикуль В. С. Фаворит. Книга 1. Его императрица. Книга 2. Его Таврида [Электронный ресурс] / Валентин Саввич Пикуль. – Режим доступа: valentin-pikul.ru/favorit.html
7. Томахин Г. Д. Реалии – американизмы / Г. Д. Томахин. – М. : Высшая школа, 1988. – 234 с.
8. Шорохова В. Н. Использование архаизмов в романе А. Н. Толстого «Петр I» / В. Н. Шорохова // История структурных элементов русского языка: сборник научных трудов. – М. : МГПИ им. В.И. Ленина, 1982. – С. 175–185.

КРИТИКА. РЕЦЕНЗІЇ. ОГЛЯДИ

+++++

Роздуми

навколо монографії Гурко Олени Василівни

**«Функційно-семантична категорія ствердження в українській
літературній мові», - Дніпро : Ліра, 2017. - 316 стор.**

Розвиток різних аспектів і розділів лінгвістичної науки, зокрема, семантики, прагматики, стилістики, виводить на перший план комплексне вивчення категорій і явищ. Відсутність єдиної точки зору з питань, що стосуються категорії ствердження та її особливостей, доводить необхідність більш ретельного розгляду низки проблем.

Об'єктом дослідження авторкою монографічного дослідження обрано різноманітні мовні засоби як вербалізатори категорії ствердження в сучасній українській мові. Предметом аналізу стали функційно-семантичні параметри категорії ствердження, а саме структурування даної категорії на функційно-семантичних засадах.

О. В. Гурко звернулася до комплексної методики дослідження, а саме до опису особливостей функціонування граматичних одиниць у взаємодії з елементами різних мовних рівнів на спільній семантичній основі. Отож, дослідниця спирається на усталені засади функційної граматики, сформованої І. Р. Вихованцем, К. Г. Городенською, А. П. Загнітком та ін.

Обрані авторкою методи дослідження доволі розгалужені, продиктовані метою й завданнями роботи та не викликають сумнівів і заперечень.

Наукова новизна рецензованої монографії, як на мене, безперечна, адже дослідження охоплює не лише граматичний рівень із виходом на синтаксис, але й лексичний, словотвірний, текст, стилістику, теорію мовленнєвих актів та ін.

Теоретичні положення даної роботи поглиблюють і певною мірою узагальнюють теорію функційно-категоріальної граматики, прагматики, синтагматики, синтаксичної семантики, дискурсу і

тексту. У тексті монографії чітко виписані засади виокремлення функційно-семантичної категорії, що у подальшому сприятиме більш чіткій систематизації інших засобів не лише в українській мові.

У **вступі** подано короткий бібліографічний огляд літератури питання, намічені мета, завдання, шляхи і методика дослідження, вказані джерела мовного матеріалу, а також викладені концептуальні засади дослідження в тому обсязі, який необхідний для розуміння сутності обговорюваних проблем.

У першому розділі **«Теоретичні аспекти дослідження категорії ствердження»** проводиться критичний огляд тлумачення понятійної і граматичної категорії ствердження; досліджуються взаємодії категорії заперечення з іншими категоріями, зокрема модальності та оцінки; описуються експліцитні й імпліцитні засоби вираження ствердження та ін.

Представлено обґрунтування багатоаспектності розглядуваного авторкою мовного феномену, його взаємодію з предикативністю, модальністю, оцінкою, пресуазивністю, епістемічністю, що дало підставу авторці вважати категорію ствердження не як додичною до цих категорій, а як самостійну, що уможливило її докладне вивчення.

Вважаю цілком влучним зауваження О. В. Гурко, що ствердження не можна утотожнювати з істинністю. Проте зі свого боку зауважу, що стверджувальне судження може бути водночас не лише істинним чи хибним, як наголошує Олена Василівна, але й заперечним у випадку, коли стверджувальне судження є хибним, а його заперечне істинним і навпаки.

Не погоджуюсь із твердженням авторки, що комп'ютерний дискурс виражає індиферентне ставлення мовця до об'єкта та адресата і є «голим ствердженням факту», адже особиста характеристика мовця, на мій погляд, тут виявляється через стиль письма, ужиток додаткових знаків, символів, смайликів та ін. засобів виразу.

Бажано було, як на мене, звернути увагу на те, що стверджувальне висловлювання може являти собою реакцію мовця на істиннісний зміст чужого висловлювання (думки). Однак цілком можливі і нейтральні позитивні або негативні висловлювання, які відтворюють позитивний характер реальної дійсності. Пор.: *Він*

прийде як висловлювання об'єктивно-інформативного характеру і *Він прийде* як відхилення ствердної кореляти *Він не прийде*.

Дослідження ствердження з позицій багатоаспектного підходу до аналізованого мовного феномену передбачає «широке» розуміння області значень, які, як відомо, охоплюються опозицією «ствердження / заперечення». Згідно з «широким» розумінням, до системи значень категорії ствердження Олена Василівна цілком справедливо відносить її модальні й емоційно-оцінні «відтінки» («модифікації»), аксіологічні смисли «добре» / «погано», а також значення «функційного типу» (так звані «суміжні значення») — згода / незгода, заперечення, підтвердження / спростування. Значення згоди / незгоди, підтвердження / спростування О. В. Гурко справедливо розглядає як область функційно-прагматичних значень.

Аналіз категорії ствердження як багатоаспектної структурно-семантичної категорії, яка причетна до різних планів смислової організації висловлювання, О. В. Гурко здійснює в семантичному поєднанні з категорією модальності. Проте бажано було показати її зв'язок із категорією комунікативної цільової установки (цілі висловлювання).

Отож, у розділі 1 монографії авторкою прийнято розуміння категорії ствердження як складного, багатовимірного явища мови і мовлення. Відповідно до багатоаспектного підходу в розділі аналізуються структурний (конструктивно-граматичний), семантичний і функційно-прагматичний аспекти категорії ствердження.

Як категорія структурного (конструктивно-граматичного) аспекту пропозиції ствердження проявляє себе в розподілі пропозицій за ознакою «позитивна форма висловлювання», що знаходить своє вираження в наявності граматичних показників ствердження в структурі пропозиції. Отож О. В. Гурко теоретично обґрунтовує, що як тип граматичної абстракції категорія ствердження характеризує відношення між компонентами предикативного ядра, позитивний характер предикативних відношень.

У монографії вчена теоретично обґрунтовує, що в області денотативного смислу категорія ствердження звернена до тих сторін дійсності, які узагальнюються в поняттях «буття / небуття», «наявність / відсутність», «існування / неіснування» (=онтологічний

денотат ствердження). Залежно від логіко-граматичного типу висловлювання ця семантика конкретизується в значеннях «буття субстанції», «наявність дії, стану, події, факту, ситуації в цілому», «наявності ознаки предмету» і т. ін.

Авторка ґрунтовно доводить, що у своїй функційній іпостасі твердження – це категорія, за допомогою якої оцінюється відповідність думки дійсності. Ця оцінка входить до кола модальних (верифікативних) значень категорії ствердження. Теоретично О. В. Гурко обґрунтовує, що прагматичне ствердження як тип ставлення до істиннісного змісту висловлювання, що належить іншій особі, простежується в складі діалогічної єдності та в межах одного висловлювання, що містить вказівку на чужу думку.

На жаль, О. В. Гурко не показала, що багатоаспектність категорії ствердження та багатоплановість її змістовного боку розглядаються як об'єктивні передумови явищ синкретизму в опозиції «твердження / заперечення». У зв'язку з цим предметом особливої уваги в лінгвістиці мають місце численні й різноманітні випадки синкретизму в опозиції «твердження / заперечення», які є актуальними для сучасної лінгвістики, а отак вимагають подальшого узагальнення та систематизації. Проте позитивним у розділі виглядає авторський акцент на з'ясуванні структурних та семантичних ознак конструкцій, які характеризуються складним, неоднозначним співвідношенням широкого розуміння «форми» та «значення».

Розглянувши усі описані авторкою позиції щодо категорії ствердження, все ж залишається питання: чи здатне ствердження як сутність семантичного порядку до градації як у бік посилення, так й у бік послаблення?

На жаль, авторка нічого не сказала про те, що терміном «твердження» в лінгвістиці позначаються також два різних за своєю природою мовних явища:

1) наявність у складі пропозиції негативної частки або негативного афікса (морфеми) і засоби посилення їх у вигляді негативних займенників та прислівників;

2) наявність двох заперечень при тому самому члені (або групі членів) пропозиції.

У першому випадку я маю на увазі заперечення та його посилення в негативній формі, у другому — заперечення

заперечення. Тільки-но у 3 розділі Олена Василівна говорить про заперечення заперечення як про один із різновидів подвійного заперечення.

На мою думку, з функційної позиції прагматики варто було звернути увагу на те, що вставні слова, конструкції зі ствердно-від'ємним значенням, анафоричний повтор, сполучники, сентенція відносяться до засобів когезії, пор., наприклад: стверджувальна фраза «Що ж, і на тому спасибі», яка висвітлює особистісне ставлення автора й модальне значення тексту.

У розділі 2 «Функційно-семантичні параметри прямого ствердження в СУЛМ» іменники, числівники у наведених прикладах монографії увиразнюють ствердження опосередковано, будучи актантами, детермінантами, сірконстантами, дуплексивами. Це потрібно було, як на мене, уточнити (визначити синтаксичну роль). У п. 2.1.1. та у подальших параграфах подано здебільшого семантичний аналіз, а не семантико-прагматичний.

Говорячи про фразеологізми варто було зазначити, що саме авторка має за фразеологічні одиниці (ФО), бо у прикладах зустрічаються фразеовирази, порівняння, образні вирази, фразеосполуки.

У висновку про ФО зазначена лише позитивна ознака, а як щодо ствердження з негативною ознакою? А ствердження як евфемізм, з імпліцитною ознакою (пор.: *отелилася теличка телятею, та не облизала* = тобто *дурень*)

Декілька зауважень щодо частки *так* у самотійному ужитку. У наведених авторкою прикладах це не частка, а слово-речення. Тож можна було говорити про частку, яка трансформується у слово-речення. Аналогічне явище зустрічаємо і далі по тексту.

Розгляну наведене авторкою речення: *До кого не кинься: як не дочку на каторгу забрав, так домівку спалив...* Слово **ТАК** входить, на мій погляд, до складу складної скріпи «як не...так» і поєднує клаузу, утворюючи складне розчленоване речення, яке є складовою складного безсполучникового синсемантичного речення. Це саме спостерігаємо і у 3 абзаці.

Описуючи семантичний бік розглядуваних авторкою частин мови, поза увагою Олени Василівни здебільшого залишається саме функційно-прагматичний аналіз, адже розглядувані лексико-

граматичні засоби (анафоричні займенники, лексичні повтори та ін.) включають і текстові скріпи, які беруть участь у формуванні цілісності як макроструктури, так і суперструктури тексту / речення / висловлювання / судження.

Зауважу, що у наукових розвідках останніх років доводиться про близькість семантичного і прагматичного підходів. Саме прагматика складає сутність значення часток, оскільки їхнє значення визначається контекстом, більше того частки несуть на собі максимум комунікативного шару висловлювання.

З семантичної точки зору неоднорідність часток у монографії О. В. Гурко описана повно і ґрунтовно. Однак з прагматичної точки зору їхнє завдання у семантиці ствердження повною мірою не визначене.

Рекомендував би Олені Василівні звернути увагу на те, що деякі конектори є багатозначними (пор.: частка *же / ж* – заперечення, підсилення, виокремлення). Конектори *отак, так, отож, тож, отже* виражають основні смислові відношення – приєднувальні, заперечні (поступові), пояснювальні, а також узагальнювальні. Вони надають рису аргументованості (введення аргументів за / проти, ілюстрації (*так*), резюме (*отак, так, отож...*). Скріпи *отак, так, отож* на стику речень здійснюють прагматичну функцію завершення теми.

Тож описуючи семантику і місце часток у моделюванні категорії ствердження, варто зауважити, що семантика часток, особливо емоційно-експресивних, глибоко прагматична. Вона відображає багатовекторну емотивну оцінку мовцем дійсності, змісту повідомлення, адресата. Варто також врахувати, що виокремлення прагматичного елемента в семантиці частинок визначається, з одного боку, необхідністю зіставлення та узагальнення наявних результатів лінгвістичного вивчення часток, з іншого боку, важливістю пошуку оптимальних шляхів опису семантики часток української мови.

Щодо функційно-прагматичного вираження імпліцитності категорії ствердження, то, як на мене, більше треба було приділити уваги співвідношенню між синтаксичною і семантичною структурами ствердження. Я говорю про таку різновидність неізоморфізму, при якому певний фрагмент синтаксичної структури ствердження

«розпадається» / розчленовується і входить до його семантичної структури два або більше разів. Наприклад, маємо твердження

1. *Іван перестав рано просинатись.*

(1a) «до певного моменту Іван просинався рано»

(1б) «після цього моменту Іван не просинається рано»

Тип (1) пропозиції – синтаксичний;

(1a), (1б) – семантичний.

Тож ми спостерігаємо у ствердженні розщеплення синтаксичної пропозиції. Таких прикладів у рецензованій монографії багато. Через це спостерігаються приклади з іншими витоками виникнення в семантичній структурі декількох примірників того самого виразу. Це стосується адverbіальних стверджень, стверджень с порівнянням. Тож, враховуючи те, що вчена у своєму дослідженні спирається на лексичну і граматичну семантику, думаю, на це варто було звернути увагу, особливо на питання реалізації лексичної валентності у пропозиції.

Норми імпліцитності, як відомо, пов'язані з різним розумінням рівня припустимого умовчання або вербалізації інтенцій. Тож, описуючи імпліцитний характер стверджувальної імпліцитності, рекомендував би авторці у подальшому враховувати, що адресант вдається до імпліцитного способу вираження призначеного для повідомлення сенсу, спираючись на власний мовний і культурний досвід. Не представлена вербальна частина сенсу обов'язково декодується реципієнтом за допомогою різного роду пресуппозицій — текстових і позатекстових. Комунікативні та прагматичні пресуппозиції завжди реалізуються як текстові.

Так, проаналізую функційно-прагматичний стверджувальний імпліцитний сенс.

У зміст мовного ствердження крім логічного змісту мовної категорії може входити низка додаткових комунікативно-прагматичних значень, що нашаровуються на первинне значення висловлювання і градуально виражають різну ступінь збігу або розбіжності точки зору адресата з висловлюванням адресанта (наприклад, на значення ствердження накладаються значення згоди, схвалення, поступки, підтвердження, дозволу та ін., на значення заперечення — незгоди, заперечення, спростування, відмови, заборони, протесту і т. ін.).

В основі інтерпретації імпліцитно вираженого ствердження знаходяться лінгвістична і логічна пресуппозиції. У цій групі прикладів можна відзначити розбіжність змісту, яке воно набуває в мові, з конвенціональним значенням пропозиції, обумовленим його лексико-граматичним складом. Позитивні висловлювання можуть мати негативні значення, а негативні висловлювання можуть отримувати позитивну інтерпретацію в певній комунікативній ситуації:

Наприклад: *Ревізор мовчав.*

- *Так скажи, звідки стільки? Тисяча, чи що? <...> Новими?*

- *Тепер на старі рахунку немає* (В. Распутін «Гроші для Марії»).

Наведений приклад демонструє також, що ствердний сенс висловлювання часто може бути виявлений тільки на тлі його взаємодії з ініціації реплікою і контекстом.

Позитивний імпліцитний сенс може передаватися за допомогою висловлювань з різним синтаксичним оформленням і виникати на базі вторинних вживань пропозицій. Спонукальні, запитальні й окличні пропозиції нерідко вживаються в значенні оповідних і позначають стверджувальне судження:

Наприклад: - *<...> ти все зробив акуратно?*

- *Про це не хвилюйся.* (А. Рибakov, Діти Арбата).

Зауважу, що на відміну від експліцитного ствердження / заперечення імпліцитно виражені твердження, як і заперечення, не категоричні, що особливо важливо при вираженні різних комунікативно-прагматичних значень, перш за все відмови і заперечення, які, будучи вираженими експліцитно, можуть стати причиною конфлікту. Так, наприклад, імпліцитна відмова через експліцитне мотивування відмови є найбільш комунікативно безпечним способом відхилення пропозиції або прохання:

Наприклад: - *Їдемо до нас, до наших місць!*

- *Сергійку, я хочу стати справжнім вченим.* (В. Тендряков «Кончина»).

Незважаючи на те, що логічним формам мислення властива універсальність, в яких висновок негативного імпліцитного смислу відбувається на підставі закону виключеного третього (з двох суперечливих суджень одне істинне, інше помилкове, а третього не дано, тобто твердження одного імплікує заперечення іншого і,

відповідно, заперечення одного передбачає ствердження іншого) відбувається експлікація заперечення, вираженого в мові імпліцитно:

Наприклад: *На третій день до нього зайшов Всеволод Сергійович.*

- *Що з вами? Чому не з'являєтеся? Хворі?*

- **Здоровий.** (А. Рибakov «Діти Арбата»).

Деякі роздуми щодо комунікативно-прагматичних функцій вигуків. Зауважу, що вигуки є специфічними мовними універсаліями, які пов'язані з емоційно-емотивною сферою людини і відображає її складну структуру.

Більшість вигуків характеризується

- емотивно-оцінною енантіосемією, в результаті їхня справжня комунікативно-прагматична спрямованість проявляє себе тільки в дискурсі;

- прагматичний потенціал вигуківих форм дозволяє їм висловлювати не тільки емоційні нюанси особистості, але і визначати той перлокутивний ефект, який вони надають на дискурсивне поведінку слухача;

- особливою сферою функціонування вигуків є сфера внутрішнього діалогу, в якій знаходить відображення взаємодія безпосередньо відчутного «я» і «я» оцінного;

- як будь-яка мовна універсалія, вигуки містять поряд з універсальним також і ідіоетнічний компонент, який часто виявляється домінантним, так як відображає особливості культурно обумовлених емоційних реакцій, пов'язаних з національними традиціями.

Щодо прагматичної функції вигуків.

Перша функція — це функція еквівалента пропозиції. Вона може реалізовуватись незалежно від семантичної групи, до якої відноситься вигук. З точки зору традиційного підходу речення, що складаються з одного вигуку, відносяться до односкладових. У цьому випадку вигук є одним із головних членів речення. Реалізуючи цю функцію, будь-який вигук може набувати чинності висловлювання і самотійну інтонацію, тобто відповідати основним критеріям, на підставі яких виокремлюють пропозицію: володіти відомою смисловою й інтонаційною закінченістю, бути одиницею формування та вираження думки.

З точки зору прагматики такі пропозиції принципово відрізняються одна від одної. Якщо вигук відноситься до розряду емоційно-оцінних, то визначення кінцевої мети (інтенції) такої пропозиції здебільшого залежить від контексту і екстралінгвістичних засобів. Наприклад, речення «*О!*» без розуміння ситуації неможливо правильно трактувати, воно може мати практично будь-яку інтенцію, наприклад захоплення, страх, радість та ін. Якщо ж вигуки, що відносяться до розряду етикетних або волевиявленневих вигуків, формують висловлювання, то вони мають більш прозору для адресанта цільову установку. Наприклад, пропозиція «*Геть!*» або «*Тону!*» не потребує пояснення, з якої вона була вжита, інше можливе тільки якщо йдеться про «нестандартне» застосування такої пропозиції, наприклад для вираження страху, іронії, усвідомленої мовної гри і т.ін.

Тобто прагматична функція такої пропозиції залежить від семантичної групи вигуку: при формуванні мовного акту, в складі якого знаходиться емоційно-оцінний вигук, тип інтенції визначається за допомогою контексту, інтонації або розділових знаків, авторських ремарок, а сам вигук незначно впливає на реалізацію інтенції. При формуванні мовного акту, в складі якого знаходяться етикетні або волевиявленні вигуки, семантика самого вигуку несуттєва, але впливає на реалізацію інтенції.

Друга функція — це модальна функція, яка реалізується в умовах вставки: «*Ох, як погано!*», «*Ах, навіщо він це зробив?*». Слід зазначити, що дана синтаксична функція є основною і зустрічається в кілька разів частіше, ніж перша (з десяти пропозицій з вигуками вісім-дев'ять є вставними словами). Безумовно, цю особливість можна пояснити, виходячи з мовної особливості самого вигуку.

З точки зору синтаксичної функції такий вигук не є членом пропозиції, з точки зору прагматичної функції вигук є важливим компонентом для появи емоційного забарвлення пропозиції, але неважливим для реалізації і розуміння кінцевої інтенції.

У таких пропозиціях інтенція реалізується безпосередньо лексичними одиницями, наприклад, у реченні «*О, я це знаю*» тип інтенції реалізується підметом *Я*, присудком *знаю*, доповненням *це*. Значимість же вигуки для визначення інтенції цього висловлювання нульова, оскільки його відсутність ніяк не впливає на тип інтенції

(пор. «*О, я це знаю*» і «*Я це знаю*», в обох випадках інтенція — ствердження).

Прагматична роль вигуки в таких пропозиціях зводиться до формування емоційного утримання висловлювання, особливо вона важлива, якщо в реченні немає ніяких інших знаків емоцій:

- «*О, я це знаю*» (наявність тільки одного емоційного маркера-вигуку), але ступінь важливості при відсутності вигуку для передачі емоцій знижується за появи інших емоційно забарвлених мовних одиниць, наприклад, «*О, я це прекрасно знаю*» (наявність прислівника, в семантиці якого є емоційність). У таких пропозиціях наявність чи відсутність вигуку аж ніяк не впливає на його емоційний зміст (пор. «*О, я це прекрасно знаю*» і «*Я це прекрасно знаю*»).

Третя функція — функція члена речення, наприклад «*Гонорар — на жалі і ах!*»

Ця функція спостерігається дуже рідко. У цьому випадку вигук заміщає собою знаменну словоформу і виконує ту синтаксичну функцію, яка їй притаманна. У випадку з наведеним мною прикладом — це однорідні присудки. Хотілось би зазначити, що ця функція дає можливість вигуку реалізуватись в якості будь-якого члена пропозиції — як головного, так і другорядного. З точки зору прагматичної функції вигук бере участь в реалізації авторської інтенції поряд з іншими мовними одиницями. Так, наприклад, в пропозиції «*У лісі лунали **ау***» інтенція ствердження реалізується всіма мовними знаками, а вигук *ау* втрачає всі свої ознаки (незмінюваність, відсутність закріпленого значення, вираз емоційності й т. ін.), набуваючи особливості іменника (категорію піднесення, числа, відмінка та ін.). Тобто ця функція транспонує вигук в ту частину промови, яку вона і заміщає, при цьому саме вигук як би запозичує особливості цієї частини мови.

Хочу звернути увагу авторки монографії, що прагматична функція вигуків, про які йдеться у **розділі 3**, тісно пов'язана з синтаксичною і навпаки. Звертаю також увагу на те, що за відсутності синтаксичної функції (наприклад, в умовах вставки) вигук не бере участі в реалізації авторського наміру, а його використання в таких

ствердженнях / висловлюваннях виправдане тільки емоційним змістом цього мовного знака.

Описуючи словотвірні особливості афіксів та їхню роль у виявленні категорії ствердження, я б не був таким категоричним, адже афікси висловлюють словотвірне або граматичне значення в слові або словоформі, значення афіксів більш абстрактне, ніж значення коренів.

Під час опису прагматичної ролі займенників рекомендую звернути увагу на явище кореферентності у похідному висловлюванні / реченні.

Прагматична роль дієслів / груп предикатів у визначенні категорії ствердження наводить мене на роздуми щодо наявності рефлексій родової іменної групи (= *один квантор чи два мається на увазі?*). Особливо це спостерігається у групі предикатів зміни / збереження стану (*перестати, закінчити, втратити, бросити, починати та ін.; ще, вже, більше не... та ін.*).

Якщо аналізувати прагматичну функцію займенників *усі, кожний, кожен, жоден*, то спостерігається різниця між дистрибутивною та узагальнювальною кореферентністю. Тож мабуть варто зробити певні висновки щодо значення родових іменних груп, а саме про генеричність (= одиниця кванторного типу, яка займає проміжне положення між квантором узагальнення (*усі, кожний*) і числовою графемою «однина» / «множина»). Поясню висловлене мною.

З формальної точки зору, квантор генеричності близький до числових графем, адже він теж не виражається окремим словом, а зрощений із суттю іменної словоформи. Як причина цього – він виявляє 2 типи поведінки:

- обмеження сфери дії рамками іменної групи (як числової графеми),
- охоплює дієслівну групу (сфера дії квантора узагальнення).

Така поведінка визначає узагальнювальну і дистрибутивну кореферентність. Пор. два стверджувальних речення:

- (1) *Усі діти люблять морозиво.*
- (2) *Діти люблять морозиво.*

Говориться не про всіх без винятку, а лише про типових дітей. Отож (2) менш категоричне, ніж (1).

Отак, функційно-прагматичний бік розглядуваної у монографії категорії ствердження виглядав би більш результативним, якби авторка описувала його з позиції інтегративного підходу (див. роботи Ю. Апресяна, І. Богуславського, Є. Падучевої, Н. Арутюнової та ін.).

Звертаю увагу на те, що наведені у монографії приклади деяких питальних речень мають подвійну семантичну складову: з боку промовця очікується позитивне твердження, хоча воно може бути і негативне. А у п.3.3.2. – усе ж таки, як на мій погляд, йдеться про експліцитність вираження ствердження, а не про імпліцитність.

Розділ 4. Реалізація категорії ствердження у функціональних стилях УМ.

Як на мій погляд, на особливу увагу заслуговує аналіз і опис питання наявності окремих сегментованих конструкцій та їхньої ролі і місця у формуванні категорії ствердження. Зокрема:

- називний представлення – називний теми;
- сегментовані конструкції зі зрощенням типу *ось що, ось які, ось як, ось чому, ось хто*;
- лексичне повторення з синтаксичним розширенням;
- комбіновані повтори з парцеляцією;
- повторення словоформи;
- повторення субстантива, який поширює клаузу складнопідрядного речення.

Висловлені мною міркування носять характер рекомендацій щодо покращення роботи, місцями мої зауваження мають локальний характер і не знижують загальної позитивної оцінки роботи.

Мета дослідження досягнута, поставлені завдання вирішені, заявлені методи реалізовані, положення, винесені у загальних висновках, отримали достатнє обґрунтування.

Отак, монографія робота Гурко Олени Василівни «Функційно-семантична категорія ствердження в українській літературній мові» є самостійним, оригінальним, завершеним, перспективним науковим дослідженням одного з найважливіших положень української

лінгвістичної традиції — статусу категорії ствердження, має велику практичну цінність.

*Академік АНВО України,
доктор філол. наук, професор
Ю.О. Шепель*

**Відзив
на дисертацію Корольової Валерії Володимирівни
«Сучасний український драматургійний дискурс: структура і
прагматика», представленої на здобуття наукового ступеня доктора
філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова**

Вітчизняна теорія драми представлена великою кількістю фундаментальних досліджень, присвячених проблемі вивчення поверхневих особливостей тексту драми, які є прямим відображенням художньої «волі» автора (семантико-структурна й ідейно-тематична організація тексту, створення композиційної перспективи, актантної моделі та вибір способів і форм реалізації властивої драматургійному дискурсу «наслідувальної» модальності й т. ін.). Однак, часто-густо за межами уваги дослідників виявляється глибинна природа драматичного твору з властивими йому прагматичним нашаруванням і подієвою повнотою. У драматичних творах слово може досліджуватись у двох аспектах: як елемент мовної структури персонажа і як цілісна семантична система. Перший аспект сприяє вивченню індивідуальних мовних особливостей персонажів. Другий — стосується питання того, як письменник наслідує семантичним закономірностям мови.

Позитивні риси дисертації.

1. У рамках функційно-прагматичного і подекуди когнітивного підходу в дисертації простежується намагання авторки виявити, описати та класифікувати риси розрізнення драматургійного тексту і драматургійного дискурсу, а також звичайного художнього тексту і драматургійного тексту. У першому випадку пропонується погляд на драматургійний дискурс як на область дифузії свідомостей автора і читача / глядача (проте когнітивно-комунікативна сфера

всередині твору не розглядалися); у другому випадку виявлено особливий порядок «вбудовування» метатексту в текст драми за допомогою такого структурно організаційного елемента, як ремарка, поєднання авторського і читацького / глядацького. Отак метатекст створює метатекст дискурсу.

2. Наукова інтрига теми дисертації полягає в протидії двох проблемних блоків: а) «мова (текст) — дискурс» і б) «мовленнєвий жанр — прагматика» у намаганні якщо не розрубати, то хоча б злегка розв'язати ці гордієві вузли.

3. Валерії Володимирівні вдалося довести, що мова драматургійного твору поєднує риси стилю білетристики з прагненням максимально повно передати живу розмовну мову. У сучасних українських драматичних творах повною мірою відображаються фактори національної, вікової та професійної приналежності, реалізується соціально-культурний фактор, враховуються індивідуальні та психофізичні особливості особистості. Отак мовлення персонажів відображає знання автора про стереотипи комунікативної поведінки, які поширені в суспільстві.

4. Цілком справедливо Валерія Володимирівна вважає, що дискурс твору можна визнати полікодовим комунікативно-когнітивним утворенням, що поєднує різні семіотичні одиниці в їхній неподільній єдності, яка характеризується зв'язністю, цілісністю, завершеністю, адресністю. Авторкою дисертації враховується те, що дискурс драми містить **текст + смисл**, який автор тексту вкладає в свій твір, + **сприйняття (інтерпретація) читачем / глядачем**. Авторка дисертації розглядає текст драми як полікодовий текст, зважаючи на змістову та функційну єдність, інформативність або змістовність, створену вербальними та іконічними елементами, частково конвенційними та індексальними знаками. Тому цілком об'єктивним виглядає у тексті дисертації опис і аналіз

(1) змістово-фактуальної інформації твору, що віддзеркалює конкретний опис подій, фактів, процесів та ін., які відбуваються у драмі, експліцитні, виражені вербально у предметно-логічних значеннях;

(2) змістово-концептуальної інформації (тобто індивідуально-авторського розуміння відношень між явищами, задумом автора, його інтенція);

(3) змістово-підтекстової інформації (імпліцитний текст, який ґрунтується на здатності одиниць тексту / мови породжувати асоціативні та конотативні значення, а також на можливості речень у надфразових єдностях додавати певні смисли).

5. Розглядаючи комунікативні засади сучасного драматургійного дискурсу, Валерія Володимирівна послідовно експлікувала на дискурс концепцію універсального підходу до поняття «вираження змісту», запропоновану свого часу Маргаритою Петрівною Брандес (= зовнішня та внутрішня мовна форми). Такий підхід відкриває перспективи і може статися при нагоді у подальшому дослідженні, а саме при аналізі знакової системи дискурсу драматургійного твору в рамках семіотико-синергетичного підходу.

На цьому моделюється структура дисертаційної роботи, її 2 – 4 розділи.

Проте третя складова – **доцільність зовнішньої форми** — окремо Валерією Володимирівною, на жаль, не описується і не аналізується, а між іншим, свідомо чи несвідомо, однак у тексті дисертації ця складова простежується окремими рисами при описі матеріалу в 3 – 4 розділах.

6. Валерія Володимирівна зосередилася на вербальній складовій аналізу дискурсу, що, безумовно, виводить її науковий пошук на диференціацію поняття «текст» — «дискурс».

7. Особливості драматургійного дискурсу у тексті дисертації розглядаються на рівні глибинної та зовнішньої композиції твору (зазначу, що авторка окремо не розглядає композицію текстів). Це покликала В. Ковальову до викриття у тексті дисертації особливостей драматургійного дискурсу, зокрема поліфонії як зіткнення водночас декількох рівноправних аксіологічних точок зору персонажів та автора тексту.

Хотілось би більш детально зупинитися на деяких положеннях дисертації, які, як на мене, потребують конкретизації і невеличкого коментаря.

1. Щодо виділення універсальних і специфічних категорій драматургійного дискурсу.

Одразу виникають питання, які варто було висвітлити:

- Чому до універсальних категорій не включені антропоцентричність, динамічна алогічність, експресивність і емотивність, адже п'єса – це, передусім, текст художній?

- Чи завжди інформативність у тексті п'єси є результатом комунікативного акту, а як щодо ремарок, невербальних засобів? Як це поєднується з концепцією Іллі Романовича Гальперіна, на яку саме авторка посилається (про формальну і семантичну єдність тексту (абзац 1 і 2))?

2. Щодо категорії театральності.

На мій погляд, ця категорія значно ширша і вербалізується не лише завдяки авторським ремаркам, зауваженням, репліками дійових осіб, але й тими художніми засобами, які сприяють посиленню та декодуванню тексту п'єси (сценічна дія, сценографія, світло, музика, шуми, невербальні засоби та ін.).

3. **Опис поліфонізму тексту** драми подано вузько і потребує, на мій погляд, більш ґрунтовного аналізу. Треба враховувати, що, по-перше, драматургійний дискурс п'єси — це, передусім, полікодове когнітивно-семіотичне утворення, яке поєднує, як я зазначав вище, різні семіотичні одиниці в їхній нерозривній єдності. По-друге, текст п'єси завжди характеризується багатоканальною інформативністю: з одного боку, інформаційний потік розподіляється за способом сприйняття інформації (зоровий та слуховий), з другого, — за типом інформації, яка сприймається (змістовно-текстуальна, змістовно-концептуальна, змістовно-підтекстова).

4. Говорячи про когерентність і когезію як текстові категорії, варто сказати про те, як вони співвідносяться з **категорією системності**, адже у драматургійному тексті немає нічого випадкового — кожен елемент включається до загальної системи, яка формується автором як результат множинних семіотичних трансформацій і функціонує для виконання єдиної мети.

5. Рекомендував би доповнити опис **категорій когерентності і когезії** уточненнями специфіки **категорії цілісності**, яка полягає, окрім зазначеної авторкою в тексті дисертації, ще

(1) у точній інтеграції лінгвістичних і нелінгвістичних складників,

(2) у наявності чітких часових і просторових рамок,

(3) інколи у наявності певних сигналів, які окреслюють / позначають початок і кінець.

6. Хотілось би зазначити, що перлокутивна складова полягає не тільки в розумінні смислу тексту і не стільки в трансформації картини світу читача, а у виявленні прагматичної направленості драматичного тексту. Прагматична направленість драматичного тексту полягає у спонуканні реципієнта до відповідної реакції, яка у такому випадку передбачає деяку імпліцитну дію, тобто зміну у почуттях, думках, що не обов'язково знаходить вербальне вираження.

7. Враховуючи аналіз ілюстративного матеріалу, поданого у розділах 3 і 4, вважаю за необхідне додати до аналізу у розділі 1 такі категорії, як-от:

- направленість розвитку події (подія може рухатись як ввєрх (у відповідності з ходом подій у реальному світі), так і «повертатися»), тобто у п'єсах має місце перспекція і ретроспекція — передбачення майбутнього, запобігання вперед, wspomини про минуле і т. ін. (див. Матеріал тексту дисертації 3 і 4 розділів). Ця категорія утворює відчуття багатовимірності світу;

- текст драми має локальну і темпоральну віднесеність. Простір частіше не є вільний від присутності персонажу, він невід'ємний від часу дії, а час для читача / глядача плине нерівномірно. Крім того, просторово-часовий аспект точки зору дає змогу реципієнтові сприймати подію чи ін. через призму або авторського бачення або персонажа твору. Інколи вони співпадають у хронотопі, інколи їх декілька, що теж утворює поліфонію. Усі ці риси властиві внутрішній, глибинній композиції тексту.

8. Щодо моделювання драматургійної комунікації — інформаційно-кової, інтеракційної та інтеренційної.

Не зовсім погоджуюсь з авторкою в питанні, що

1) інтеракційна модель вбачає сутність спілкування не в трансляції інформації (інформаційно-кова модель) й односторонньому впливові мовця на читача чи слухача (інтеракційна модель), а в складній комунікативній взаємодії щонайменше двох суб'єктів;

2) не мовні структури коду, а комунікативно зумовлена соціальна практика пояснює природу трансформації смислів у спілкуванні.

За таких тверджень можуть з'явитись сумніви: А якщо це п'єса-монолог (див. розділ 3 дисертації). То що тоді?

Безумовно, цілком погоджуюсь із дисертанткою в твердженні, що драматург враховує діалектику колективного осмислення соціальної дійсності з метою досягнення єдності, спільності інтересів із читачем чи глядачем. То ж, скоріше за все, більш ґрунтовна роль тут відводиться саме глибинній структурі, імпліцитній інформації і фону, які впливають на підсвідомість і моделюють асоціативні ряди, що складають когнітивну картину.

Пропонував би дисертантці сприймати драматургійний текст як результат авторської комунікації саме не як авторське моделювання (бо це не процес, а результат), а як *синтез авторського моделювання внутрішньої і зовнішньої комунікацій*, в результаті чого утворюється гетерогенний, полімодальний, полікодовий текст, тобто текст, який має структурне, смислове і функційне ціле, яке забезпечує його комплексний прагматичний вплив на адресата.

Як я вже зазначав, внутрішня і зовнішня комунікації пов'язані з визначенням внутрішньої і зовнішньої композиції твору. Глибинна (внутрішня) — це сукупність точок зору, тоді як зовнішня (поверхнева) становить архітектонічне оформлення. Тож, думаю, варто було конкретизувати висновки авторки з питання, чому саме внутрішня комунікація відбувається між персонажами, а поверхнева — між драматургом і адресатом.

Вважаю доречним аналіз комунікативних подій проводити у відповідності до усіх аспектів глибинної комунікації, а саме: ідейно-ціннісного (ідеологічний), лінгвістичного (фразеологічний), просторово-часового, психологічного, зовнішнього, внутрішнього. Зауважу, що саме ідейно-ціннісний, або ідеологічний, аспект з точки зору просторово-часового і психологічного втілює аксіологічний рівень твору — його загальну систему світосприйняття. Адже у подальшому, посилаючись на Ірину Семенівну Шевченко, дисертантка звертається до опису більш дрібних комунікативних одиниць.

З перших сторінок дисертації видно, що дисертантка при описі, осмисленні прагматики драматургійного тексту схиляється до «континентального» підходу (теорія Тьона Андріануса Ван Дейка), яка заснована на семіотиці Чарльза Вільяма Морріса з виходом на

теорію мовленнєвих актів (Джон Ленгшо Остін, Джон Роджерс Серль, Зено Вендлер та ін.). Проте у подальшому аналізі авторка переходить на інший рівень — до «англо-американського» підходу щодо розуміння прагматики. Це є позитивним, бо дає можливість розширити опис кола питань і вийти за межі стилістики. Тож, говорячи про місце й ієрархію зазначених понять, на мою думку, варто було у 2 розділі ввести термін **мовленнєвий жанр** (який чомусь з'являється майже наприкінці дисертаційного дослідження) і говорити про взаємовідношення мовленнєвого жанру і прагматики. Це посилює б актуальність і новизну аналізованого авторкою питання і теми дисертаційного дослідження, а також одразу, з перших сторінок описової частини дисертації викрило точки дотику цих явищ через лінгвопрагматику драматургійного твору.

9. Щодо сучасного театру абсурду, його дискурс і прагматику.

Сказано багато, проте не зрозуміло, що саме з позиції прагматики впливає на його особливості.

Варто було додати до опису таку важливу рису, як переосмислення саме ролі мови, бо в театрі абсурду основний акцент робиться на жесті, міміці, звуковому ефекті, світлі, костюмах, предметах.

У висновках до розділу I не завадило б указати, що на сучасний драматургійний дискурс впливає, перш за все, форма твору — чи то є п'єса для читання, а не для постановки, чи то є традиційна п'єса для постановки, які різняться за структурою, стилістикою, прагматикою та ін.

На початку розділу II не зайвим було б одразу визначитись, аналізуються п'єси чи то для читання, чи то для постановки.

Заголовки, як відомо, виконують декілька функцій. Тож треба звернути увагу на те, що у прикладах, які авторка наводить у 2 абзаці, має місце цікаве лінгвістичне явище — **вживання автором тексту слів у переносному значенні** (Діана, Брут, Мессаліна та ін.), які несуть велике функційне і прагматичне навантаження, а саме — **сприяють реалізації асоціативної та інформативної функції заголовків**. Їхнє функційне призначення у межах функції вжитку — привернути увагу читачів, зацікавити їх та спонукати до прочитання тексту. У межах інформативної функції — стисло передати основні відомості про події (фабулу). З функційно-прагматичної точки зору

постає цікаве лінгвістичне явище, яке потребує уточнення, як на мене. Адже переносне значення слова не слід плутати з переносним уживанням слова, що функціонує в мові у вигляді метафори, метонімії, синекдохи. Переносне значення слова, як і первинне, вихідне, для нього пряме, стає, закріплене в мові суспільної практики носіїв, тобто воно сприймається як нове, окреме значення вже відомого слова. Переносні значення пов'язані з перинними, проте мовці ніколи їх не змішують. У даному випадку переносне вживання — це акт індивідуальний, до якого прибігає автор.

Хочу звернути увагу на один позитивний і науково значущий момент у дисертації. Авторка свідомо чи несвідомо, розробляючи і описуючи окремі приватні питання синергетики драматургічного тексту робить тим самим внесок у розробку зараз дуже актуальних лінгвістичних проблем нового напрямку філологічних студій — лінгвосинергетики, а саме таких її напрямків як синергетика мовленнєвої девіації, синергетика ідіолекту.

Авторкою визначені шість типів жанрово визначальних підзаголовків. Проте невдало описаним у дисертації постає саме функційно-прагматичний бік підзаголовків. А вони різні за будовою і семантикою — словосполучення, еліптичні конструкції, односкладові речення, називні речення. Тож висновок про експліцитну комунікативну партію драматурга спливає якимось недоказово.

Якщо автор позбавляє персонажів авторської характеристики і навіть номінації, то, скоріше за все, в цьому є певний прагматичний сенс, який пов'язаний з певним смисловим наповненням. Проаналізувавши наведені авторкою дисертації приклади, мною помічено, що у таких п'єсах основне базове семантичне наповнення припадає на заголовок, наприклад п'єса «Мужчина за викликом» — дійові особи ВІН і ВОНА (тобто будь-яка жінка, будь-який чоловік).

Абсолютно погоджуюсь із авторкою дисертації у питанні, що один із різновидів діалогізованого репрезентативу є ремарки, експліцитно звернені до глядача, що вони (ремарки) вербалізують комунікативну тактику із залучення адресата п'єси до драматургічного дійства. Проте, враховуючи, що такий спосіб уживається під час вистави, відповідно до сценографії, то глядач стає учасником дійства, виконує роль німого персонажу. Інколи дія переноситься зі сцени до зали (див. текст дисертації). Тож про

ремарки-репрезентативи можна було б говорити як про прагматично-характерологічні щодо теми дисертації.

Говорячи про репрезентативну функцію ремарки, не варто забувати, що в ній нема нічого зайвого, особливо стосовно інтер'єру. Предмети теж відіграють свою роль (пор. рушниця, чайка та ін. у Чехова).

Бажано було відмітити в роботі, як ремарки змінюють чи ні смисл звучання і смисл реплік. Оскільки ремарки пов'язують авторську розповідь і репліки персонажів, їхнє мовлення, то відбувається коннекція вербальної і невербальної систем. Тобто, завдяки ремарці читач може інтегрувати сказане так, як замислив автор, робити для себе певні висновки та ін. Слід було зазначити в роботі, що одна з особливостей ремарки з позиції прагматики тексту — це імплікація стану персонажу.

Говорячи про прямий пролог і його роль, я б говорив не про вплив на читача, а скоріше про привертання уваги читача до авторської позиції, авторського «Я» з метою або підтримки його, або ж ні. Це мов би перша сходинка до формування читацької позиції.

Як на мою думку, опосередкований пролог за своєю структурою значно складніший і його функційне і прагматичне навантаження і роль глибші й ширші.

1) Він пов'язаний з персонажем, промовляється персонажем, вводить у дійство, характеризує самого героя (часто головного).

2) Він більшу має експресивність, пов'язаний з подальшими діями.

3) Прагматична функція — встановлення спільного коду з читачем / глядачем.

Приведений дуже гарний вступний опис щодо символів, проте приклади (стор. 125) вичерпно не проаналізовані, не показані функційно-когнітивні характеристики символів-образів, адже текст наведеного твору глибоко символічний (*розкрите вікно, руйнування стіни, райдуга, сліпий дощ, Остап, Андрій, відсутність зброї, сонце...*).

Щодо епіграфів — то вони з прагматичної точки зору в тексті драми виявляють особливості, характерні для творчої манери автора. Епіграф утворює певний настрій. Усе це сприяє утворенню особливої

атмосфери у спілкуванні з читачем. Він моделює певні асоціативні відношення.

Цілком справедливо аналіз подано авторкою дисертації і із позиції функційної теорії тексту. Проте ніде у дисертації (вступ, розділ 1) не визначається, що **адресат — це текстова категорія**, хоча в самому тексті дисертації адресат схарактеризовано за певними ознаками — конкретність / абстрактність, реальність / умовність та ін.

У розділі III простежується здебільшого два підходи до визначення типів мовної особистості — психолінгвістичний та соціокультурний.

Авторка услід за Юрієм Миколайовичем Карауловим спирається на три рівня. Проте сучасна лінгвістика свідчить про збільшення цієї позиції ще на два рівня – 1) емотикон (емоційний рівень — здатність висловлювати емоційні судження) і 2) моторико-артикуляційний (звучаще мовлення, яке несе значний за обсягом потік інформації про людину, вік, соціальний статус, тобто це локутивні характеристики).

Отож варто було врахувати і представити більш чітку класифікацію з урахуванням того, що

1) процес кодування і декодування інформації відбувається з позиції прагматики і функції при взаємодії усіх п'яти рівнів мовної особистості (див. виокремлені у дисертації дійові особи за національністю, професією, віком і т. ін. — це і є 5 рівнів мовної особистості).

В. Корольовою розглянуто і проаналізовано великий і цікавий матеріал щодо мовного меланжу та мовної гри як ознаки персонажного мовлення. Однак подача цього матеріалу у тексті дисертації виглядає як суцільно представницька, не вистачає для повної картини рис функційності та прагматики.

Чому авторка тексту дисертації говорить про діалог, а не про **прагматику діалогу, монологу**, адже робота з лінгвістики?

Думаю, що до рецензованої роботи найбільш підходить **типологія діалогічних дискурсів** Ніни Давидівни Арутюнової (див.: Арутюнова Н. Д. Жанры общения // Человеческий фактор в языке. Коммуникация, модальность, дейксис. – М., 1992.)

Висновки до п.3.3.2 про комунікативні особливості монодрами носять суто літературознавчий характер, хоча описується в роботі специфіка дискурсу монодрами.

Як впливає з описаного у дисертації матеріалу — особливість дискурсу сучасної монодрами в тому, що тут дискурс представляє собою міметичну репрезентацію перформативів, так як герої не отримують статусу нарратора (= відсутня часова і психологічна дистанція між подіями, комунікативні наміри персонажу не зводяться до опису низки ситуацій, мають апелятивну функцію, наявність імпліцитних адресатів, самовизначення героя та ін. Основна детермінологічна ознака монодрами обумовлює специфіку хронотопа, конфлікту, сюжету, розвитку дії — усьому тому, що сприяє у тексті розвитку й функціонуванню цієї жанрової моделі.

10. Шодо комунікативних стратегій і тактики

Думаю, що більш вагомим для дисертації був би список стратегій, запропонований Михайлом Сергійовичем Рижковим (див. АКД: Речевые стратегии участников синхронного интернет-дискурса. – Елец, 2010).

На відміну від традиційної риторики об'єктом дослідження повинно бути не мовлення персонажів / мовців, а дискурсивна риторика, риторика бесіди / діалогу.

Більш ефективною моделлю опису дискурсу у контексті прагмалінгвістики була б за трьома напрямками, які у рецензованій дисертації представлені поодинокі

- 1) інформаційний (вікова – С.26)
- 2) аргументативний (статусно-рольовий) – С. 279, 283..
- 3) соціально-ритуальний (п.4.1.1, с. 287, 289-290 і далі).

Підводячи підсумки вищевикладеного зазначу таке.

Висловлені міркування носять характер рекомендацій, місцями мої зауваження мають локальний характер і не знижують загальної позитивної оцінки роботи.

Мета дослідження авторкою досягнута, поставлені завдання вирішені, заявлені методи реалізовані, положення, винесені у загальних висновках, отримали достатнє обґрунтування.

Отак, дисертаційна робота Корольової Валерії Володимирівни «Сучасний український драматургійний дискурс: структура і прагматика» є самостійним, оригінальним, завершеним, перспективним науковим дослідженням, яке повною мірою відповідає вимогам, які пред'являються до дисертацій на здобуття

наукового ступеня доктора наук зі спеціальності 10.02.01 — українська мова.

*Академік АНВО України,
доктор філол. наук, професор
Ю.О. Шепель*

НАШІ ЮВІЛЯРИ

+++++

*По какой такой причине
О прекраснейшем мужчине
Захотелось нам сказать
Да его так восхвалять?
Редкий праздник — юбилей,
А ведь он — один из дней,
Все эпитеты когда
Огласить хотим всегда.
Крут Вы, смел, что тут лукавить.
Рады мы все поздравить,
Удовольствие доставить!*

*Коллектив кафедры перевода
и лингвистической подготовки иностранцев*

*Доктор филологических наук, профессор
И. И. Меншиков*

СЛОВО О ПРЕПОДАВАТЕЛЕ

Чем скромнее значительный, знаковый человек, — тем ярче в знаковом и высоком по сути своей научном мире коллеги его ценят.

С Меньшиковым Игорем Ивановичем связана определенная часть моей сознательной жизни. Можно выделить два этапа: студенчество, работа в университете.

В жизни каждого человека есть преподаватели, которые или забываются, или просто промелькнули в твоём познании, или оставляют неизгладимые воспоминания, или остаются в памяти навсегда. К числу последних двух категорий людей относится и Игорь Иванович Меньшиков, доктор филологических наук, профессор.

С Игорем Ивановичем мне, студенту филфака, довелось встретиться на 5 курсе своего обучения в тогда еще Днепропетровском государственном университете имени 300-летия Воссоединения Украины с Россией. Игорь Иванович в то время был доцентом кафедры русского языка, которую возглавлял профессор Шиловский Александр Николаевич, и читал нам курс синтаксиса современного русского языка. Учебники для вузов были, но не в достаточном количестве, особенно новых. Академическую грамматику мы, конечно, держали в руках, читали, даже конспектировали. Но каждый раз готовиться по ней в читальном зале к практическим занятиям, тем более к экзаменам, было невозможно. Поэтому я старался не пропускать ни одной лекции, всё записывал. Мы, студенты, понимали, что лекции Игоря Ивановича содержательные, глубокие, материал излагается логично, примеры интересны и понятны.

Что нам, студентам, тогда было весело воспринимать, так это моделирование синтаксических структур на примере одного простого предложения: «Злой слон сидит на стуле». Это предложение стало составляющей для всех последующих моделей предложений. Но мы тогда не понимали, что за таким простым, скрывается сложное и глубокое, что весьма просто, незамысловато доносил до нас Игорь Иванович.

В общении Игорь Иванович был всегда доброжелателен, тактичен, но в то же время принципиален, требователен.

Игорь Иванович всегда был со студентами обходителен, внимателен, отзывчив, открыт для научных диалогов. Но вместе с тем он всегда умел держать студента на определенном расстоянии. Совершенно с другой стороны, Игорь Иванович предстал перед нами, когда мы всей группой навестили его дома. Такого «поворота событий» наш преподаватель явно не ожидал. Мы увидели совершенно другого человека — простого, открытого, домашнего, откровенного, умеющего шутить и понимать шутки.

После окончания университета с Игорем Ивановичем, уже доктором наук, профессором, я, будучи кандидатом наук, встречался как с коллегой, когда приезжал на заседания специализированного совета по защите кандидатских диссертаций.

Сейчас, будучи тоже доктором наук и профессором, я работаю с Игорем Ивановичем в родном университете, на родном факультете, хотя и на разных кафедрах.

Со временем мне все больше стала раскрываться глубина лингвистической мысли профессора И. И. Меньшикова. Оценивая научный вклад профессора Меньшикова И. И. в современную лингвистику, спустя годы, я могу с уверенностью сказать, что многое из того, что в разные периоды волновало лингвистический мир синтаксистов, становилось предметом его исследовательского внимания.

Игорь Иванович обладает чудесной способностью улавливать новые веяния в синтаксической науке, умением видеть перспективность одних и бесперспективность других идей и начинаний. Игорю Ивановичу, видимо от природы, дан подлинный талант, позволяющий быстро и безошибочно вычленять главное в проблеме и в ситуации.

На всех этапах творческой и научной жизни, при всех разнообразных видах трудовой деятельности – при подготовке аспирантов, участии в конференциях, в работе специализированного совета, руководстве факультетом и кафедрой — у Игоря Ивановича всегда были интересные темы, над которыми он работал особенно охотно и вдохновенно. Быть может, потому так удивительно цветет научный

сад, заложенный ним, — неповторимая Днепропетровская синтаксическая школа.

Поздравляя глубокоуважаемого Игоря Ивановича с юбилеем, хочу пожелать ему неиссякающей энергии и здоровья, продолжения его многообразной деятельности, и, как обычно, блестящего завершения очередной любопытной работы.

*День за днем не спеша пролетают,
Год за годом уходят куда-то...
С юбилеем я Вас поздравляю,
С замечательной круглою датой.*

*Пожелаю Вам бодрости духа,
Гармоничной и слаженной жизни,
Быть всегда креативным и мудрым,
Обладать безупречной харизмой.*

*Пусть же молодость не угасает,
А здоровья прибавится вдвое,
До краев жизнь наполнится счастьем...
Пусть желание свершится любое!*

*Академик АНВО Украины,
доктор филол. наук, профессор
Шепель Ю.А.*

ЗМІСТ

+++++

Шепель Ю. О. **ПЕРЕДМОВА ДО ВИДАННЯ**.....6

ЛІНГВІСТИКА

Гончарова Т. В. ДИСКУРС ФУТБОЛЬНИХ ФАНАТІВ
ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ.....9

Гурко О. В. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ СТВЕРДЖЕННЯ
В ЕПІСТОЛЯРНОМУ СТИЛІ.....23

Клименко Т. А. ПРОБЛЕМА ВИВЧЕННЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ.....33

Лоба С. О. ПОЛЬОВА СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ
“МУЛЬТИЛІНГВАЛЬНА ОСВІТА”.....41

Меньшиков И. И. СОВМЕЩЁННАЯ АЛЬТЕРНАТИВА
В СИСТЕМЕ СЛОЖНОСОЧИНЁННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ
С РАЗДЕЛИТЕЛЬНЫМИ СОЮЗАМИ.....49

Мільо А. В. ЛЕКСЕМЫ *FLÜCHTLING* / *БІЖЕНЕЦЬ*
(БЕЖЕНЕЦ) В НЕМЕЦКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ
(ДИАХРОННЫЙ АСПЕКТ).....56

Мірошниченко І. Г. ЖАНР ІНФОГРАФІКИ У МАСС-МЕДІЙНОМУ
ДИСКУРСІ ЯК СТИСЛИЙ МУЛЬТИМОДАЛЬНИЙ
ТЕКСТ.....70

Муляр І. В. ІНТЕР’ЄР ЖИТЛОВОГО ПРИМІЩЕННЯ
ЯК ПРЕДМЕТНО-ЗНАКОВА СИСТЕМА
МОВНО-КУЛЬТУРНОГО ЗМІСТУ.....80

Некрылова Е. Л. ПРОЕКТИВНАЯ ЛИНГВИСТИКА
М. Н. ЭПШТЕЙНА КАК СЛЕДСТВИЕ СОЗДАННОЙ ИМ
ФИЛОСОФИИ ПОССИБИЛИЗМА: ПРОЕКТ
ВОССТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ПЕРЕХОДНОСТИ
РУССКИХ ГЛАГОЛОВ.....87

<i>Панченко Е. И.</i> СПОСОБЫ СЖАТИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА.....	98
<i>Ieva Jankūnaitė, Svetozar Poštić</i> RUSSIAN SYNTACTIC CALQUES IN LITHUANIAN.....	105
<i>Падура С. А.</i> КОГНИТИВНЫЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ АНТРОПОНИМОВ.....	128
<i>Суїма І. П.</i> ПИТАННЯ ЯК КОМУНІКАТИВНА КОНКРЕТИЗАЦІЯ МОВЛЕННЄВОЇ ІНТЕНЦІЇ.....	135
<i>Циганок К. М.</i> ПОВТОР ЯК ІДІОСТИЛЬОВА ДОМІНАНТА В МАЛІЙ ПРОЗІ ПЕТЕРА АЛЬТЕНБЕРГА.....	146
<i>Шевчик К. Ю.</i> ЗАСОБИ ДОСЯГНЕННЯ СТИСЛОСТІ ТЕКСТУ ПІДРУЧНИКА: ФОРСОВАНО ТА НОРМОВАНО СТИСЛІ ТЕКСТИ.....	154
<i>Шкурко Е. В.</i> ПЕРЕРАЗЛОЖЕНИЕ СИНТАКСИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В ИМЕННЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЯХ КАК ПРОЯВЛЕНИЕ ДВУСТРОННЕЙ СВЯЗИ.....	163

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ

<i>Амичба Д. П.</i> ЯЗЫКОВАЯ КАРТИНА МИРА НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО КОМПОНЕНТА АБХАЗОВ «АЛАМЫС»: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ.....	171
<i>Арефьева Н. Г.</i> ГЕНДЕРНЫЙ КОД И ЕГО ОТРАЖЕНИЕ В РУССКИХ ГОВОРАХ ОДЕСЩИНЫ (на материале фразеологии).....	188
<i>Рустемов О. Д.</i> ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН КРИМСЬКИХ ХАНСЬКИХ ЯРЛИКІВ НА ТЛІ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ У КРИМСЬКОМУ ХАНСТВІ XV-XVIII ст.	199
<i>Шепель Ю. А.</i> ДУХОВНОЕ САМОСОЗНАНИЕ В АСПЕКТЕ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ТВОРЧЕСТВА М. Ю. ЛЕРМОНТОВА.....	215

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ ТА ЛІНГВІСТИЧНА ПОЕТИКА

<i>Гамали О. Г., Каневская О. Б. ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИСТОРИЧЕСКОГО КОЛОРИТА В РОМАНЕ В. ПИКУЛЯ «ФАВОРИТ»</i>	<i>224</i>
---	------------

КРИТИКА. РЕЦЕНЗІЇ. ОГЛЯДИ

<i>Шепель Ю.О. Роздуми навколо монографії Гурко Олени Василівни «Функційно-семантична категорія ствердження в українській літературній мові».....</i>	<i>238</i>
---	------------

<i>Шепель Ю.О. Відзив на дисертацію Корольової Валерії Володимирівни «Сучасний український драматургійний дискурс: структура і прагматика», представленої на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.....</i>	<i>251</i>
--	------------

НАШІ ЮВІЛЯРИ

<i>Поздравление от кафедры перевода и ЛПИ.....</i>	<i>263</i>
<i>Шепель Ю. А. Слово о преподавателе.....</i>	<i>265</i>
ЗМІСТ	268

Наукове видання

ЛІНГВІСТИКА. ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ

Входить до «Переліку наукових фахових видань,
в яких можуть друкуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових
ступенів доктора і кандидата наук»,
затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 13.12.2016 р.,
№ 1604 від 22.12.2016 року (додаток № 9)

Збірник наукових праць

Том 11

Українською, російською та англійською мовами

**Свідоцтво про державну реєстрацію
державного засобу масової інформації
серія КВ № 18253-7053Р від 05. 09. 2011**

Редакційна колегіє не завжди поділяє позиції авторів

*Матеріал друкується в авторській редакції
За зміст статті та точність викладеного матеріалу відповідальність
покладається на авторів*

***Усі права застережено
Використання матеріалів — з дозволу редакційної колегії***

Відповідальний редактор *Шепель Ю.О.*

Оригінал-макет *Шепель Ю.О.*

Технічний редактор *Шепель Ю.О.*

Підп. до друку __.10.2017. Формат 60х841/16. Спосіб друку – плоский.
Папір офсетний. Ум. друк. арк 16,6. Наклад 100 пр. Зам. № ____

Видано та надруковано в ТОВ "Роял Принт",
вул. Ларіонова, 145, м. Дніпро, 49052
тел. (056) 794-62-04(05)

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
ДК № 4766 від 04.09.2014